

ધર્મ મય જીવન

૧	શા માટે	?
૧	અને કેમ	?
૧	ગાળા લુ	?

❧

આજ નુદર નિમધોનો મત્તલ

❧

પ્રાસ

ઐવ પળનીશીંગ દુઝ

ઐ ૧

❧

વી સ ૨૪૭૩

વિક્રમ સ ૨૦૦૩

ધ સ ૧૯૪૭

પ્રથમાવૃત્તિ

પ્ર ૧૦૦૦

શિ ૧-૪-૦

❧

પ્રાપ્તિસ્થાન

જૈન મિદ્ધાત સભા

શાંતિ સદન, લેમીગટ નેરા

મુગધ ન ૭

આભાર

ઔષ્ધ પચ્ચીસી મ દગ્ધે આ સમાના પુનઃકા પ્રગ્ન કરવાનું-
કશુક કરેલ છે તેને માટે આ સમા શ્રોમત આપ્પા સાહેબ પતને
આજાર માને છે

五

સર્વ દક્ષ સમાને સ્વાધીન છે

卐

Printed by Shah Manilal Chhaganlal,
Nav Prabhat Printing Press
Ghee kanta Road Ahmedabad
Published by Shrimant Appasaheb
Pant Aundh Publishing Trust
Aundh, Dist Satara

નિવેદન

દરેક માણસ સુખનો અભિનાયી છે, પરંતુ અપારે આપણે સામાજિક પદાર્થોમાં જે સુખ માનીએ છીએ તે ખરું સુખ નથી જે સુખ નાશ ન પામે તે જ સાચું સુખ છે અને એવું સાચું સુખ ધર્મથી જ પમાય છે, માટે આપણું જીવન ધર્મમય હોવું જોઈએ, એ આપણી પહેલી જરૂરીયાત છે

આપણું જીવન ધર્મમય શા માટે હોવું જોઈએ અને સસાર બંધારના કાયો કગ્વાની સાથે ધાર્મિક જીવન કેમ ગાળી શકાય તે આ પુસ્તકમાંના નિબંધો સંગતતાથી બતાવે છે આ પ્રમાણે આ સમા આપણી જરૂરીયાત સંતોષવું સમાનું પહેલું પુસ્તક બહાર પાડી શકે છે તેથી આનંદ થાય છે

લઘાક્રમે લીધે ઉભી થયેલી અને લઘાક્રમે અત્યંત પડી વધેલી અનેક મુશીબતોએ અમારા કાર્યને અટકાવી દીધું હતું એવા સચો ગોમા 'ઔષ્ધ પખ્તીશીમ દરદ' તરફથી શ્રીમત આર. સાહેબ પટે અને સ્થાનકવાસી જૈન' પત્રના તત્ત્વી શ્રી જીવજીવાલ જીવનજાલ સમીક્ષાએ અમને અમૂલ્ય સહાય કરી, અમારી મુશ્કેલીઓ દાળી, અમને આ પુસ્તકથી પ્રકાશનની શરૂઆત કગ્વાનું શક્ય બનાવ્યું છે તે માટે અમે તેમનો-નતેનો આભાર માનીએ છીએ

એક જ વિષય પર આક નિબંધો હોવા છતાં, દરેકમાં નવીનતા કે દરેક લેખકની વિચારસૃષ્ટી તેમજ લેખનસૃષ્ટી જુદી જુદી બાતની હોઈ, દરેક નિબંધ જુદી રીતે પ્રમોધક અને આનંદનાયક બનેલ છે

અ તુ ક મ

છનામી દગ્ગિમ્મના પગિણમમા નિત્ય રાનો જે કમ આ યો
દતો તે કમ પ્રમાણે નિત્યધો છાપી સમ્યા નથી તેથી દિલગીર છીએ
અને તેને માટે લખેલા અમને ક્ષમા આપશે નિત્યધ-પરીક્ષકો દ્વારા
પગિણમેનો ખરો કમ નીચે પ્રમાણે છે અને તે પ્રમાણે વાચકોને
નિત્યધો વાંચવા વિનંતી છે

૧	મગનનાન ધનજીભાઈ માટલીયા	પૃષ્ઠ ૧૨૫ થી ૧૫૧
૨	વલ્લભાસ વીરપાળ ગેડ	, ૧૫૨—૧૭૧
૩	પુલચંદ ભાઈચંદ માવાણી	૧૮૫—૧૮૭
૪	જયસુખનાલ પ્રજુલાલ શાહ	, ૧—૪૬
૫	ગુલાબચંદ નાનુચંદ ગેડ	, ૪૭—૮૨
૬	જયતીનાલ રા શાહ	, ૧૮૮—૨૦૮
૭	ડો પ્રભાકર ચત્રજી	, ૮૩—૧૦૪
૮	ચંદ્રા એ શાહ	, ૧૭૨—૧૮૪

તુક સંગોધન માટે પુરતી કાળગ્રંથાઈ છે જતા પૃ ૧૭૨
માં 'લેખિકા ને બંદને લેખિકા અને પૃ ૧૮૫ માં 'ઓકાર' ને
બંને 'ઓમર' એ તચ્ચથી છપાઈ ગયેલ છે ઉપરાંત દષ્ટિદોષ કે
મેસ દોષના કારણે મેઈ કાનો-માત્ર આ ઉડી ગયા હોય તો સુધારી
વાચવા વિનંતી છે

જેન સિદ્ધાંત સભા

ધર્મમય જીવન શા માટે
અને કેમ ગાળવું ?

એ વિષયક માગવામા આવેલા
નિબંધોનો સંગ્રહ.

નિબંધ વિષે થોડું

આ નિબંધ વિષે માહિતિ અને ગદ્ય જ મોટી મળી શાઓ
જોવાનો સમય નહોતો તેથી જૂનમજમા જે વાંચેલું અને વિચારેલું તે
પરથી તથા અનેક સાધુ મુનિઓના વ્યાખ્યાનથી જે જ્ઞાન મળેલું અને
તે પર વિચારો કરતાં જે દષ્ટિ યોગ્ય લાગેલી તે પરથી આ નિબંધ
લખ્યો છે

નિબંધ માટે કોઈ નિશ્ચિત પાનાની મર્યાદા નહોતી, તેથી કેવડા
નિબંધ લખવો એ પ્રશ્ન મુઝરતો હતો. પરંતુ મારી પાસે સમય જ
થોડો હતો તેથી એ સમયમા જેટલું લખી શકાય તેટલું લખાય તેમ
હવું તેજી મરી. મે રિવકારી આ નિબંધને હજુ આથી બેવડો
બનાવી શકાર એમ અને લાગે છે

આ નિબંધમા દ્રષ્ટ્યતો જૈન ધર્મમાંથી લીધા છે અન્ય ધર્મના
પણ લીધા છે જૈન ધર્મ વિશાળ છે અને ન્યા સત્ય હોય ત્યાંથી
લેવા એ ઉત્તર છે એમ અને લાગ્યું છે

મુબઈ
તા ૩૦-૭-૪૫

} જયસુખલાલ પ્રભુલાલ શાહે

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું ?

[તેજક જયસુખનાય પ્રભુસાવ શાહ-મુબારક]

વર્મ એટલે શું ?

આજે દિંદમા અને જગતમા બુદ્ધિસાળી વર્ગ વધ્યો છે આજે મોણસની બુદ્ધિની કસોટીમાંથી જે વસ્તુ પસાર ન થાય તે વસ્તુની મદદતા ગણાતી નથી ધર્મનુ આજે કેટલેક અસરો એમજ થયું છે - બુદ્ધિસાળી વર્ગ ધર્મ પ્રત્યે ઉત્તમીન નહોતો છે અને એમાનો કેટલોક વર્ગ તો ધર્મને એક આકૃત સમાન ગણે છે તેથી આ વિષય આજે ખૂબ મહત્વનો છે આ વિષયની વિચારણા કરતી વખતે આ ઉદા-ગીનતાના કારણો પણ આપણે વિચારવા પડશે

પ્રથમ તો આપણે ધર્મ એટલે શું એ વિચારીશું

ધર્મ શબ્દ ધૃ ધાતુ પડ્યો અનેનો છે ધૃ=To hold=ધારણ કરવું ધારણ કરે તે ધર્મ

એટલે કે—

દુર્ગતો પ્રપતતા જનાના ધારયતીતિ ધર્મ

નીચે પડતા અટકાવે તે ધર્મ હાકી ગતિમા જતા અટકાવે તે ધર્મ

ધર્મ માનનીય નીચી ગતિમા, નીચી વૃત્તિમા પડતા અટકાવે છે ત્યાંથી તેને ધારણ કરે છે અને તેને ઉચ્ચ ગતિ તરફ લઈ જાય છે.

૮ યતોઽમ્યુદય નિ ધેયસી સ ધર્મ

જોનાથી અબુદ્ધ થાય, આગાદાની થાય, મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય
તે ધર્મ

ધર્મને ખીજી રીતે વિચારીએ

વસ્તુ સ્વભાવ ધર્મ

વસ્તુનો જે સ્વભાવ તે ધર્મ

પાણીનો સ્વભાવ ઠંડક આપવાનો, તૃણ છીપાવવાનો, સ્વચ્છ
કરવાનો છે તે તેનો ધર્મ

અગ્નિનો સ્વભાવ બાળવાનો ગરમી આપવાનો, તે તેનો ધર્મ

માનવીનો સ્વભાવ એટલે આત્માનો સ્વભાવ. આત્માનો
સ્વભાવ આનંદમય છે સત્ય, કલ્યાણ અને સૌંદર્ય તરફ ઝળવાનો
છે આપણને સત્ય, કલ્યાણ અને સૌંદર્ય તરફ લઈ જાય તે ધર્મ

આ બ્યાખ્યામાં આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વિકાર છે દેહ અને
આત્મા એ બન્ને ભિન્ન છે દેહ તો માન આત્માનું જોણીયું છે
પ્રાણ છે એ તો આત્મા છે આત્માના અસ્તિત્વ વિશે લબ્ધાણુથી
ચર્ચા કરવાનું અહિં શક્ય નથી અત્રે તો એટલું જ સમજીને
આગળ ચાલીએ છીએ કે આત્મા દેહથી જુદો છે આત્માને ધર્મ
લાગેલા છે તેથી સસાગનું આ પશ્ચિમભણ ચાલુ છે અને આત્મા
વિશે થોડું વિચારીશું

આત્મા અત્ ધાતુનો બનેલો છે તેનો અર્થ ધાર્મિક થાય છે
અનેક વારો આત્મતત્ત્વ વિશે શકાશીન છે પરંતુ એ વાતોને પણ
દ્વિવેદી—પચમહાભૂતથી સ્વતંત્ર એવી કોઈ વસ્તુનો સ્વિકાર કરવો
જ પડે છે

આત્મા વિશે શકા ઉદભવવાનું એક કારણ 'તો એ છે કે—
આપણે શરીરને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ શરીરના ભુદા ભુદા
અંગોને ધર્મ કરતા જોઈ શકીએ છીએ પરંતુ આત્માને પ્રત્યક્ષ જોઈ

શકતા નથી આત્મા એ રીતે અરૂપી છે પરંતુ આપણે કેટલીક વાર સૂર્યને નથી જોઈ શકતા પરંતુ સૂર્યના પ્રકાશ પૃથ્વી મૂર્ધનુ અસ્તિત્વ આપણે સ્વિકારી લઈએ છીએ, તેમ આત્માની આપણને અનુમાનથી પ્રતીતિ થઈ શકે તે આપણે પગલું મીને આત્માની શક્તિના દર્શન કરી ગયા છીએ

આપણે જોડો વિચાર કરીશું તો આપણને જરૂર પ્રશ્ન થશે “આ સ્ત્રીરમાં જે કંઈ ક્રિયાઓ થઈ ગઈ છે તેનું સંચાલન કોણ કરે છે ? જગતના પાંચો આપણે કંઈ રીતે જોઈ શકીએ છીએ ?” આ પ્રશ્નનો જવાબ આપણે ‘આત્મા’નો સ્વીકાર કરીને જ આપી શકીએ

પ્રેરણાક એમ માને છે કે શરીરનત્રનું સંચાલન મન કરે છે પરંતુ એ જવાબ પૂર્ણ નથી આપણે જ્યારે ઉઘી જઈએ છીએ ત્યારે પણ આત્મિક ક્રિયાઓ ચાલે જ છે એ ક્રિયા કોનાં મનથી કાંઈ જુદી જ વસ્તુ હોવી જોઈએ અને તે વસ્તુ એ આત્મા

જ્યાં સુધી આપણા દેહમાં આત્મા છે ત્યાં સુધી જ દેહ સુદર દેખાય છે અને કાઈ આપે છે પરંતુ જે દેહને આત્મા આ દેહ છોડી દે છે તે દેહથી આ દેહની કિમત રહેતી નથી પણ તે દેહને ભરખીશું જ કવો પડે છે

આટલી વાત આત્માના અસ્તિત્વ માટે

+

+

+

ધર્મની જાનના શી જરૂર ?

હવે આપણે ધર્મની શી જરૂર એ પ્રશ્ન વિચારીએ,

જગતમાં દરેક જીવ સુખ ઇચ્છે છે અને માનવી જે જે પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે તે સુખપ્રાપ્તિ માટે કરી ગયો છે. નાનામાં નાના જીવ જીવથી માંડીને માનવી અને દેવ સુધી સૌ કાંઈનું એક જ ધ્યેય છે

ધર્મ વગર શી હાની થાય ?

ધર્મ વગર શી હાની થાય તે હવે લિયારીએ.

દરિયામા ખડકો હોય છે વઢાણો અને સ્તીમરોને એ વસ્તુનો ખ્યાલ ન હોય. જો એ ખડકો સાથે અયમાઈ પડે તેનો ધબ્બો સબવ આવા ખડકો સાથે અયમાઈ ન પડે તે માટે દીવાદાંડી શખવામા આવે છે. દીવાદાંડી એ વઢાણોને બનરથાનોનું સૂચન કરે છે અને એ રીતે યોગ્ય માર્ગે દોરે છે. દરિયાનાં આ બધાં સ્થાનો માટે દીવાદાંડી ન હોય તો? તો વઢાણો અને સ્તીમરોની સલામતી નેખમમાં છે એ નિશ્ચિત વાત છે.

બવરૂપી આ મહાસાગરમાં ધર્મ એ દીવાદાંડીની મરજ સારે છે. આત્મવિકાસ વાંચ્યુઓને-એ માર્ગના પરિણામે ધર્મ ને બધાં સ્થાનો નિવારવાના છે તેનો ખ્યાલ આવે છે અને યોગ્ય માર્ગે દોરે છે.

ધર્મ વગર માનવીની સ્થિતિ દીવાદાંડીના માર્ગદર્શન સિવાયના વઢાણુ-સ્તીમરો જેવી થાય. ધર્મ વિના વિકાસના બધાંસણા માર્ગના કોઈ બધાંસણાનમા માનવી ગમડી પડે.

એટલું જ નહિ ધર્મની દીવાદાંડી વગર તો માનવી બધાંસાગરના ખડકો સાથે અયમાઈ વિનાશને આમત્રણ આપે. અર્થાત્ ધર્મના માર્ગદર્શન સિવાય માનવીને કાવમી સુખના માર્ગની કાંઈ પણ ન થાય અને માનવી ક્ષતિ-સુખોની પાછળ પોતાની સ્થિતિ ખર્ચી નાખે. પરિણામે એને સુખની પ્રાપ્તિ તો થતી જ નથી.

ખીલુ રૂપક લઈએ તો એમ કહી શકાય કે સુકાન વગરના વઢાણુની જે દશા થાય તે જ દશા ધર્મ વગર માનવીની થાય. અર્થાત્ સુકાન વગરનું વઢાણુ મરે તેમ ડોલા ખાય અને ધાર્પી સ્થળે ન

જઈ શકે, તેમ ધર્મ વગરનો માનવી પોદ્ગલિકા સુખોમા મોહ પામી
કાયમી સુખ તરફ જઈ શકતો નથી

ધર્મ એ તો ધ્રુવ તારક છે ધ્રુવ તારક જેમ દિશાસૂચન
કરે છે તેમ ધર્મ આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ માટેની દિશા
ખતાવે છે અને તે તરફ લઈ જાય છે .

ધર્મ વગર એ દિશાનો ખ્યાલ ન મળે અને પછી તો
માનવી મનના તરંગો પ્રમાણે ચારે મન એનું સુકાની બને મન
એ ત્યાં અને એ તરફ એ જાય

ધર્મ વગર જ્યારે લોકોને ધન, વૈભવ, સત્તા, અધિકાર અને
જીવી વસ્તુઓમા સુખ છે એમ લાગે છે ત્યારે એ વસ્તુઓ એ વધુ
ને વધુ મેળવવા કુચિતે છે ધર્મ વગર તો પછી એ બીવી વસ્તુઓ
'યેન કેન પ્રકારેષુ' મેળવવાનો નીતિ અનીનિતો પ્રસ્ન એક
બાબુએ ગદી જાય ગોપણથી પૈસા મેળવવામા તો એને હોશિયારી
લાગે આજ વૃત્તિ દેશ દેશ વચ્ચે પણ પ્રગટે પછી તો દેશ દેશ
વચ્ચે વૈર-વૈમનસ્ય જાગે, અને ડેવો શુદ્ધ અને વિશ્વયુદ્ધ.

જો લોકોમા ખરી ધર્મભાવના હોય તો વિશ્વયુદ્ધ ન સમગ્રી
શકે

ધર્મ વગર સર્વ પ્રભરના અનર્થો થાય છે માણસ અભાવ
તરફ જવાને બદલે વિભાવમા જાય છે, જમતમા એર, વેર, તિરસ્કાર
વધે છે શાંતિ અને સુખને દેશવટો મળે

ધર્મની જરૂર ફટલી છે એ વસ્તુ આ પગથી વિશેષ સ્પષ્ટ
થાય છે

ધર્મ એ ખૂબ જરૂરી વસ્તુ છે અને એ વગર મહા હાનિ છે
એટલું પ્રતિપાદિત કર્યા પછી ધર્મમય જીવન કેમ માગવું એ વિચાર
ગ્વાની ભૂમિકા સુધી આપણે આવ્યા

આવા આવા પ્રસન્ન એમના જીવન જોઇ શુદ્ધિશાળી વર્ગને થાય છે અને એમને વિચાર થાય છે ' જો ધર્મમય જીવન આવું જ હોય જો ધર્મમંથી આજ મળતું હોય તો અમારે ધર્મ નથી જોઇતો ' અને ધર્મ પ્રત્યે ઉત્સાહિનતા એમનામાં આવે છે

શુદ્ધિશાળી વર્ગની ધર્મ પ્રત્યેની ઉત્સાહિનતાનું આ કારણ છે ધર્મ અને વ્યવહારની આ જિન્નનાએ અનેક યુવાનોને ધર્મથી વિમુખ કર્યા છે

આ ભ્રમ-ધર્મ અને વ્યવહાર જિન્ન છે એ માન્યતા-દાગવી જ રહી સામ્ય તરફ લક્ષ કેદિત કરવું જ રહ્યું; ક્રિયાકાંડો માત્ર સાધન છે એ સમજવું જ જોઈએ ક્રિયાકાંડ કરવાથી ધર્મ સમાપ્ત થતી નથી પરંતુ જે હેતુથી ક્રિયાકાંડ થાય તે એ હેતુ કેટલા અંશે સાર્થક થયો એ વિચારવાનું છે તાજના તરીકે સામાયિક એ સમજાવતી સાધના અર્થે છે લાંબા વખત સુધી નિયમિત સામાયિક કરવા છતાં સ્વભાવની ઉમતા જ્યાં નહિ થાત સ્વભાવ થાય નહિ સમ આવ પ્રગટે નહિ તો આપણે એમ સમજી લેવું જોઈએ કે-આપણી ક્રિયામાં જૂન છે જે સામાયિક સમતાભાવ ન પ્રગટાવે તો આપણી ક્રિયા સામાયિક નથી ભાવપૂર્વકની સામાયિક નથી એ જ રીતે બધી ક્રિયાઓનું સમજી લેવાનું છે

આ ભ્રમ ટળશે ત્યારે જ ધર્મની આપણને કેઈક જાણી થઈ શકશે

x

x

x

ધર્મની ભૂમિકા

હવે ધર્મમય જીવન કેમ ગાળવું તેની વિચારણા કરીએ

જે વિદ્યાર્થીને કાલેજમાં દાખલ થવાની ઇચ્છા છે, તેણે અમુક પ્રાથમિક પગલા પસાગ કરવી પડે છે દાખલા તરીકે આજે જેને કાલેજમાં પ્રવેશ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેણે મેટ્રીકની પગલા પસાગ કરવી જોઈએ એ જ રીતે જેને ધર્મમય જીવન માગવાની ઇચ્છા છે તેણે માનવતાની પ્રાથમિક ભૂમિકા પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવી રહે છે

જેમ કહે વાવવા માટે અમુક જાતની ભૂમિની આવશ્યકતા રહે છે તેમ ધર્મરૂપી વૃક્ષ માટે પણ અમુક જાતની ભૂમિકાની આવશ્યકતા છે

ગમે તેવા સુદર જાગૃ હોય, ગમે તેટલું પાણી હોય, ગમે તેટલા સુદર ખેતીના સાધનો હોય પરંતુ યોગ્ય, ભૂમિ સિવાય એ બધા સાધનો યોગ્ય પાક ન આપી શકે, તેમ માનવતાની ભૂમિકા સિવાય ધર્મ રૂપી પાક મળી શકે નહિ

જેમ મકાન માટે પાયાની જરૂર છે તેમ ધર્મરૂપી ઇમારત માટે માનવતાના પાયાની ખૂબ જ આવશ્યકતા છે

માનવતા સિવાયના-શાઓના અધ્યયન, વિચારો, ક્રિયામંડિત એકલા વગરનાં મીઠાં જેવાં છે

આજનાં કાળે તો આ વસ્તુ ખાસ મહત્વની છે કારણ આપણે માનવતાની વાત-પાયાની વાતને વિસારી દીધી છે

આજે માનવતાની ભૂમિકા તદ્દન કાચી ચર્મ ગઈ છે એ વસ્તુને આપણને ખ્યાલ નથી આપણે એમ સમજીએ છીએ કે-આધ્યાત્મિક જીવન માટે સમક્રિયાઈ સરૂઆત માય છે પરંતુ સમક્રિયા પહેલાં ખોટી ભૂમિકાઓ છે એ વસ્તુનો ખાસ ખ્યાલ કરવાનો છે જ્યારે એ ભૂમિકા સફળ હતી ત્યારે સમક્રિયાઈ સરૂઆત ચર્મ થકી હતી પરંતુ આજે એ પગિસ્થિતિ રહી નથી.

૨ ન્યાય સંપન્નતા

જે માનવી વિચારશીલ હોય છે તે બધી વાતનો વિચાર કરે
 ■ એ પોતાની આજીવિકાનો વિચાર કરે ■ પોતાની આજીવિકા
 એ નીતિમય માર્ગે મેળવે છે

એ વ્યાપારી હશે તો વધુ ભાવ નહિ લે. ચોખ્ખું નફો લઈ
 વસ્તુ વેચશે. એ એક વસ્તુ બનાવી બીજી વસ્તુ નહિ આપે પોતાની
 વસ્તુની ખોટી પ્રશંસા નહિ કરે

એ તોમ્મ હશે તો પ્રમાણિકપણે વફાદારીથી નોકરી કરશે.

એ અધિકારી હશે તો પોતાના અધિકારનો દુરુપયોગ નહિ
 કરે. ન્યાય અને નીતિથી એ સત્તા વાપરશે.

પોતાના સ્વર્થ ખાતર એ સત્તાનો દુરુપયોગ નહિ કરે અને
 શુભ પરિણામ માટે પણ એ કોઈને અન્યાય નહિ ન કરે

૩ પરોપકાર

માનવી બ્યારે સુવિચાર કરતો થાય છે ત્યારે એનામાં અતઃ
 ભાવના પ્રગટે છે

कथमिदं जातं कावै कर्ताऽस्य विषयते

उपादानं किमस्तीह विचार सोऽयमी दृशः

હું કોણ? વિષય શું? એનો કર્તા કોણ? હું કેમ જન્મ્યો?
 અગતનું મૂળ કારણ શું?

પછી તો એ આશ્ન વિચારે છે

હું કોણ ને આ બધું શું?

સ્વરૂપ શું મારું ખરું?

કોના સંબંધે વળગણું,

રાશ્ત્ર કે પરિવર્ત?

માણસને ન્યારે આ વિચારો આવે છે ત્યારે એનું દષ્ટિબિંદુ
પન્થાઈ જાય છે

વિચારની ભૂમિકા આવ્યા પહેલાં તો એ માત્ર પેટ ભરવાની
કાળજી કરતો હોય છે સાચા જીવનને એને વિચાર નથી હોતો
નીતિ અનીતિનો એને ખ્યાલ નથી હોતો માત્ર સ્વાર્થનો જ એ
વિચાર કરે છે

પરંતુ જ્યારે માનવી વિચારશીલ બને છે ત્યારે એનામાં ન્યાય
સંપન્નતા આવે છે એ તરફને આપણે ઉપર જોઈ ગયા, અને પછી
માણસનો સ્વાર્થ ઓછો થાય છે એનામાં પરોપકારવૃત્તિ પ્રગટે છે

માનવી કાંઈકે કુખી જીએ, મુશ્કેલીમાં જીએ ત્યારે એનું હૃદય
ફેલે એના પ્રત્યે એને સહાનુભૂતિ થાય એને મદદ કર્યા વગર એ રહી
ન શકે

દાદાભાઈએ પાંચમા એક દિવસ તાપીના કિનારે ઉભા હતા
૧૮૮૬ ની એ સાલ ખૂબ પુર આવ્યું છે નદીમાં ઢોર અને માનવી
તણાઈ ગયા છે દાદાભાઈને થયું - "હું માનવી છું આ ઢોર અને
માણસોને હું તણાતા જ જોઈ રહું તો તો મારી જનેતા લાગે "

દાદાભાઈ કાઠોટો લગાવે એમણે નદીમાં ડૂબનારું એમણે
ખૂન પ્રયત્નો કરી ૧૦૬ જીવોને ઉગાર્યા ખૂનજ શાક્યા ત્યારે એ
જહાર નીમ્યા આ પરોપકારની ભાવના માનવીમાં સહજ હોવી જોઈએ
જ નિર્વિયના

પરોપકારની ભાવના હોય પરંતુ નિર્ભયતા ન હોય તો એ ધન
આપી શકે, દાન કરી શકે, પરંતુ એથી વધુ મહત્વના એવા તન
અને વચનથી પરોપકાર ન કરી શકે એનામાં મર્તનગી અને નૈતિક
દિમ્બ ન હોય તો એ જોખમ હોય ત્યાં પરોપકારના કાર્યો નુકસાન
કરી શકે પછી જાન-તો શેના જ આપી શકે ?

ત્યારે જોને ન્યાયસપ્ત રહેવું છે તેણે ધનસચયતો લોક
જૂતો જ કરવો પડશે તેને યજ્ઞઆત્મ આજીવિકાતો માર્ગ પશુ
બદલવો પડે કેટલીક મુશ્કેલી પણ સહન કરવી પડે લોકો એને ક્રોધ
મૂર્ખ પણ કહે પરંતુ જોને ધર્મ પ્રતિ જવું ■ તેણે તો પોતાના
અંતરના અવાજને સંતોષવો રહ્યો લોકોના અભિપ્રાયનું મહત્વ એને
મન બહુ નહિ હોય.

અને એ એકમ પરોઠા ન કરી જો તો પણ એની વૃત્તિ તો
એ તરફ રહેતી જ જોઈએ એ જોઈએ જોઈએ એટલું તો જોશે કે કુ
જોના પાસેથી કામ થઈ છુ તેને ન્યાય વગતર આપુ છુ કે કેમ ?
એ વાતનો નિષ્ક્રમ બીજા કેટલું વગતર આપે છે એ પરથી નહિ ધર્મ
શકે પરંતુ પોતે જ વગતર આપે છે તેથી એ માણસનો જીવન
નિર્વાહ થોડા રીતે થઈ શકશે કે કેમ એ પરથી નક્કી થઈ શકશે

સાથે સાથે એ એમ પણ વિચારશે કે પોતાના વ્યવસાયથી
સમાજ, દેશ કે જગતને હાનિ તો નથી થતીને ?

x

x

x

માર્ગાનુસારીપણું

ઉત્તરાર્ધવન યુગના ત્રીજા અધ્યાયની પ્રથમ માથા આપણે ઉપર
જોઈ ગયા મનુષ્યતર પછી અવજીને એ મુકે છે અવજી દુર્લભ ■
અવજી કરવાની બિચાસા થતી તિત્ર ઈચ્છા, થતી એ દુર્લભ વસ્તુ છે
અવજીની ઈચ્છા ત્યારે થાય જ્યારે એને ધર્મમાર્ગ માટે બિચાસા થઈ
હોય આ જુમિમને માર્ગાનુસારીપણું કહેવાય છે એના મુખ્ય તત્ત્વો
આર છે

૧ પ્રકૃતિ ભદ્રતા

૨ સચ્ચતા એટલે કે પ્રકૃતિ સત્યતા

૩ ક્રેષ્ટા

૪ નિગલિમાનપણ

૧ પ્રકૃતિ ભદ્રતા

પ્રકૃતિ ભદ્રતા એટલે હૃદયની હિદાયતા. ૨૧ અને ૫૨ પ્રત્યે ક્રેષ્ટાણુમયી સ્વભાવ.

એ સૌનું ક્રેષ્ટાણુ ધ્વજે નિમિત્ત મળતાં પોતાનું ક્રેષ્ટાણુ કરવા પણ એટલો જ તત્પર રહે

આનું એક દ્રશ્યતિ લક્ષ્ય

એક શેઠ હતા હમેશાં ધર્મસ્થાનકે જાય સાધુનો યોગ હોય ત્યારે વ્યાખ્યાનનો પણ લાભ લે. એક વખતે એક ચારિત્ર્યશીલ અને વિદ્વાન મુનિનું આગમન થયું. શેઠ આનંદથી વ્યાખ્યાન સાંભળવા ગયો છે આ છતાં આ ધાર્મિકતાની અસર એમના વ્યવહાર પર નહોતી પડી

શેઠને એક પુત્ર હતો એ ભદ્રિક પ્રકૃતિનો. એણે મુનિરાજની વિદ્યા વિષે સાંભળ્યું એને ધ્વજો ધર્મ ગ્રંથની પરવ પિતાએ કહ્યું “ તારા કામ નોંધે આ મુનિરાજ તો વળી જુદી જાતનો છે ”

પુત્રને વધુ જિજ્ઞાસા થઈ પરવ પિતાની આગાં વગર કેમ જવાય ? એક દિવસે તક મળી શેઠ વ્યાખ્યાન સાંભળવા ગયા છે પુત્ર દુકાને બેઠો ■ એક આદક આવે કે એક વિષે પૂછે છે પુત્ર કહે કે “ તમારે જોઈતું હોય તે હું જતાવું ”

“ મારે તો શેઠનું જ કામ હતું ” આદકે જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે હું જોલાવી લાવું ” એમ કહી પુત્ર ધા
 યે મુનિ વ્યાખ્યાન ચાલે છે શેઠનું ધ્યાન પુત્ર

પછી આવે સહમ કોઈ કુખીને જોઈ તેને મટિ ફરી છુટવા
 ઇચ્છા થાય અને કરી છુટે એ કંઈ પશુ જાદિ એ કપાં બંધ
 અભિમાન રહે છે

તે પછી આવે છે ક્યા

આ ક્યાએ પહેચેસ માણસ કોઈનું કુખ જોઈ દ્રવી પડે છે
 અભિમાનની માત્રા બહુ જોઈ હોય છે નમ્રતા પ્રગટી હોય છે
 જાદિ સુધી તે માનવતાની ક્યા આવી

તે પછી આવે છે કચ્છા જાદિ તે સ્નેહ કરતા હોય ક્યા
 છે આખા વિશ્વના કુખ માટે આ માણસને લાગી આવે બેધ
 કુખીઓનું કુખ ફરે થાય એવું એ હૃદયપૂર્વક હૃદયે અને જે આટ
 પ્રયત્ન કરે

સુદ ભગવાને કચ્છા-“આખી દુનિયાના કુખો દુ જોઈ રહ્યો
 છુ એ બધાના કુખો ફર ન થાય ત્યાં સુધી મારે નિર્વાણ નથી
 જોઈતું”

આ સુદ ભગવાનની કચ્છા

આ પછીની ભૂમિમા આવે છે અનુકાપની તે આર્પણે હર્વે
 પછી વિચારવાની આવશે

૪ નિરભિમાનપણું

આ ભૂમિમાર્માં સદજ નમ્રતા હોય ॥ અભિમાન યોગળા
 મધુ હોય છે

આવો માનવી દિલનો દરિયાવ અગર સાગર પેટ વાળો હોય
 છે કાંઈએ એને ખાનગી વાત કંઈ હોય એ વાત એના પાસેથી
 કાંઈ કદાવી ન શકે ન એ કાંઈને કહે ન એનો ગેરતાબ છઠાવે

ખીજને સુખી જોઈ એને આનંદ થાય એને કોઈની ઇર્ષ્યા થાય નહિ

એ અદ્રોહી હોય કોઈને કદી છેલ ન આપે નિરભિમાનપણે સાથે આ ગુણો સકળાએલા છે એ એનામાં હોય જ

નિરભિમાનપણાનું એક દર્શાવતું જોઈએ

અમદાવાદના સુના અને મહાજન વચ્ચે ચર્ચા થતી હતી પ્રશ્ન થયો “ આ શાહ તો કેવો ? ”

“ પ્રથમ શાહ પછી બાદશાહ એવા અમે શાહ ” મહાજને જવાબ વાળ્યો.

સુનાએ કહ્યું “ જો એમ છે તો તમારા પ્રથમ સ્થાનની ખાત્રી કરાવી દેજો આ વર્ષે ગુજરાતમાં દુષ્કાળ છે એ માટે રાજ્ય કંઈ બેવસ્થા નહિ કરે તમે કરી લેજો ”

મહાજન ભેગું મળ્યું સકુના સંહકારથી કાર્ય પનાવવા નિર્ણય લીધો. મહાજનને ફાળો કરવા નીકળ્યું છે કોઈ આખા ગુંજગતને એક દિવસ જમાડવાનું અર્થ આપેલા કલ્પવૃક્ષ થયે છે કોઈ એ દિવસ નોંધાવે છે મુદત બગાડ જવા આવી છે દિવસો હજી ધણા નોંધવાના છે મહાજન હડાળાના પાદ થી પસાર થાય છે ત્યાંના ખીમો એમને રોકે ■ “ આધા વચર ન જવા દઉં ”

“ પણ ભાઈ કામ ધણું છે વર્ષત થોડો છે ” મહાજને કહ્યું પણ હવે પીમાના આયોજને મહાજન વચ્ચે થયું ખીમોએ એમની જાગૃતા સ્વાગતા કરી મહાજનને જવાનો વખત થયો ખીમો મહાજનને વિનંતિ કરે છે

‘ અરેમતો કામજી અને આપેલ’ મારી પણ દર્શન આપવાની નીચળા છે ”

મહાજન એને કાગળ આપે છે

ખીમો એક નહિ, બે નહિ ત્રણસો ને સાઠ દિવસ પોતાનું
નામ સામે લખે છે

મહાજન સ્તબ્ધ થઈ જાય છે કહે છે “કઈ ભૂલ તો નથી
થતી ને ? આખા ગુજરાતે જાગૃત્તાઈની વાત છે આ તો !”

“ભૂલ તો નથી થઈ પૂરો ખ્યાલ છે કૃપા કરી મારી માગણી
સ્વિકારી લેજો”

મહાજનને પછી ખીમાએ પોતાની સમદિનો થોડો ખ્યાલ
આપ્યો મહાજનને જોઈ કે ખીમાને ત્યાં થોડા પણ સોનાને ખીને
બંધાય છે ખીમાએ આ બતાવ્યું પ્રશ્ન મટી નહિ પરંતુ
મહાજનની શકા દૂર કરવા

ગુજરાતને આખા વર્ષ સુધી અનુ આપવા જોઈતું જ્ઞાન અને
દાતા એ જ્ઞાન સ્વિકારવા વિનંતિ કરે છે સહેજ પણ અભિમાન
નહિ આ જ સદજ નમ્રતા અને નિરભિમાનપણું

માર્ગોનુસારીપણાતા આ ચાર તરવો પ્રમદાના પછી ધર્મની
નજીક આવી શકાય હવે ધર્મ મટી પૂરી લાયકાત આવી

માનવતા પ્રમદા પછી માનવી આગળ વધવા ક્યંટે વધુ
વિકાસ કંઝે એનાર્થ આ ચાર તરવો ધીમે ધીમે પ્રમદવાના જ

આ ચારે ગુણો-પ્રકૃતિ ભદ્રતા, નસુતા, કરુણા, નિરભિમાનપણું
અતરતા ગુણો છે અને એ ગુણોની ખીલવણી માત્ર આજના
સુગમ જ નહિ પરંતુ સર્વ સુખમાં આત્માર્થી મટી અનિવાર્ય છે

ધર્મમય જીવન મટેની પ્રથમ એ ભૂમિકા આપણે વિચારી
ગયા હવે આપણે ત્રીજી ભૂમિકા વિચારીશું એ ભૂમિકા છે
સમકિતની ઉત્તરાર્ધવનની ગાથાના શબ્દોમાં કહીએ તો શ્રદ્ધાની ભૂમિકા

જેનામાં સમ પ્રગટયો છે એ માનવી લામણીવશનામાં નહિ
 જે ચાપ લામણીવશ બની એ કદી સત્યને ન છોડે મોહ કે કષ્ટો
 તેને સત્યમાં ન કમ્રવી શકે જે વાત તેને સત્ય લાગતી હોય તેમાં
 એ ગમે તેવા સંભોગોમાં પણ અડોલ રહેવાનો પ્રભુ મદાવીરના
 ભક્ત અર્હતને દેવે અનેક કષ્ટો આપ્યા 'મદાવોગ ખોટા છે'
 એટલું મોલાવવા દેવે આકાશ પાતાળ એક કર્યા એ પ્રમાણે ન બોલે
 તો અનેક મુસાફરો સાથેની નૌકાને કુનાડી દેવાની ધમકી પણ મળી
 પણ અર્હતની શ્રદ્ધા અડોલ જ રહી સમનુ આ ખીલુ લક્ષ્ય

આવી વ્યક્તિ ગુણુમાંથી હોય, જગતમાં ન્યાં ન્યાં એ ગુણુ
 જુએ ત્યાં ત્યાંથી લેવા એ તત્પર રહે તે આ વ્યક્તિ પોતાની નાની
 જીવને પણ મોતી ગણે સમનુ આ ત્રીલું લક્ષ્ય

સમનુ ચોથું લક્ષ્ય એ છે કે આવો માનવી ખીલના દોષો
 પોતા પર ઝોલી લે

'સમ વાગો માનવી પોતાના ગુણુ પણ ખીલના નામે
 ચલાવી દે છે એને પ્રસિદ્ધિની છાજ નથી હોતી અને સાચક
 માણસને પ્રસિદ્ધિ મળે તેમાં એને આનંદ જ થાય છે

x

x

x

૨ સવેગ

સમ પછી આવે છે સવેગ સવેગનું વિરોધી તત્ત્વ આવેમ
 અગર કુવેગ જન્મે વેગ તો છે પરંતુ આવેગ પાછળ કામ કોર્પ,
 લોભ એવા તત્ત્વો કામ ક્રન્તા હોય છે જ્યારે સવેગ પોછળ પ્રેમ
 સંત મોટેની જિજ્ઞાસા એ તત્ત્વો કામ ક્રન્તા હોય છે

સવેગના ત્રણ લક્ષણો છે

પ્રથમ તાલીવેલી આ તાલીવેલી શુદ્ધ વસ્તુ માટેની હોય છે

આનંદનંત્ર । મહાગુજ્જરી જ્ઞાતમત્ત્વ મારેની તાલાવેલી શુદ્ધ તાલાવેલી
છે એ તાલાવેલીના દર્શન એમની પ્રાર્થનામાં થાય છે

ઋષભ જીનેશ્વર ત્રિનમ માદરે રે ॥

જોગ ન ચાહું રે કત ॥

મારે કચન વરણો નાહ રે, મને કોઈ મિત્રાવે

ત્યારે આત્માથી—મત્તાથી પુરુષને આવી તાલાવેલી જાગે છે
પછી એનામાં સવેગનું બીજું તત્ત્વ પ્રગટે છે એનામાં મથન જાગે
છે આત્મ શંકનો માર્ગ કયો ? એ વિચારેમાં એ લીન બને છે

ત્યારે શાલીભદ્રને ખ્યાન આવ્યો કે એથીકે પોતાની નગરીને
મહાગજ છે એટલે શાલીભદ્રને ખ્યાલ આવ્યો કે—એના પર પશુ
બીજું સત્તા છે ત્યાં એને ચોટ લાગી અને વિચારેથી ચાલી
“મારા હિપર પશુ નાથ છે । ત્યારે હજી તો આગળ જવાનું હ
મારે કોઈ નાથ ન હોય અને હું જ મારો નાથ મનુ એ સ્થિતિકેમ
પ્રાપ્ત થાય ?”

પછી તો શાલીભદ્રને વૈભવો સુખ આપી શૂન્ય નથી બીઓ
શાંતિ આપી શક્તી નથી મથનનું આ સુદર દ્રષ્ટાંત છે

તાલાવેલી અને મથન પછી આવે છે ત્યાગની ભૂમિકા

આવા સાધકને જગતના ધન 'વૈભવો' તુટી લાગે છે એ
વસ્તુઓ પડે એમનો મોહ હટી જાય છે અને એ ત્યાગ કરવા
તૈયાર બને છે

શાલીભદ્રને મથન પછી ધન વૈભવમાં સુખ ન લાગ્યું અને
એ મહાન સપત્તિ અને બીઓશ બીઓતો ત્યાગ કરવા તૈયાર થયા

આ ભૂમિકાને ખ્યાન ઓમદ ગજચક્રે સુર રીતે નીચેના
ચક્રમાં આપ્યો છે

“ સર્વ થયે ઓઠસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માન દેહ તે સવમ હેતુ હોય ને,
અન્ય કારણે અન્ય કશુ કર્યે નહિ,
દેહે પણ કિમિન મૂર્છા નવ હોય ને ”

જગનના સર્વ પદાર્થો તરફ તેને ઉઠસીનના આવે છે જા
પદાર્થોમાં તેને હવે જ્ઞાનદ નથી એટલે કે સામાન્ય પદાર્થો કે
વ્યક્તિના દેહના સબધો પરથી એનો રાગ છીણુ મઈ તેની પાછળ
રહેડા યૈનન્ય રૂપી વિશીષ્ટ તરફનો એને નિયુગમ થાય છે દેહની
દરેક એ નહિ મે એમ નહિ, પણ દેહને એ સાધન મણ્યો.
જગતના સમયો વિભાગ માટે જ બધાઈ ગુરુ માટે નથી એમ એ
સમજે છે તેને સરીર પર મોહ કે આસક્તિભાવ રહ્યો નથી
સવમ-સાધના-આત્મજ્ઞાન એજ એનું લક્ષ્ય બને છે

૩ નિર્વેદ

સવેગ પછી આવે છે નિર્વેદ નિર્વેદ એટલે વૈરાગ્ય વૈરાગ્ય
એટલે ધરમર છોડી જગતમા જનુ એકાંતમા રહેવું, સર્વ જાન્યો
બને સસાગના કાર્યોનો ત્યાગ એમ નહિ વૈરાગ્ય એ અતરની વાત
છે જ્યારે મણ્યમા વૈરાગ્ય પ્રગટે કે ત્યારે જગતનાં સુખ, ભોમ
વિગેર ઉપગ્રી તેની દષ્ટિ ઉડી જાય છે ક્ષણિક સુખો એને આકર્ષી
શકતા નથી એનું વલણ કાયમી સુખ તરફ છે

વૈરાગ્ય પણ પ્રકારના છે

આહુગર્ભિત વૈરાગ્ય

પ્રથમ પ્રકાર છે મોહમર્ગિન વૈરાગ્ય. વૈરાગ્ય થી મળતી
પ્રતિષ્ઠા સુખ મગવડ સિદ્ધિ વિગેરના મોહની પ્રેમઈ પ્રતેના
વૈરાગ્ય તે આ પ્રકારનો

આમાં ખરો ત્યાગ હોતો નથી અને ત્યાગ વગર વૈરાગ્ય કેમજ
હો ? આ વૈરાગ્યમાં જોખમ છે કોઈ પણ સમયે આ વૈરાગ્ય ચિનિત
ચવાનો સભવ છે સગળ દિનનો માનવી હોય અને કમી રહ્યો હોય
ત્યારે સમર્થ પ્રેરણા આપનાર મળી જાય તો તેનો વૈરાગ્ય શુદ્ધ
વૈરાગ્ય બની જાય ખરો

બીજા પ્રકારનો વૈરાગ્ય તે—

ક્રુપાગર્ભિત વૈરાગ્ય.

કોઈ મહાન આપત્તિ કે ક્રુપા આવી પડે, કોઈ આઘાત લાગે
અને નાણુસને સસાર અસાગ લાગી જાય અને વૈરાગ્ય તરફ વળે તે
આ પ્રકારનો વૈરાગ્ય આ વૈરાગ્ય પાછળ ક્રુપા અમર તિરસ્કાર હોય
છે ભત્રીજાને જ્યારે વૈરાગ્ય આવ્યો ત્યારે તેમાં પિંગના, અશ્વપાલ
વિગેરે પર તિરસ્કાર હોય.

જ્યાં સુધી એ ક્રુપા અને તિરસ્કાર ચાલુ રહે ત્યાં સુધી આ
વૈરાગ્ય શુદ્ધ વૈરાગ્ય નથી બની શકે.

જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય.

વૈરાગ્યનો ત્રીજો અને શુદ્ધ પ્રકાર જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્યનો છે
જેને આ વૈરાગ્ય યષ્ટ ગયો છે તેને જગત પ્રયે હૃદયપૂર્વક-સમજાપૂર્વક
આસક્તિ છૂટી જાય છે અને એને પ મતત્વ આત્મનત્વની પ્રાપ્તિ
માટે આ બધી વસ્તુઓ છોડવી તદ્દન રહેતી લાગે છે એ વસ્તુઓ
રહેજે છુટી જાય છે

શાલીભદ્રાનો વૈરાગ્ય એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હતો બત્રીસ
સીઓની ત્રિવલ્લીઓ છતાં એ સસારમાં ન રહી રાક્યા ન જ રહી
શકે તેવો એમનો ઉત્કટ વૈરાગ્ય હતો. એવો જ વૈરાગ્ય શાલીભદ્રા
એવી ધરાવે છે.

પ્રભુને ચરણે થોડું ધરીએ તો આપણને અનેકમર્ણ પ્રભુ આપે પ્રભુ એમ આપતો દરો કદો ? તો તો પ્રભુને આપણે ક્ષાંત્રીયો મરણો કહેવાય. આ તો પ્રભુને સર્વ શક્તિમાન અને જન્મતનો કર્તા માનનારની માન્યતા.

પરંતુ કોનો પણ વિતરાગ પાસે ક્યાં નથી માનતા ? કાણો— પતિ પાસે એક પૈસો માગવો એ તેનું અપમાન જેવું ગણાય તેમ ચૈતન્યપુજ સમા વિતરાગ પાસે જડ વસ્તુઓ માગવી એ વિતરાગતાનું અપમાન જ છે.

અધઃપદ્ધતિ દોષ ત્યાં જ્ઞાન અને સ્થિરતા નથી હોતા એટલે નિમિત્ત મળતાં અધઃપદ્ધતિવાળો અલિપ્ત ઘર્ષ જાય અને અધઃપદ્ધતિ પણ બની જાય.

જ્યારે માનવી ભુદિના તત્ત્વનો શ્રદ્ધામ અને છે, એનો જ નચાઓ નાચે કે ત્યારે અધઃપદ્ધતિ જાય છે.

સરળ હૃદયી હોય અને સુંદર નિમિત્ત મળી જાય તો અધઃપદ્ધતિથી શુદ્ધ શક્તિની દશા પણ આવી જાય.

શુદ્ધ શક્તિનું સુંદર દ્રષ્ટાંત સુદર્શન શૈલનું છે. અર્જુન માળીને બોધ પમાડનાર સુદર્શન શૈલે શુદ્ધ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

સુદર્શન શૈલે સુચના અપાઈ હતી— આ રસ્તે જાનનો ભય છે અર્જુન માળી હમેશાં એક નારી અને છ નરનું ખૂન કરે છે.”

સુદર્શન શૈલે મધુ કે અર્જુન માળીને પ્રતિબોધ પમાડવો જોઈએ સુદર્શન શૈલે આત્મતત્ત્વ ઉપર સંપૂર્ણ શક્તિ હતી એમને મધુ કે— ‘બહુમાં બહુ તો આ દેહનો નાશ થશે પરંતુ મારા આત્માનો કોણ નાશ કરી શકશે ?’ એ શક્તિથી એ ગયા અને અર્જુન માળીનો પ્રાંટો કરાવ્યો.

સમક્ષિતના આ પાંચ તત્ત્વોની આપણી વિચારણા પૂરી થઈ હવે સમક્ષિત સામેના, આત્મજ્ઞાનથી ચલિત કરનાર પાંચ દુષણોને સમજી લઈએ ધર્મભય છૂટકા ગાળવા ધમ્મજ્ઞનારે એ પાંચ દુષણો સામે સદા જાગ્રતિ રાખવી રહે છે

સમક્ષિત વિરોધી દુષણો

શકા વસ્તુ વિષે શકા જ રાખ્યા કરે આ તત્ત્વ અનિચ્છનીય છે ચર્ચા અને નિર્ણય ન કરવા એમ નહિ જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી સમજવા માટે જોઈ થતી શકા નુકસાનકારક નથી એમ તો પ્રભુ મહાવીરને જ્ઞાતમ સ્વામીએ ખૂબ જ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે

કાંધ્યા ધર્મ કરણી કરે, ધર્મને માને પરંતુ સ્વાર્થ ભાવથી ધર્મ કરણી બદલ ફળની ઇચ્છા રાખે ધર્મ કરણીના બદલા તરીકે જડ વસ્તુઓ ઇચ્છે જૈન પરિકાષાર્થા જેને નિપાણું કહીએ છીએ તે વૃત્તિ

વિતિગિચ્છા મનની અસ્થિરતા ધડીમાં એકને વળગે ધડીમાં ખીલતે વળગે મન ચચળ રહ્યા કરે આત્મતત્ત્વ વિષે નિશ્ચય ન કરે

પરપાસડી પ્રશ્ન સાં એટલે અન્યમતની પ્રશ્ન સાં ન કરવી એમ નહિ પરંતુ પર એટલે જડ જરૂરી પાખડની એટલે જડ પર નિર્ભર હોય તે વાદની પ્રશ્ન સાં ન કરવી.

પરપાસડી પર સ્થવો એટલે ઉપર કલા તેવા વાદનો પરિચય ન કરવે.

આત્મજ્ઞાનનો પરિચય અને પ્રશ્ન સાં હોડી જડ વસ્તુનો પરિચય અને પ્રશ્ન સાં ન કરવા

આ પાંચ દુષણો ત્યાગવા યોગ્ય છે

ઉત્તરા મે દુષણો વિષે થોડું કહેવું જરૂરી છે એનો અર્થ આજે આપણે એવો કરીએ કે જૈન મત સિવાય અન્યમતનો પરિચય

કે પ્રશ્ન સા ન કરવા આ 'અર્થ' આપણી સકુચિતનાએ ઉપજાવી કાઢ્યો છે

દરેક મતમાં અમુક સત્ય તો હોવાનું જ કદાચ અમુક દૃષ્ટિએ એ વિચારતાં એ સત્ય હોય પરંતુ જે સત્ય તત્ત્વ હોય એ તત્ત્વનો પરિચય અને પ્રશ્ન સા કદી બાધક ન જ નીવડે.

પ્રશ્ન મહાવીરે આ વસ્તુને જોઈ હતી એમને લાગ્યું હતું કે માનવીઓ જુદી જુદી રીતે વિચારવાના પરિણામે અનેક વાદો જન્મતા પ્રચલિત થવાના એ વાદો ન્યાયી દબાવી ન શકાય એ વાદોનો કોઈ રીતે નાશ ન થઈ શકે તો પછી એ વાદોને પરિણામે કડવાઈ અને ભાગ્યાઓ ન પડે એ આવશ્યક ■

પ્રશ્ન મહાવીરે એ માટે જન્મતા સમસ્યા અમૂલ્ય તત્ત્વ ધર્મ એ તત્ત્વ એટલે સ્વાદ્વૈત્ય અમર અનેકતવાદ સ્વાદ એટલે હોવા આમ પણ હોય તેમ પણ હોય એક વસ્તુને અનેક બાજુઓ હોય છે એકજ બાજુ જોઈ તમે એ વિષેનો જે નિર્ણય બાધશી એ એકાંગી હશે વસ્તુની દરેક બાજુએ તપાસો દરેક વાતમાં અમુક દૃષ્ટિએ તમને સત્ય દેખાશે બધા વાદોને એ રીતે તપાસી સમન્વય કરો અને અનેક વાદો દોવા છતાં તેમાં એકના આવશે જેમ સા-ર-મ-મ-પ-ધ-ની-સા જુદા જુદા સ્વરો હોવા છતાં તેનો સમન્વય થતા સવાદિતા પ્રગટે કે મુંઝર સુઝ ગાળે ■ તેમ અનેક વાદોના સમન્વયથી ધર્મ અને જીવનમાં સવાદિતા પ્રગટેશે

આ પગથી એટલી વાત સ્પષ્ટ છે કે—જે ધર્મ આટલો વિચાળ છે તે અન્યમતના પરિચય પર પ્રતિજ્ઞા ન મૂકે 'સત્ય ન્યાયી આવે ત્યાંથી મહત્ત્વ દરવાડુ સ્વાદવાદ સુચવે કે

ખરૂં ધર્મમય જીવન ગાળવા 'છઠ્ઠા'નારે વિચાળહૃદયી બનવું પડશે સકુચિતના ઉડાવી પડશે

આ રીતે આપણે માનવતા, માર્ગાનુસારીપણું અને સમક્ષિત એ ત્રણ ભૂમિકા તપાસી આ ત્રણ ભૂમિકા પસાર થનાર આવક ધર્મ આદરવાનો અધિકારી બને છે, અને જરા ઉચ્ચ ભૂમિકા હોય તો સાધુ થવાનો અધિકારી બને છે

આવકને ત્યાં જન્મ્યા એટલે આવક થયા એ માન્યતા ખૂબ જ અયોગ્ય છે એ સમજી લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે આવક એ વર્ણ, કુળ કે જાતિ સુચક ચબ્દ નથી. એ તો ગુણસૂચક ચબ્દો છે અને ગુણો આવકના પુત્રને વારસામાં મળે જ એવો નિયમ નથી

હવે આપણે આવકધર્મ વિચારીએ

આવકધર્મ અને સાધુધર્મ

જ્યારે સમક્ષિત દ્વં રીતે પ્રાપ્ત થયું હોય છે એટલે કે વૈગમ્ય ઉત્કટ હોય ત્યારે સાધક સાધુધર્મ અમીકાર કરે છે વૈરાગ્ય એટલે ઉત્કટ ન હોય તો એ સાધક ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ સાધના આગળ વધારી શકે છે

આવક ભૂમિકા અને સાધુ ભૂમિભર્તુ ધ્યેય એકજ છે અને તે ધ્યેય એ ■ કે-વિશ્વાસ સાધી કષાયો દાળી પૂર્વ કર્મ સમતાથી બોગરી લેવા પ્રાપ્તિતથી જે કર્મનો બધ છુટે તેવા કર્મોથી એ રીતે છુટવું અને નવા કર્મોને આવતા રોકવા, એ રીતે કર્મ મુક્ત થઈ, બધન મુક્ત થઈ, પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું

સમક્ષિતની ભૂમિભરે પડેલ્યા એટલે કર્મનો પાયો સુદૃઢ રીતે નખાયો એમ કહી શકાય એ પાયા પર આત્મજ્ઞાન અને આત્મ દર્શન મોટેની સુદૃઢ ઇમારત બાંધવાની કે

આ માટે આવકો અને સાધુઓ માટે પ્રત્યેક યોગ્યતા છે તે દુર્ભાગીને

1 આવક માટે જાર પ્રત યોગ્યતામાં આવ્યા છે

પ્રથમ પાંચ મનો મુખ્ય છે આવકના મત અલુપ્ત કહેવાય છે,
કારણ કે તેમાં કેટલીક મર્યાદા છે

પ્રથમ મત અદિ સાનું છે આવક એટલે ગૃહસ્થાશ્રમી ગૃહસ્થાશ્રમ
અંગેની અનેક ફરતે તેને બળવવાની રહે વળી આવક કાષ્ઠ યાત્રિકે વર્ણ
સુચક શબ્દ નથી તેથી ક્ષત્રિય આવકોને યુદ્ધ પણ એલવા પડે એ
બધા માટે પ્રથમ મતમા યોગ્ય જોજનાઈ કરવામાં આવી છે

ત્રસ જીવ, સૂક્ષ્મ એકદ્રિય, એ ઇદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇદ્રિયવાળા,
ચાર ઇદ્રિયવાળા તથા સસી અને અસસી પાંચ ઇદ્રિયવાળા જીવની
દિસા ન કરવાની તેમા આગા છે

તેમાં એ મર્યાદા કે કે—

જીવને જાણીને, જોઈને મારવો નહિ

અપરાધ વગર કોઈ જીવને મારવો નહિ

અને શરીરના રાગને માટે ઔષધીની જરૂર પડે એ માટેની
જૂટ સિવાય દિસા કરવી નહિ

આવકની પ્રતિષ્ઠામાં આટલી મર્યાદા મુકી છે પરંતુ સાધક
આવક એ છુટછાટનો ઓછામાં ઓછો ઉપયોગ કરશે અને એવી
જૂટ લેવા માટે એના હૃદયમાં તો દુખ જ થશે

આ મતોના અતિચાર-વર્જન કરવા માટેના સુચનો છે એ
સુચનો તે વખતનો સમાજ વિગેરે લક્ષમાં રાખી યોગ્યમાં છે તે
વખતે કૃષિ પ્રધાન હતી તેથી તેને અનુવક્ષીને આ અતિચારો
યોગ્યમાં છે

એ અતિચારો પાછળનો ભાવ સમજી આપણે આજ 'માટેના
સુચનો વિચારી લેવા ધો

નોકરો કે નીચેના માણસો પાસેથી મળી જપરાઈ કામ લેવું
નહિ કોઈના નિર્દોષ જ્ઞાનકર્મા બગ પાડવો નહિ નોકરો અને સ્વજનો

પ્રત્યે પ્રેમમય વર્તન રાખવું અહિંસાની ભાવનાને જીવનમાં આચરવા પ્રયત્ન કરવા એ આજની મુખ્ય જરૂરિયાતની વસ્તુ છે

ખીજું મત છે સત્યનું તેમાં મોટી વાતો અંગે જુદું ન બોલવાની પ્રતિજ્ઞા. અમુક કક્ષાનો ખ્યાલ ગળી આ મર્યાદા યોજી છે યોગ્ય વિકાસથી જે ખરેખરે આવક થયો છે એને માટે આટલી વસ્તુ તો સહજ થઈ જાય પરંતુ આવક તો જ્યાં વાતોમાં સત્યપાલનનો પ્રયત્ન કરવાનો જ

આવક માટે આ મનમાં પણ અતિયારો છે

કોઈને ક્ષાસકો પડે એવું ન બોલવું માત્ર સત્ય જ બોલવાથી બસ થવું નથી સત્ય પ્રિય અને હિતકર બોલો એવો પ્રસંગ ન હોય તો મૌન ધરવોય છે

કોઈના ગુરુત્વ, કોઈની ખાનગી વાતો એ ખુલ્લી કરે નહિ

ખોટા લેખ-પત્રો એ ન કરે

અહિંસા અને સત્ય એકે ખીજા સાથે ખૂબ જ સંકળાયેલા છે

સત્ય અને અહિંસા પ્રગતિના જે મુખ્ય સાથી છે

ત્રીજું મત અદ્વતાદાનનું કે ચોરી ન કરવી કોઈની વસ્તુ આપ્યા વગર લેવી નહિ તેમાં સમાની, વ્યાપાર અંગેની તથા વસ્તુ માટે અમુક છુટછાટ મુખ્યામાં આવી છે

આ મતનો સાર એ છે કે-અણુ હકનું લેવું નહિ એટલે કે નીતિમય રીત, માટે આ મત આપણને આગ્રહ રાખવા કહે છે

ચોરી કરવી નહિ એટલું જ નહિ ચોરને ઉત્તેજન પણ ન આપવું જોઈએ ચોગયેન વસ્તુ ગણીને ખરીદાય નહિ, સમાજ વિરુદ્ધ, અને રાષ્ટ્ર વિરુદ્ધ જેમણે ચુંદા કર્યા છે તેમને ટેકા આપવો

નહિ તેમને છુપાવવા નહિ. વ્યાપારમાં કામને ઉત્તરમાં નહિ પ્રમાણિક
પણે વેપાર કરવો, નોકરીમાં પણ પ્રમાણિકતા જાળવવી જોઈએ

, ચોથું મન સ્વતંત્રતા સતોષનું છે આવક તો આત્મપથનો
પથિ. વિવશતાસના પર એ વિજય મેળવવા હજી તેથી
એને સ્વપત્નિથી સતોષ રાખવા પ્રેરવામાં આવ્યું છે સ્વપત્ની સાથે પણ
યથેચ્છ રીતે ભોગ ન ભોગવી શકાય બને તેનો સયમ એના દરેક
આચરણમાં હોય સ્વસ્ત્રી સાથેનો દેહ સંબંધ પણ ખૂબજ મર્યાદિત હોય.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં સયમી આવક આવિમનું આદર્શ દર્શાવે વિજય
શેઠ અને વિજયા શેઠાણીનું છે બન્નેએ જીવનભર શુદ્ધ ધન્યાર્થ
પાળ્યું અને પ્રજા મહાવીર એક પુત્રો રત્નથી જ સતોષ માન્યો
આવક પણ આ જૂનિમાં માટે પ્રવનશીન રહે

ધન્યાર્થ સાધના અંગેના અનેક આતુસંગિ નિયમો એ જરૂર
પાળે જ એનો ખોરાક સાદો અને સાર્વિક હોય એના વસ્ત્રો અને
આભૂષણો વિદાસ પેષક ન જ તેમ એ ખર્ચા દરમ્યાં જુએ નહિ
એકાંત ટાળે શયનમાં પણ વિવેક રાખે શુદ્ધ ભાવના રાખે કામ
ભોગની ઉત્તેજના થાય એવું કંઈ કામ એ ન કરે

પાંચમું અપ્રિય મન છે પરિગ્રહની-ધન, વૈભવ નોકર
વિગેરેની મર્ચા બાધવા મન સુચવે છે જોન સૂત્રોએ પરિગ્રહને મહા
આરબનું માણ્યું છે અને અપ્રિય ભોગવા ઉપદેશ આપ્યો છે

વસ્ત્રુઓની જરૂરિયાત તો દેહ ટકાવવા પૂરતી—સસારના
કર્મોના પાનન પૂરતી છે આવકે ધન-ભનસા વગેરેને મર્યાદિત
બનાવવી જોઈએ જેથી પત્ની એ વધુ આરબથી બચે અને સતોષી
બની આત્મચાનના પંચે પ્રયાણ કરી શકે

આને દેટમાં આવે આ મન લે છે અને ધારી મર્યાદા પૂરી
શકે જાય છે ત્યારે વધુ વ્યાપાર અને ધન સચવે અને પુત્ર વિગેરેનાં

નામે કરે છે રૂપરૂ રીતે આ રીતે વતનો ભગ જ ચાલ છે ખરી હજીમ તો એમ છે કે એમણે મત તો લીધું, પરંતુ ધર્મનાવસા થી નથી મત લેતી વખતે તો એણે પ્રમાણિકતાથી લીધું પરંતુ પાછળથી એ મર્યાદાથી સતોષ નથી થતો એટલે આપુ બને છે

અને અગાઉ કહ્યું તેમ આજનો મોટા ભાગનો ધનસચ્ચ પુણ્ય કરનાં પાપનું પરિણામ છે એવો ધન-સચ્ચ આત્મજ્ઞાનના પદમા સાધક તો ન જ નીવડે પરંતુ બાધક નીવડવાનો વધુ સંભવ છે

તે પછીના ત્રણ મતો શુદ્ધ મત કહેવાય છે તેમાં પ્રથમ મત સિદ્ધાંતોની મર્યાદા-એટલે કે મુસાફરી-પ્રવાસ અંગેની મર્યાદા મર્યાદાનું સુચવે છે બને તેટલી સસારની આસક્તિવાળી પ્રવૃત્તિઓ બોધી કરવાનો આમાં આશય છે આ મતની પછી જ્ઞાનના આશ્રમા રાખી તે મત આચરવાનું છે

સાતમું મત ભોગ અને ઉપભોગની એટલે કે એકવાર ભોગવાય અને વારંવાર ભોગવાય તેવી વસ્તુની મર્યાદા બાધવાનું સુચવે છે શરીર એ તો માત્ર આત્માનું જોળીયું છે શરીરને આનંદ આપવો એ જીવનનો નથી તેથી ભોજન, ગોખ, વિદ્યાસ પર નિયમન મુકવું આ મત કુમારે છે આથી શરીર પગની આસક્તિ થોડે ઘણે આ ઉપગત આ મત દેહલાક ધંધા ન કરવા આવડે કુમારે છે માખલા તરીકે હાથીદાનનો વેપા તળાવ કુવા ખોદાવવાનો વ્યાપાર આ નિયમ પાછળ અદિસાની આવના છે એ ઉપરાંત જુના વખતમાં સમાજમાં વર્ણો હતા ત્રેક વર્ણ અને પેટા વર્ણના ધંધાઓ નિશ્ચિત હતા આ વ્યવસ્થા પ્રમાણે આવડતો મુખ્યત્વે વ્યાપાર-શુદ્ધ વાણિજ્ય હતો આ મતે નદિ દરવા કુમારેલા વ્યાપારો બીજા વર્ણો માટે યોગ્યતા હશે માટે આવીએ ધનના લોભમાં ફસાઈ બીજાના વ્યાપાર પર તરાપ ન માગવી એવો આશય આ મત પાછળ હશે.

આને તો એ વસ્તુસ્થિતિ પટ્ટાઈ મધ્ય જે તેથી આને આવક-
વ્યવસાય પસંદ કરવામાં દિસા અહિસા વિચારવાની છે એ ઉપરાંત
એ વ્યવસાય સમાજ કે રાષ્ટ્રને અદિતકર તો નથી ને? એ પણ
વિચારી લેવું ધટે

આઠમું મન અનર્થદિનું છે આપણે કાર્મ સ્વાર્થ વગર-રહેજી
મહાસતથી પાપમય કર્મ બાધીએ હીએ, એથી દુઃ રહેવા આ મત
સુચન કરે ■

આવક વિકાર-કામ વધે તેવી વિનાસ અને અમારની વાત ન કરે
એથી ધાત્યર્થને હાનિ પહોંચે છે એ જેમ તેમ ન બોલે વિચારીને
બોલે કાર્મને ગાળો ન દે અમમ્યુ કાર્મનું દિલ ન દુખવે એ
ખરાબ એજાઓ પણ ન કરે વસ્તુઓ આસક્તિપૂર્વક ન ભોગવે
કાર્મનું ખરાબ ન ઇચ્છે આહુ ધ્યાન ન ધરે

આ પછી ચાર વિધાન આવે છે આ મતો વિકાસ માટે
ક્રિયાક્રિડા સુચવે છે પ્રથમ મત સામાયિકનું છે સમતાભાવ
પ્રગટાવવા માટેનું આ મત આવક ત્યારે ત્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે
સમતા માટે આ સાધના કરે

દશમું મન એક દિવસ અને રાત્રીની મર્યાદામાં સદરકરણીપૂર્વક
યજ્ઞ શકે છે

અગિયારમું મત પૌષધ મત છે

પૌષધ મન એટલે એક દિવસની સાધુતા એક દિવસ ઉપવાસ
કરી તે દિવસ સાધુની જેમ રહેવું અને ધર્મચિંતન કરવું ઉચ્ચ
કક્ષાની આ મન ઝાંખી કરાવે છે

બારમું મત સાધુ પ્રતિ વિનયભાવ અંગેનું ■ સત્સંગ આવક

દોષા ધરે સ સમનુ બળ અજોડ છે સત્સંગ શુદ્ધ જીવન માટેની
મુજ પ્રેરણા આપે છે પુણ્ય વાંચન અને અધ્યયન જે ન આપી
શકે તે સત્સંગ આપી શકે છે કાગલુ આચરણ જીવનમાં જે અસર
દે છે તે કાઈ વસ્તુ નથી કરી શકતી

યોગ્ય તક મળ્યે સહુએ શુદ્ધ આહાર પાણી વહોગવવાનું
સુચે છે અને એ કરીને નમ્ર ગહેવા સુચવે છે

આ ઉપગત શ્રાવક ૧૮ પ્રકારના પાપસ્થાનક્રિયા દૂર રહેવા
સતત પ્રયત્નશીલ છે એ પાપના ૧૮ નિમિત્તો અગર કાગ્યો આ
છે ૧ દિસા ૨ અસત્ય ૩ અદત્તાદાન ૪ વાસના ૫ પરિગ્રહ
૬-૮ ક્રોધ માન માયા લોભ ૧૦-૧૧ રાગ દ્વેષ ૧૨ ક્લેશ ૧૩
અભ્યાખ્યાન-કોઈ પર આજ ચકાવવું ૧૪ પૈશુન્ય-ચાડી ચુગલી કરવી
૧૫ નિરા ૧૬ ગતિ-અરતિ ૧૭ માયા ૧૮ મિથ્યાત્વ.

આમાના પ્રથમ પાંચ નિમિત્તો તો મતોમાં આવી જાય છે
શ્રાવક મિથ્યાત્વર અટલે કે ચૈતન્ય પરથી શ્રદ્ધા ઉઠાવે તેવા
તરોથી દૂર રહેવા પ્રયત્નશીલ છે

રહેવા, ખાવા, પીવાના, ખાળ વગેરે સ્થળોમાં સૂક્ષ્મ જીવોની
ઉત્પત્તિ જેમ બને તેમ ઓછી થાય તેવું તેનું વર્તન હોય છે એ
પૂનઃજન્મ સ્વચ્છ રહે અને વાત્તાવજી સ્વચ્છ ગમે તે છતાં આવા
સૂક્ષ્મ જીવો ઉત્પન્ન થાય તો તેની વિગવના ન થાય તેનો એ
ખ્યાન રાખે છે

આ રીતે શ્રાવક પોતાની સાધનામાં આગળ વધે છે જીવ-
અજીવ તરત્રે એ સમજે છે અને ચૈતન્યમાં એની શ્રદ્ધા જામે છે
પાપમય કાર્યો એ ત્યાગે છે પુણ્યનો પણ આસર ઓછો થાય તેમ
ઈ ઠે ઠે અને તેમ વર્તે છે સવગ્ધી નવા કર્મને રોકે છે જુના
કર્મની નિર્જરા કરે છે કર્મ બધનો તોડતો જાય છે અને મોક્ષ-
માર્ગ તમ્ને આગળ વધે છે

૧. આ રીતે શ્રાવક અને સાધુ-શક્તિ પ્રમાણે સવમ તરફ શક્તિ વાપરે છે. ધર્મથી હળવા જનતા જ્યાં છે મોટા માર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કરતા જાય છે.

એમ કરતાં કરતાં એવો સમય પહોં આવે જ્યારે એમ લાગે કે હવે દેહ નહિ દેકે આ સમય દેહ નાશવત છે એવી શ્રદ્ધાવાળા સાધુ અને શ્રાવકો અણસણ આદરે છે જગતની સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે અન્નપાણી પણ છોડે છે અને આત્મચિંતનમાં લીન બને છે અને શુદ્ધ જાવથી દેહ છોડે છે.

અને આ બધે થયેલી સાધના અફળ જતી નથી આ જગતની સાધના એના બાવિ જીવનમાં સરકારો રેકરો આત્મતત્ત્વ તરફ દોગમે અને તેની સાધના આજગ આસને ઉવટે આત્મચરણની એ પ્રાપ્તિ કરશે કર્મકુળ જનશે સિદ્ધ થશે.

આ છે ધર્મમય જીવન ગાળવાનો માર્ગ સૈકાઓ પહેલાં પ્રજા મહાવીર અને એનના પત્ની થયેના આચાર્ય વગેરેએ પ્રરેષેલા આ માર્ગ છે.

એ માર્ગને ટુકમાં કહેવો હોય તો એના બે તત્ત્વો છે.

વિચારમાં સ્વાદ્વાદ અને આચારમાં અદિસા અગર વિવેક પૂર્ણ વિચાર અને અદિસાપૂર્ણ આચાર.

ધર્મમય જીવન ગાળવાના માર્ગની વિચારણા અદિ પૂરી થાય છે.

ઉપસહાર

ધર્મ એટલે વસ્તુનું સ્વાભાવમા રહેલું તે આત્મતત્ત્વ-આત્મ દર્શનની પ્રાપ્તિ એ ધર્મ.

કાવ્યની સુખ આત્માની યોગખાણ સિવાય પ્રાપ્ત ન થાય. આત્માની યોગખાણ ધર્મ જ કરવાની જરૂર.

આ કલે આ ક્ષેત્રમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ બને ન ચલી હોય પરંતુ મોક્ષની નજીક તો જરૂર જઈ શકાય છે અને જોન સૂત્રે તો ફરમાવ્યું છે કે ૧૫ મેંદે મુક્તિ મળી શકે છે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્ય રહ્ય પણ મોક્ષ સાધક મુક્તિ મેળવી શકે છે આ પદ્ધતિ પ્રમાણમાં એક પ્રકાર છે પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં મુક્તિ એ શક્ય છે છતાં વિરલ છે એ વસ્તુ પણ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ ગૃહસ્થ અનેક પ્રવૃત્તિમાં પડ્યો છે તેથી એ જ્ઞાનમાં ત્યાગ-વૈરાગ્યની ઉચ્ચ જ્ઞાન મુશ્કેલ છે તો કે ઉપદેશ સાધના એ તો અતરની વિશુદ્ધિ તાત્પર્યથી, અને પુરુષાર્થ પર આધાર રાખે છે

સાધુધર્મ મોક્ષ લાવનારનો જ પાળી શકે સાધુને પાંચ મહાવ્રતો આચરવાના હોય છે અહિંસા સત્ય અચ્યુત્ય બ્રહ્મચર્ય અપરિવ્રજ્ય આવકતા વ્રતોમાં અનેક છુટછાટો હોય છે અહિં તેવી કશી છુટછાટો નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું હોય તો પરિવ્રજ્ય તો કરી જ ન રાખી શકાય માત્ર અનિવાર્ય જરૂર પૂરતાં વસ્ત્રો અને અન્નપાન માટે થોડી સામગ્રી અને પાત્રાઓ એટલું જ સાધુ રાખી શકે

અને સાધુને તો જીવનભરની સામાયિક સમતાની સાધના પ્રતિક્ષણ ચાનું જ ગણવાની હોય છે સાધુનું જીવન એક જ શાસ્ત્ર બ્યાસ મનન, ચિંતન, નિદિધ્યાસન તપશ્ચર્યા (બાહ્ય અને આંતરિક) કષાયોનો નાશ, ક્રોધનો નાશ વિ. માટેના સતત પ્રયત્નો અને શ્રાવકોને ધર્મ પ્રત્યે અભિમુખ કરવા માટે ઉપદેશ

સાધુને તો જીવનના નાશ-જીવનના પિપરની ક્ષિપ્રતા આપી છે સાધુ માત્ર પોતાના વિકાસની જ ચિંતા ન કરે સદુ જીવોને એ ચૈતન્યપ્રેમી-આત્મસ્વરૂપની આખી માટેની તાત્પર્યથી જાણ બતાવે

સાધુ સંબંધમાં સાધ્વીનો પણ સમાવેશ ગણી લેવો અને શ્રાવક-સંબંધમાં શ્રાવિકોનો પણ

અ રીતે આવક અને સાધુ-શક્તિ પ્રમાણે સવસ તરફ શક્તિ
પ્રદે છે માર્ગી દળવા બનતા બન છે મોક્ષ માર્ગ પ્રતિ પ્રવાણ
રેત મળ છે

એમ કરતા કરતા એવો સમય પહોં આવે જ્યારે એમ લાગે કે
હવે હું નહિ દેઉં 'અ' સમય દેહ નાશવત છે એવી શ્રદ્ધાવાળા
એક અને આવશે અણુસણુ આદરે છે જગતની સર્વ વસ્તુઓનો
સ્થાન કરે જ અન્નપાણી પણ છોડે છે અને આત્મચિન્તનમાં લીન
બને છે અને શુદ્ધ ભાવથી દેહ છોડે છે

અને આ ભવે ધ્યેયી સાધના અર્ફળ જતી નથી આ ભવની
સાધના એના જાણિ જીવનમાં સરકારો રેડશે આત્મતત્ત્વ તરફ
કે જ અને તેની સાધના આગળ ચાલશે છેવટે આત્મચરણની
એ પ્રાપ્તિ કરશે કર્મમુક્ત બનશે સિદ્ધ થશે.

આ છે ધર્મમય જીવન ગાળવાનો માર્ગ સૈમઓ પહેલા પ્રશ્ન
માર્ગીને અને એનના પછી થયેના આચાર્ય વગેરેએ પ્રશ્નપેલો આ
માર્ગ છે

એ માર્ગને દુકમાં કહેવો હોય તો એના એ તત્ત્વો છે
વિચારમાં સ્વાદ્વવાદ અને આચાર્યમાં અહિંસા અગર વિવેક
પૂર્ણ વિચાર અને અહિંસાપૂર્ણ આચાર
ધર્મમય જીવન ગાળવાના માર્ગની વિચારણા અહિં પૂરી
થાય છે

ઉપસહાર

ધર્મ એટલે વસ્તુનું સ્વાભાવમાં રહેલું તે આત્મતત્ત્વ-આત્મ
દર્શનની પ્રાપ્તિ એ ધર્મ

કાયમી મુખ આત્માની જોગખાણ સિવાય પ્રાપ્ત ન થાય
આત્માની જોગખાણ ધર્મ જ કમળી શક

ધર્મ એ સસારસાગરમાં નૌકા સમાન છે સસારસાગરમાં
એ દીવાદાસી છે

ધર્મ એટલે આત્માની એળખાણ શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એ
સાધના માટે છે સાધના કુદરે અને જુસરે નથી મળી સાધના કમે
કમે-ધીમે ધીમે-એક એક પગલાથી ચાલ છે કાઈ વિગત બક્ષિત
કપાટાખંધ સાધના કરી શકે

સાધના માટે યોગ્ય ભૂમિકા જોઈએ

ધર્મની સાધના માટે પ્રથમ માનવતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

ત્યાર પછી માર્ગાનુસારીપણાનો સાધના કરવાની છે

ત્યારનાં સમકિત પછી આવક બજાર સાધુધર્મ આવે છે

આ ભૂમિકાઓ સમગ્ર જે એ પથે ચાલવા પ્રવર્તન કરશે એની
પ્રગતિ કલમ ધીમી હશે પણ એ પ્રગતિ ચોક્કસ હશે એ પ્રગતિને
મજબૂત પાયો હશે ત્યાંથી પાછા પડવાપણું જાયએ જ નહીં

પ્રજુ મદાવીર જેવાએ કમશ તથા સાધના કરી હતી એ રાત
આપને ન જુલોએ

ઓમ્ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

ધર્મમય જીવન શામાટે

— અને કેમ ગાળવું ? —

卐

येषां न विद्या न तपो न दानं
ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके सुवि भारभूता
मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥

(જે લોકોમાં વિદ્યા નથી, તપ નથી દાન, નથી, જ્ઞાન નથી, ગુણ નથી તેમજ ધર્મ નથી તે લોકો આ દુનિયા માટે (વ્યર્થના) ભાર રૂપે છે અને માનવના રૂપમાં પશુ સમાન છે)

卐

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું ?

[લેખક ગુલાબચંદ નાનચંદ ચૌક-મુબરક]

રોજ સવારે મસ્જી ના મિનારા ક્ષિપ્રગી મુસ્લિમો બાંગ પોકાગતા વ્યાપણામાંથી મળ્યા સાંભળી તેમજ જોઈ શકે છે મદિરના ઘરો રોજ વગાડે છે હિન્દુસ્તાનના અન્ય અન્ય કહેવાતા તીર્થ-વામોમાં સાબો માણસો તીર્થ-યાત્રા કરે છે જોનો પણ પોતપોતાના મદિરો તેમજ સ્થાનકોમાં જઈ પૂજા-પાઠ, સામાયિક વિગેરે કરે છે મુસલમાનો જન્ય કરવા મક્કા જાય છે હસાઈઓ પેનેસ્ટાઈનમાં જસસ કાઈરહની કમ ઉપર પૂન આવાવા જા છે ચીનથી ઓક મૌદ-સપ્રદાયના લોકો હિન્દુસ્તાન આવે છે શુદ્ધ-ગયા, સારનાથ વિગેરે સ્થળોની શ્રદ્ધાકાનો લે છે હજારો નર્મીઓ પોતાના પ્યારા પેગોડામાં (શુદ્ધ મદિર) દુઆ (બગવાન)ની પ્રાર્થના કરે છે પણ પ્રોટેસ્ટેન્ટો પોતાના ચર્ચમાં-સ્થાનકમાં કદા પણ આકારના આધાર વિના ઈશુની પ્રાર્થના કરે છે

અવી વળી ક્રિયાઓ-પ્રક્રિયાઓ ચાલતી સમજાવના જૂ. જૂન બાગેમાં વમેના અલગ અલગ સમુદાયો કરતા નજરે ચડે છે

આ બધી ક્રિયાઓની કાવના પાછળ સ' સાવારશુ ને ઝોક મહાન આદર્શ રહેનો હોય છે અને તે ધર્મનો આદર્શ છે । કશું

કર્તવ્ય, જીવનનું તેમને બાંધવાનું છે અને તે કર્તવ્ય પોતાના જીવન કાળમાં બાળવ્યા સિવાય છુટકો નથી એવી ભાવના લોકોના હૃદયોમાં લીડે લીડે ધર દરેલી હોય છે અને આવી કર્તવ્યભાવનાના જૂદા જૂદા વહેતાં વહેણોને આપણે એક સત્ય વસ્તુ રૂપે ઝોળખીએ છીએ અને તેનું નામ જ ધર્મ !

અલગ અલગ માનવ સમુદાયની વચ્ચેપરપરાગતની માન્યતાઓ જે તેમના સંસ્કાર સ્વામીઓ તેમને વારસામાં આપી ગયા છે તે આજે ધર્મના નામે પ્રચલિત છે અને જો કે સંસ્કાર સ્વામીઓ દુનિયાના ઇતિહાસની મહાન વિમૂર્તિઓ રૂપે થઈ ગયા છે પરંતુ કાળે ફરીને આંતરિક દ્રષ્ટિના અભાવે અમૂક કિષાત્મક-રૂઢિમત માન્યતાઓ જ ધર્મના નામે પ્રચલિત છે

ઈશુએ પોતાની જાતનું જલિદાન આપીને લોકોને પ્રેમ અને આત્મત્વનો મત્ર શીખવાડ્યો હતો, બુદ્ધે સમગ્ર ત્યાગ પછી લોકોને મધ્યસ્થ ભાવનાનો બોધ આપ્યો હતો અને મહાવીરે સસારની અસારતા બતાવેને 'જય ચિત્તે જય માને' નો ઉપદેશ આપ્યો હતો. પણ આ બધી ભાવનાઓને આજે જીવતી દબરમાં દાટી દેવામાં આવી હોય તેવું આપણને વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઉપરથી જરૂર લાગશે

અમૂક સંસ્કાર સ્વામીઓના હઠેવાથી જ તેને જીવનમાં અમલી રૂપ આપ્યા વગર માન્ય રાખવું એ જ ધર્મ નથી ! તેમજ ધર્મનું સ્વરૂપ જો સુખકામી હોય મગજભરી હોય તો પછી જગતના અલગ અલગ માનવ સમુદાય આજે ધર્મના નામે જ ત્રાસ વેડી રહ્યા છે તેનું કારણ શું ? ધર્મનું વાસ્તવમાં જીવનમાં કોઈ સ્થાન ખરું ?

ધર્મના નામે ઇતિદામના પાતે મેકડો યુદ્ધો લખાયા છે શેવ અને જોતોના અન્ધોન્ધને તેમની અંતી-કામમાં દૂધાડીને મારી નાખવાના કૂં દાખલા માનવસમાજે આ ધર્મના નામે પોતાની

તવારીખમાં નોંધ્યા છે જોઈ ધર્મના પ્રચાર માટે અન્ય ધર્મીઓ ઉપર અત્યાચાર પણ આપણે ગ્રંથ-ગુજરીમાં જોઈ શકીએ છીએ. મુસલમાનોના જાણ-કર હજુ વિસ્મરિત થયો નથી ! દૂર દૂરના દેશોમાં યુરોપમાં આજ સુધી ધર્મના નામે લડાઈઓ જ થયેલી છે ! અને તે નાની કે મોટી લડાઈઓની ચાતનાઓમાંથી અત્યાર સુધી પસાર થયું છે ! આણુઓને ગુનામ મનાવનાર અને તેમને વેચવાનો ધંધો પણ આપણે ન જ બૂલી શકીએ વહુદીઓ અને ઇસાઈઓની લડાઈ ઇસાઈઓ અને તુર્કોની લડાઈઓ, પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કેથોલીકની લડાઈઓ, ઉચ્ચ અને નીચ પ્રોટેસ્ટન્ટોની લડાઈઓથી યુરોપનો ઇતિહાસ મપૂર્ણ છે અને આવી ધર્મના નામની લડાઈઓ ૬૦ ૨૫ વર્ષના અંદાજે ઘર્ષ જ હો એમ આપણે ઇતિહાસના પૃષ્ઠો ઉપવાચતાં જોઈ શકીશું !

હિંદુ-મુસલમાનોના દુસ્તકો, ખર્મી-મુસલમાનોના દુસ્તકો, સિયા મુન્નીના મતભેદો, યૈર અને રૈખુવોના ઝપડાઓ, એકમાંથી બીજા ધર્મમાં લઈ જવાની-વટમાલવાની નીચ મનોવૃત્તિના દાખલાઓ આપણા દેશમાં પણ આપણે જાણે જોઈ શકીએ છીએ અને જોતાં આવી છીએ

ધર્મભાટનાના નામે એક બ્રાહ્મણ શુદ્ધને હલકા મણે કે, મુસલમાન ઈનરફોએને શરીર તેમજ ઈનર કામે મુસલમાનોને નાસ્તિક વિગેરે કહીને પારંપરિક દંભ પાનાની વૃત્તિ જાણે પણ લોકોમાં રહેલી કે આ નવૃત્તિ જોતોમાં પણ શ્વેતાંબર-લિંગવરના અમ્મ, આપસમાં એક બીજા ઉપર અણેષ અને પ્રત્યાણેષની ઝડી તથા જોન હોવા છતાં અન્ય અન્ય જોનાથાર્યોના સિધ્ધો આપસમાં માર્યા લાગે કે-વિગેરેથી હયાત હોવાનું સિદ્ધ થાય છે !

ધર્મના નામે પાતિત્યવનના નામે પતિ પાછળ બગજગરીથી ૧ થવાનો અને કરવાનો કૂર રિવાજ અને તેની રામાય કરાવે તેવી

વિગતો આપણે ફરી રીતે જુલો સમજીએ ? નર-ગવિદાન આપીને પોતાના દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાની વાર્તાઓ આજે પણ યદ્ય-કદા આપણે પત્રોમાં વાંચીએ છીએ !

આ બધી વસ્તુઓ ઉપરથી એક વિચાર સ્ફુરે છે કે શું વાસ્તવમાં ધર્મનું જીવનમાં સ્થાન કે ? અને ધર્મ માલ્ય વસ્તુ જ હોય, ઉપયોગી હોય અને “સત્ય, શિવ, સુન્દર” રૂપ હોય તો આવા પ્રકારની લગાઈઓ શા માટે ?

ઉપર જણાવી ગયો છું તેવી લગાઈઓમાં આપણે લગભગ એક જ વસ્તુનું પુનરાવર્તન જોઈ સમીપ ક ‘અમારા ધર્મ’ આદ્યનમાં છે ।’ મુસલમાનો કહે છે કે ‘ઈસ્લામ ખતમમાં છે,’ હિંદુઓ કહે છે કે ‘હિંદુ-ધર્મનું અસ્તિત્વ ડગી રહ્યું છે, લોકો કહે છે કે લોકો ધર્મ ઉપર બપોર વિપત્તિ છે, ‘ઈસાઈઓ ઈસાઈ ધર્મ’ માટે અને જુદો ‘બોદ્ધ-ધર્મ’ માટે પણ ઉપરના વિશેષણો વાપરે છે અને વાસ્તવમાં ધર્મ-રસાતાળમાં જતો હોય, તેના ઉપર આદ્યનના વાદળાઓ અમુકના હોય તો પછી એ માણસની રક્ષા ફરી રીતે કરવાનો ? જે પોતે નિર્ભય નથી તે બીજાને ફરી રીતે નિર્ભય બતાવી શકો !

ઉત્તર દ્રુવથી નિમ્નેન માનવમમાં આજે અવગ અનગ ખડોમાં વહેવાઈ ગયો છે અને આજે એજ સમાજનો એક અંગ બીજાને ‘કાફિર’ કહે છે ત્યારે બીજો પહેલાને ‘નાસ્તિક’ કહે છે એક જૂન-પરસ્પરને કાઈપણ સન્નેગોમાં સ્વીકારવા તૈયાર નથી ત્યારે બીજો ફક્ત મૂર્તિ-પૂજા વિગેરેમાં જ જીવનની પ્રતિષ્ઠા સમજે છે જીવનના ધ્યેય તરીકે, મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે શાશ્વત સુખ માટે માનવસમાજના આલિંગનના પૂજનના જે વિમાનો-સાકાર અને નિગકાર-પૂજનને જુલો જઈ વે ।’ ફક્ત સાધુગી જ ગ્રંથાને મોક્ષ મળવાનો અથવા નિરાધારથી જ જીવનનું સર્વ એક લક્ષ્યનિદુ પ્રાપ્ત થવાનું માની મેં છે અને એમાં

એક માર્ગથી જ બધાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી એવો આગ્રહ ગણે છે આ
આંધળું-વેદીપાપણું ત્યાસુધી પણ મનજ ચાલે છે કે આવી અધ
માન્યતાઓનો પ્રચાર અને પ્રસાર કરવા માટે માનવોના પ્રાણો તથા
સેતાં જરા પણ લોકો અચકાતા નથી !

તો શું આ જ વાસ્તવમાં ધર્મનું સ્વરૂપ છે ? 'ધારયતિ ઈતિ
ધર્મ' જે માનવને અવનતિના ઉઠા મર્તમાં પટખર્તા બનાવે
તે ધર્મની વ્યાખ્યા શું ઉપરોક્ત દ્વિયા-પ્રક્રિયામાં જ સમાઈ જાય છે ?
આપણે જ્યારે ધર્મમય જીવન ઉપર જ જોવા બેસીએ છીએ ત્યારે
આપણને વાસ્તવિકતા અને આકળ ઉપર વિચાર કરવો રહ્યો ધર્મની
વાસ્તવિકતા અને પ્રચલિત માન્યતાનું વિશ્લેષણ કરવું રહ્યું 'સર્વ પ્રથમ
ધર્મ' શું અને ધર્મનું જીવનમાં સ્થાન શામાટે એનો સહેપમાં
વિચાર કરીએ

જીવનની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ક્યારેક નિવૃત્તિ અનુભવી,
માથુસ પોતાની જાત પ્રતિ અતર્દષ્ટિ કરે છે, કર્તવ્યની સામર્થ્ય
અનુભવે છે અને કર્તવ્યની દિશા પણ નક્કી કરે છે જન્મ-મરણના
ઝઝાવાતોમાંથી પસાર થતા આત્મા સમજાન સંતિની નિરવતા અનુભવે
છે અને એ એકાંત-સાધના પાછળ તે કશીક જવાબદારી સમજે છે
પણ પ્રવૃત્તિઓને તે સારી નથી ગણતો જ્યાં પણ કરે છે ધણીવાર
તે પ્રવૃત્તિઓથી પાઠો પણ વગે છે ક્યારેક સાંસારિક ભોગોમાં
આસક્તિ ક્યારેક વિગતિ એવી રીતે અનેક જીવનશૈલીના વહેણમાં
તે સુખદુઃખના મોગાઓ સાથે અગડાય છે પગડાય છે, અને આમજ
વધે છે આવી અચકામણીમાંથી તે પોતાના જીવનની સાચી અને
નિશ્ચિત કર્તવ્ય-દિશા બનાવે કે, જે એનું મનુષ્ય છે અને તેની
પ્રાપ્તિ માટે જ જન્મ જન્માતર કોશિશ કરે છે આ પ્રકારની દિશા
નક્કી કરવી, કર્તવ્યપગવણ થતું એ ધર્મની પ્રારંભિક જુનિકા
છે ઉપરોક્ત જીવનશૈલી ગમે તે પ્રમાણે અતગમ્ય સાક્ષી જીવનની

નિરસતા ને અનુભવીને જીવનમાં સરસતા પ્રગટાવતા આત્મા ઝંખે છે અને એ ઝંખના જોજ ધર્મપ્રાપ્તિનું સાધન છે એટલા માટે જ ધર્મનું જીવનમાં ચોક્કસ સ્થાન છે ધર્મ વગરનું માનવનું જીવન મૃત્યુસમ છે એમ કહીએ તો અસ્થાને ન જ ગણી શકાય !

પણ ધર્મની વાસ્તવિકતા શું ? આપણે આજના પ્રચલિત ધર્મોના સરસ્થાપકોના શબ્દોમાં વિચારીએ ! સરસ્થાપકોના ધર્મની સ્થાપનાનો ઉદ્દેશ માનવ-સમાજનું ખરાબ થાય તેવો હતો એમ તો કદાપિ ન કહી શકાય ! પણ જે વિચાર-ધારાઓનો પ્રારંભ જે દેશ, ધર્મ, કાળ અને માનવસ્વભાવમાં થયેયો તેમાં સમયતા વહેણો વહેતાં, તેનું ફક્ત બહારનું રૂપ એટલે અમુક આચારો જ રહી જવા પામે છે ત્યારે માનસશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેનું આંતરદર્શન ધણું જ ઓછા કદે છે અને જેઓ કરી શકે છે તેઓમાંથી ધણું ઓછામાં એટલી નિકરતા પ્રગટે છે કે લોક-તાગણી, લોક-માન્યતાની વિરુદ્ધ તેઓ સત્ય વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરી શકે ! આ ઇતિહાસની મહાન ભૂલ છે માનવસમાજના જૂના જૂના સમયમાં જે જે યુગ પુરૂષોએ તે તે સમય માટે યુગાનુરૂપ ઉપદેશ આપેલો, પણ આજે તે ઉપયોગી છે કે નથી, તેનું વાસ્તવિક નિદુ શું ? વિગેરે વિચાર્યા વગર તેને જ સર્વથા માણ સમાજનું એ નરી મૂર્ખતા છે અને માનવસમાજના ઇતિહાસની વચગાળા પરગતની આ જૂનનું ફળ આપણે આજે ધર્મને નામે, ધર્મ-સમ મિથ્યાદંતર, અભિમાન, આપસી લડાઈઓ વિ. વસ્તુઓના પ્રતિપાદનના રૂપમાં જોઈ શકીએ છીએ !

ધર્મનું સર્વશલ સર્વમાહવ્ય રૂપ મગ્નવકારી હોય ■ બાઈબલની લુકા-૬ માં નીચે મુજબ ધર્મનો સાર કહ્યો છે —

‘ પોતાના ઇનુથી પણ પ્રેમ રાખો, જે તમાગથી વેર બાંધે તેનું પણ જલ કરો ! જે તમને આપ આપે તેને આશિષ આપો અને જે તમારું અપમાન કરે તેના કષ્ટાણુની પ્રાર્થના કરો ! જે

તમારા ઈંકે ખાલ ઉપર તમારો મારે તેને જાણે બાક ધરી અને
જેણે તમારી ચાહે છેઈ લીધી હોય તેને તમારે ખમીસ આપતાં
પણ ન અચકાશો !” —ઉકા-૬

માનવ સમાજમાં માનવતા અછરે, ખર્ચવાળાનો પ્રસાર અને
પ્રચાર થાય, તેમજ બહુત્વ જ્ઞામાં કેળવાય તે માટે આ ફટકો
સરસ ઉપદેશ છે અને જાણે જાણે આપણે ધર્મની વાસ્તવિમ્ના કહી
શકીએ અને આ ઉપદેશની વિપરીત વાસ્તવિમ્નાની વિશ્વમાં
આક્રમણને જાણે આપણે જે રીતે ફક્તો ફક્તો ઇમામખાનમાં જોઈએ
છીએ ત્યારે આપણને ઇસાઈ-ધર્મ ઉપર સહેજે ગુસ્સો થાય કાળા-
ધોળાનો રંગ ઉચ્ચનીચનો બેર જે જાણે જોવામાં આવે તેને
ઉપદેશ ઇશુએ કર્યાવ પણ આપ્યો નથી પણ આજે ઇમામખાનમાં તે
જોખૂંદ છે તે વાસ્તવિકતાની વિશ્વમાં મિલવાડખમને પ્રમાણિત કરે છે

હવે હજરત મહમ્મદ પયગમ્બરનો પણ ઉપદેશ તેમના જ
શબ્દોમાં વિચારીએ —

(૧) અમે તો તે પયગમ્બરોમાં કામમાં પણ ફકો જોતા નથી
(ખાગળના ઘરે જોવા મળતા મહાત્માઓમાં)

(૨) જે માણસો નેકીના કામ માટે બેસાવે અને સારા કામો
કરવા માટે કહે અને ખરાબ કરવાની મનાઈ કરે તેજ લોકો પોતાની
મજલ-મુરાદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

(૩) મુસલમાનો તમે વ્યાજ ન લ્યો !

(૪) જીભાત (સ્વર્ગ) તે લોકો માટે છે જે લોકો તગી અને
સારી સ્થિતિમાં પણ દામ કરે છે અને કોધને રાકીને લોભની જુલોને
માફ કરે તે લોકો સાથે નેકીનો વર્તાવ રાખનારનો અલ્લાહ મિત્ર છે

(૫) જે ભોક્ષા અસ્થાહના રસ્તે—પ્રજુના પંચે મર્વા છે તેને મદદ ન સમજો !

(૬) દુનિયાની જીવ્વી ફક્ત માયાની પૂજા છે

—૩ સૂરે આલિધમાન.

આ બધા સિદ્ધાંતોની વિરૂદ્ધ મુસનમાનો આજે કર્ષ રિથતિએ છે તે સ્વયં વિચારવાની વસ્તુ છે અને આવો ઇસ્લામ ખતગમા રહે તે તેમના ધર્મ પ્રત્યેની જુઝલિલાનુ પ્રત્યંન કગવે છે

હજરત મહમ્મદ સાહેબે તો—૬ સૂરે અનઆમ (કુરાન)માં કહ્યું છે કે —

મારું કામ તો એટલું જ કે તમને (લોકોને) ખુલ્લો પથગામ પહોંચાડું તેના ઉપર સમન કરવો કે નહિ એ તમારું કામ છે,

હજરત મહમ્મ ૧૭ સૂરે બની ઇસાઇયની ૧૫ મી આયાતમા એ પણ કહે છે કે —

‘ તમે અફવાદ કહો કે ગંદેમાન પુશાગે, જે નામથી તેને (ખુદાને) યાદ કરશો તે સારું છે ’ પણ આજે તેની વિરૂદ્ધ કેટલો આકબર વધ્યો છે તે સિયા-ચન્ની તથા મુસનમાન કામેના આપસના ધર્મશોધી આપણે સમજી શકીએ છીએ !

શાગનાન જુદનો —

नहि वैरेन घेरानि सम्मन्तीव कुदायन ।

अवैरेन च सम्मति एस धम्मो सनत्तनो ॥

[ધમ્મપદ-૨-૫]

—આ

આજે જૂલાઈ જવા પામ્યો

કાર્ષ્ણ્યે ચીત યતુ નથી અવેરથી જ વેગ થશે ■ અને એજ સનાતન ધર્મ છે — એ આર્થ આજે ચીન અને જાપાન જે એક આમન્યાને માનનારાઓ ■ તેઓમાં જુલાઈ જવા પામેલ છે અને એટલે વાસ્તવિકતાનો લોપ થતા, કાવના નિકળી ગઈ છે, ક્રમ શુષ્ક ક્રિયાક્રીડા — પૂજા વિગેરે રહેવા પામ્યા છે

ભગવાન મહાવીરના જીવન અને કવનનો સાર આચારમાં અદ્વિસા અને વિચારમાં અનેર્મતવાદ છે અને આજે તે વિચારનો — અનેર્મતનો તો લોપ જ થઈ ગયો છે આચારની અદ્વિસાની મર્યાદા પણ અમૂક જ પ્રકારની પ્રત્યક્ષ ક્રિયાઓ, લીટોનરી ન ખાલી, કાસ્ટુ પાણી ન પીવું-વિગેરે સુધીજ મર્યાદિત જની ગઈ છે અને ભગવાન મહાવીરની અદ્વિસાને આપણે જીવતી કનરમાં દાટી દીધી છે અને અનેર્મતવાદનું સરેઆમ આપણે ગણુ ધીંટળું જે એમ કહીએ તો કથી પણ અતિશયોગિત નથી જ આજે આપણી-લોટોની અદ્વિસાનું રૂપ કેટલું વિકૃત જની ગયું છે તે નીચેના માગવાડી પદ ઉપરથી સમજી શકશું —

માળિયા રે માળિયા । પાણી પોલે છાતકે ।

ઝરુ મિનસ્વાસ હોહી પીવે મિળ છાનક ॥

('માળિયા' તૂ પાણી ગળીને પીએ ॥ પણ માથુમેના લોહી ને વગર ગળ્યે જ પીએ છે)

કર્મા જૈનધર્મની વ્યાપક અદ્વિસાભાવના । જીવનના આણુએ અણુમાં અદ્વિસાની જીવત જ્યોત જગાવવાની ભાવના અને કર્મા જાળની રૂઢિમત માન્યતાઓ ।

હિ દુધર્મમાં પણ આવી જ પણી કુરુદિઓએ ધર કર્મ છે । જાતિ-ભેદ, વર્ણ-વ્યવસ્થાના આદેશ પાછળ માનવ સમાજના દિલના

કસ્યાણની ભાવના હતી પણ આજે તેનું વિકૃત રૂપ આપણને ધર્મનો ઉપહાસ કરતા નજરે પડે છે

ઉપરોક્ત ઉદાહરણોથી એટલું તો ચોક્કસ છે કે આપણા કરતા મહાન આત્માઓએ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે અને એ જ ભાવનામાં જ્યારે જ્યારે વિકારે પ્રવેશ કર્યો છે ત્યારે ત્યારે એ મહાન આત્માઓએ તત્કાલીન દુનિયાને સાચો ગ્રસ્તો બતાવ્યો છે સારી રાહના આત્મિક રહસ્યને આજે દુનિયા સમજી શકતી નથી ફક્ત આજે ધર્મના નામે આપણે લઘાઈઓ, મતભેદો, તકાતકી અને પડાપડી વિગેરે જોઈએ છીએ

પણ આ બધું એ માનવા માટે પૂરતું તો નથી જ કે આનાથી ધર્મનું જીવનમાં સ્થાન નથી !

ત્યારે હવે આપણે 'ધર્મમય જીવન શા માટે એ ઉપર વિચારણા કરીએ ?' વસ્તુની વિચારણા પહેલાં 'ધર્મ' અને 'જીવન' બન્ને વસ્તુઓને અલગ તેમ જ એક વસ્તુ રૂપે એમ વિવિન્ન દૃષ્ટિયાણુથી આપણે જોવી રહી

ધર્મ એટલે શું ? —આ પ્રશ્ન આજના જમાનાનો અતિ ગુચવણભર્યો પ્રશ્ન છે ધર્મની વિભિન્ન વિભિન્ન વ્યાખ્યાઓ આપણે જોઈએ છીએ, વાંચીએ છીએ અને અનુભવીએ છીએ હું ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે દિદુધર્મશાસ્ત્રો માને છે કે - દુર્ગતો, પ્રપત્ત તમાત્મન ધારયતિ ઇતિ ધર્મ - દુર્ગતિમાં પડતા માણસોને બચાવે તેને ધર્મ માને કે જોન ગાઓ 'ઘટ્યુ સઢાઓ ઘમ્મો' અતુના > બને ધર્મ માને ૭ અને તેના સ્વરૂપને 'ઘમ્મો મગલ મુક્કિઠ આંદસાં સયમો તવો' રૂપ બતાવે છે જોહ ધર્મ પણ ઉપરોક્ત પ્રમાણે ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ મગલ માનવાની સાથે તેનું રૂપ અંદિસા, સયમ, દમ માને છે દુર્ગતનો સાગ પણ 'ધર્માનતરી' - પ્રામાણિક-જીવન છે, જેમા જોહો, ચારિત્ર અને સત્ય

ઉપર બાર મુકવામાં આવ્યો છે બાઈબલની મતી ૧૬ માં ધર્મસાર નીચે પ્રમાણે છે —

‘ ખૂન ન કરવું બાંધવાર ન કરવો, ચોરી ન કરવી, જુકું ન ખોનવું જૂની સાચી ન દેવી કંગાઈ ન કરવી માતૃપિતાનો આદર કરવો અને પડોછી પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો ’

ઉપરોક્ત જૂની જૂની વિચાર ધારાઓ ઉપરથી આપણે ધર્મને એક વસ્તુ સ્વરૂપે ઓળખી શકીએ અને તે કે કર્તવ્ય જીવનમાં જુદા જુદા કાળે આપણી અનગ અવગ ફરતો રહેલી છે એ ફરતોને બાંધી કરવી એને આપણે ધર્મ કહી શકીએ !

કર્તવ્ય પરાયણતા એટલે ધર્મ-પાનન મ્હી શકાય. કર્તવ્ય-પરાયણતાના અનગ અવગ દ્રષ્ટિએ છે

ધર્મની બાહ્ય બાહ્યનિક દેખે કરવા બેસીએ તો ધર્મને Art-કળા માની શકાય ! આ કળા તે જીવનને જીવત બનાવવાની કળા ગણી શકાય ! ધર્મને બીજા રૂપમાં Science-વિજ્ઞાન પણ કહી શકાય ! તે Positive પણ છે અને Negative છે Negative ના બે બે Affirmative અને Narrative પણ છે ધર્મના Positive-Science રૂપ એટલે નિશ્ચિત વિજ્ઞાનના રૂપમાં ધર્મનું સ્વરૂપ અમુક-આ ૩૩ ’ ત્યાં સુધી માની શકાય છે અને તેના સિદ્ધાંતો ને ગણવાની શકીએ ! જેમકે ધર્મ મગજકારી છે અને મગજકારી શું એ વસ્તુ ધર્મના નિશ્ચિત વિજ્ઞાન વિભાગમાં આવી શકે તો ધર્મનું Narrative વિજ્ઞાન એટલે વર્ણન વિજ્ઞાન-ધર્મના સિદ્ધાંતોની સારી તેમજ નગસો સ્થિતિ બનાવે છે, જેમકે સત્ય બોલવું કહીને તો શા માટે કહીને છે ! સત્ય બોલવાથી તાત્કાલિક નુકસાન પણ થાય છે વિગેરે વર્ણન ધર્મના Narrative Science માં ગણી શકાય !

આમગ વધીને Affirmative Science તરીકે ધર્મ જીવનમાં માલ સિદ્ધાંતો સમજાવે છે, જેમકે સાચુ બોલવાથી શુ ફાયદો અને જૂઠું બોલવાથી થતાં હુકમાનો સમજાવીને સાચુ બોલવું એનું એ પ્રતિપાદન કરે ■

ઉપરોક્ત રીતે ધર્મ એક કળા છે, જે જીવનને જીવત બનાવે છે અને ધર્મ એક વિજ્ઞાન છે તે જીવત જીવનને જ્યેષ્ઠ અને ઉદ્દેશ્ય સમજાવવા સાથે યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરવાનો અને અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ નહીં કરવાનો એટલે સુપ્રવૃત્તિઓમા જોડાવું અને અશુભ વૃત્તિઓથી નિવૃત્ત થવું એ સમજાવે છે

ધર્મની બાપ્પા થઈ ગયા બાદ તેના સિદ્ધાંતોનો નિર્ણય ક્યાં પડેમાં જીવન શુ છે તે જાણવું જરૂરી ■

જીવન એક ચેતનમય પૂજ છે જેની પ્રમા આપણે યોગેષ પ્રસાંગવાની રહે છે સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર એ જીવન-ધર્મ છે જીવન-કળા ■ અને એ કળાનો સંપૂર્ણ વિગત માણસને મહાન બનાવે છે જીવનની પ્રારંભિક ભૂમિકા 'સોડહમ્' (હું તે જ છું) થી શરૂ થાય છે તેનો ક્રમિક વિકાસ 'સત્ય, શિવ, સુદર' મા થાય છે જ્યાં એને 'સચ્ચિદાનંદ' એટલે 'સત્-ચિત્-આનંદ' પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પોતાના સ્વરૂપમાં મળે છે 'સોડહમ્' ની ભાવનામા તે લીન થવા માટે વિગત સાધે છે અને એજ જીવનનું મહત્ત્વ ■ અત્રે આપણે એક અંગ્રેજ લેખકનું વાક્ય વિચારીએ — Life is nothing but the thoughts (જીવન વિચારવારા સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી) વાસ્તવમા વિચારધારાનો વિકાસ તેની બાધારનો સક્રિયતા સાથે જ જીવન-કળાને વિકસાવે છે અને આજ દારણે જીવનને જીવત બનાવવા, તે તેજપૂજની પ્રજાને દિવ્ય બનાવવા માટે ધર્મની આવશ્યકતા છે

આ ધર્મ અને મોક્ષની વચ્ચે આપણે એક રસ્તો નિશ્ચિત કરવાનો છે જે સર્વસાધારણ રીતે માનવ-સમાજને ઉપયોગી થઈ શકે તેની બાવના અને કર્તવ્યની દિશા, આચાર અને વિચારની દિશા, નિષેધાત્મક અને ક્રિયાત્મક દિશા આપણે વિચારવાની છે.

શાશ્વત સુખના માર્ગ માટે આપણે અવગત અને ધર્મોએ સ્વીકારેલ નીચેના સિદ્ધાંતોને આપણા જીવનના સ્તંભ માનવા પાશે -

(૧) માનવતા - જે કર્તવ્ય માણસને માણસ પ્રત્યે પ્રેમ, વાત્સલ્ય તેમજ બહુન્દરતાવ નથી સિખડાડતો તે ધર્મ નથી. અને માનવતાની રક્ષા માટે જ બધા ધર્મોની સ્થાપના થઈ છે જૈન ધર્મ, હિંદુ ધર્મ, ગૌરવ ધર્મ 'આરમયસ્ સ્વમૂલેષુ' ના નિષ્ક્રાંતમા માને છે ઈસ્રાઈલ ધર્મનો આદ્ય જ માનવ-પ્રેમ છે ઇસ્લામ પણ 'પુત્રના નફાઓ બધા એક છે' એમ સીધરે છે.

માનવતા ફક્ત બધાને સમાન માનવાથી જ પ્રગટ નથી થઈ શકતી પણ બધા સાથે વેગ લેતીને મૈત્રીની જાવના ફેળવવાની થાય છે આ માનવતા જીવન-ધર્મનો મુખ્ય પાયો છે.

(૨) આત્મ દેવતા તતા - જીવનમાં જ્યારે આપણે મનુષ્યાત્વ ફેળવવા એટલીએ છીએ ત્યાર બધાં આત્મા-સન્માન છે એ પ્રકારની આત્મ સ્વતંત્રતા હેવી જરૂરી છે તથા સતત થવા ઇચ્છે છે એવું સ્વતંત્ર થવા ઘો બધા જીવવા ઇચ્છે છે એટલે બધાને જીવવા ઘો-એ સિદ્ધાંત આપણે જીવમા ફેળવવો જોઈએ Live and let live નો સિદ્ધાંત આજે ફરીથી અપણે વિચારીને અમલમા મુકવો રહ્યો.

આત્મ સ્વતંત્રતાનું બીજું અંગ માનવ સમાજના મુખ્ય નણુ અંગો-૧૨૧, સ્ત્રી અને નપુસંગ-નણેની સ્વતંત્રતા સ્વીકારવાનું છે!

દમનન બધા ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રી સ્વતંત્રતા ઉપર કઠીક વિચારણા કરવામાં આવી છે.

આજે અહિં આપણે આ વિષયને જગ વધારે ચર્ચા કરવું છે જીવનના વિકાસમાં નગ-નારીનો પારસ્પરિક સંબંધ મદતરનો હોઈને જાનેની સ્વતંત્રતા આપણે વિચારવી રહી દિદુધર્મની સ્થાપના બાદ કાલે કરીને તેમાં વિકૃતિ આવી ગઈ હશે એમ માની ચકાવ, કા જુ કે દિદુધર્મ સ્ત્રીના પાતિમત્વના કાલે દેડળ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા કથડે છે પુનર્વત્ન કરવાનો હક્ક નહિ, શિક્ષાનો હક્ક નહિ વિગેરે માન્યતાઓએ ગૌરવામીના યુગ સુધી પણ-પ્રભાવ જમાવ્યો હશે એમ તેમની પ્રસિદ્ધ ચોપાઈના 'તાડન કે અધિકારી' પાંચી જણાવ છે જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ફક્ત એક Commodity-વસ્તુના રૂપે સ્વીકારવામાં આવ્યું હોય એમ દિદુ-ધર્મના અમુક સિદ્ધાંતો ઉપરથી જાણે છે પુરુષનું અનેક પત્નીત્વ વિગેરે પણ આ દિશામાં યોગ્ય ન્યાય આપે છે પણ એ જ દિદુધર્મે સ્ત્રીને પુરુષની અર્ધાંગી તરીકે સ્વીકારીને તેની સ્વતંત્રતા સ્વીકારી છે, પણ પ્રચલિત માન્યતામાં થયેલી વિકૃતિઓ રહેલી છે.

માનવ સમાજની આદિ રચના જેને આપણે યુગલીલા-કાળ કીએ, અને માનવ વિકાસના ધ્રુવેરે જેને વાનર-યુગ પછીનો કાળ કહે છે તે વખતે નગ-નારીની સ્વતંત્રતા જગજગ હશે એમ સમાજ રચનાતા આદિ નિયમો જેમાં સ્ત્રીને અર્ધાંગી તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે એ ઉપરથી માની ચકાવ છે પણ આજકાલની જે વિકૃતિ છે એનાથી સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા સુટવાઈ જતાં નાનવસમાજનો નધો વિમલ અરુણ પડ્યો છે.

શુદ્ધધર્મ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતામાં માને છે, ઈરાનમ પણ સ્ત્રીને સમાનાધિકાર સ્વીકારે છે અને જૈનધર્મ પણ સ્ત્રી માટે સ્વતંત્રતાના-મોક્ષના દ્વાર ઉઘાડા મૂકીને સ્ત્રી-સ્વાત પત્ની તરફદારી કરે.

છતાં પણ ઉપગ્રથી સ્વતંત્રતા હોવા છતાં-અચ્છિત ક્રિયાકારિમાં પણ
સ્થાને સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા બિલકુલ તોડી પાડવામાં આવે છે । પ્રરૂપિત ધર્મ
અને આજના ઘણા પડેલા સમસ્યા ધર્મમાં ફેરફાર અતર આવી
પણ છે તેનું વિસ્તેષણ કરતા આપણને ઉપરોક્ત સત્ય જરૂર માલુમ
પડશે આ માટે ફક્ત ક્રિયાકારિનો દોષ હશે એમ માફ માનવું છે

આત્મ સ્વાતંત્ર્યના પૂર્ણરીતિ સ્ત્રીને સાચા સ્વરૂપમાં જોળખી
અને તેની સ્વતંત્રતા કળે એમ આપણે ઇચ્છીએ

સતોષ -અલગ અલગ ધર્મોએ માણસને સતોષ જોળવા માટે
ઉપરોક્ત આપી છે અને વાસ્તવમાં સતોષ જીવન-ધર્મનું એક મહત્ત્વનું
અંગ છે જેના વડે માણસ સામ્રાજ્ય ભોજના સ્થાને યોગ ગુણવાદ
વિજેશનો વિકાસ સાધી શકે છે

જીવન ધર્મ -માનવનો વિકાસ તે જીવનધર્મ ઉપરોક્ત
ગુણોના આધારે મુકત બનવા તરફ અગ્રસર ચલુ એનું નામ જીવન
ધર્મ

ઉપરોક્ત ચાર સિદ્ધાંતોને આપણે ધર્મમય જીવન રૂપી મહાનના
ચાર સ્તંભો રૂપે માની શકીએ ધર્મમય જીવનના ચાર સ્તંભો નક્કી
કર્તા બાદ આપણે તેના સિદ્ધાંતો નક્કી કરવા રહ્યા આ સિદ્ધાંતોમાં
આચાર અને વિચાર બન્નેની ભૂમિકા બની રહે તે ઇચ્છનીય છે

પ્રત્યેક વસ્તુમાં જ્યાં સુધી વિચાર નહિ હોય ત્યાં સુધી તેનું
નિરોધાત્મક કે ક્રિયાત્મક રૂપ આપણે નહિ વિચારી શકીએ જેમકે
એક જ સિદ્ધાંત હાથે કે જન સમાજમાં એવા બે વિકાસો અસ્તિત્વ
ધરાવે છે કે એક મૂર્તિ-પૂજાને માને છે બીજી મૂર્તિ-પૂજાની
આવશ્યકતા પ્રશ્ન-પ્રાર્થના માટે ગ્રહીતરો નથી આ બન્ને પક્ષો
ફક્ત પોતપોતાના મતનું અમર્યન કરે છે અને ફક્ત એક જ

માર્ગથી જ મોક્ષ મળે છે, એમ યોગેશ્વર માને છે આચરણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો બન્ને વસ્તુ સત્ય ■ બધા મનુષ્યો એવા પણ નથી હોતા, કે જે અવલબન વગર ઇશ્વરને ધ્યાયી શકે, એટલે કે અવલબન વગર તેઓ ઇશ્વરને જાણ શકે તે સ્થિતિએ પહોંચે તે દરમ્યાન તેને મૂર્તિની પૂજા કરવી જ રહી મૂર્તિની પૂજાથી તેનામાં જાવમય અને ઇશ્વરનું સાચું ધ્યાન ધ્યાયી શકાતું હોય તો મૂર્તિપૂજા કે અવલબન કશું ખોટું નથી । બીજી બાજુ જોઈએ કે ફક્ત મૂર્તિથી જ મોક્ષ મળશે એમ પણ માની શકાતું નથી, કારણ કે આત્માની પરમાત્માની સ્થિતિ થના માટે અતધ્યાન જરૂરી હોઈને નિગકાર ધ્યાન, ઉચ્ચ અવસ્થામાં આવ્યા પછી જરૂરી છે પણ ફક્ત સ્થાનક કે ગિરમ ધરમા જઈને નવકાગ મન કે બાઈમનના સૂત્રોનો પોષાક કરવાથી અથવા મસ્તીમાં નમાજ બાજવાથી જ ઇતિશ્રો થઈ જાય છે એ માનવું પણ જૂન બદલું કે નવકાગ મનનો જાપ કરતા જો સિદ્ધ થવાની જાવના ન જાગે, બાઈમનના સૂત્રો બોલતા ઇશ્વરના ત્યાગની જાવના જીવનમાં તાદરશ ન થાય કે નમાજ બાજીને ઇમાનદાર થવાની મહેત્તા ન પ્રગટે તો આ ક્રિયાઓ વશ પણ અર્થ શા તી નથી ।

આચાર અને વિચાર એ બન્ને એક સાથે જ ચાલે છે વિચાર વગરનો ફક્ત આચાર એટલે જડત્વ અને આચાર વગરનો વિચાર એટલે તર્કવાદ, - વિચારની બ્રમણા જ માની શકાય । અને કંપનામાં આદરશ-મહેન માંધના જેવું થાય છે જે વિચારી શકાય છે, પણ આચારમાં મૂકીને તેનો સાચો અનુભવ મેળવી શકાતો નથી । અમુક વિચારની પાછી સાગિતી તેના આચાર ઉપર જ રહેલી હોય છે અને તો જ એ વસ્તુ દુનિયાને ગ્રહણ કરવા જેવી બની શકે છે ફક્ત અમુકે દૃષ્ટુ છે એટલે એ વસ્તુ સત્ય ■ અને તેમાં વિવેચનુદ્ધિ રાખ્યા વગર તેને કરવાથી તેનું દૃષ્ટુ પણ પરિણામ આવતું નથી । ઉત્ત તે

મળી જઈને સપૂર્ણ થવાની અથવા સ્પષ્ટ રૂપ મેળવવાની જરૂર છે એક પ્રસિદ્ધ ઉદ્ધૃતના શાસ્ત્રી 'પ્રુ'। પ્રુદહી મે હે 'નુ વાક્મ' સોડહમ્'ની પ્રતીતિ કરાવે છે

જીવનના મમે તેવા મર્ત્યોએમાં માણુમની વૈષદિનિ ઉન્નતિ કે અવનતિમાં આત્માની ઉન્નત કે અવનત દશામાં મને ત્યારે પણ આપણે એ મહાન સમિનો અદભૂત રૂપે જેમી નાદ સંભળીએ છીએ અને આ રજુકારા માનવનો આત્મા જ પ્રતિધ્વનિત કરે છે એ નાદને સાદ દઈને આત્મા આગળ વધે છે પોતાના સ્વરૂપને ઝોળખવા તદ્દરૂપ થવા માટે તે પ્રયત્ન કરે ?

દુષ્પમા પણ આપણને સાચો ગદ્ગદબોડના આ અતંગનો જ મેળી જાના છે અને આ જેમી સકિને ધર્મ અત્માથી પ્રવૃત્તિ તે ધર્મ આત્મમરી માને છે પણ તેને ધ્વજરના રૂપે ઝોળખાવે છે તે પણ આત્માના સાચા સ્વરૂપની ઝાંખી રૂપે તેને માને છે, પણ બધા ધ્વજરને માને છે અને ધ્વજ-અગ્નિનો મધ્ય ધર્મોએ પોતપોતાની દૃષ્ટિએ ઉપદેશ આપે છે

હવે આપણે જીવનને ધર્મમય બનાવવાના બીજા સિદ્ધાંત તરફ વળીએ !

કર્તવ્ય-માનવ જીવનના કર્તવ્યો જેને ધર્મમય જીવનનો બીજો સિદ્ધાંત મે મળ્યા છે તે તે યત્નિ વિશેષ પ્રમાણે લિખ્ત છે ધ્વજઅગ્નિથી આત્માને સતોષ મળે છે એટલે કર્તવ્યો વડે માણુમ સત્ય શિવ સુદરમ્'ની બાનનાને જીવનમાં પ્રગટાવી 'સત્ ચિત્ આનન્દ' પ્રાપ્ત થી શકે કે અને 'સોડહમ્'ની પવિત્રભાવ નાના મનને વિકાસ કર્યા પછી પદો હી શકે કે 'સોડહમ્'ની ભાવનામાં વિલીન થઈ જવા માટે પ્રાર્થના બણી જરૂરી છે

જીવનના કર્તવ્યોને આપણે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખીએ
(૧) પ્રાર્થનિક (૨) માધ્યમિક (૩) ઉચ્ચ

પ્રાથમિક કર્તવ્યો — આ કર્તવ્યો એટલે માણસનું જીવન પ્રમાણિક અને નૈતિક બનાવવા સીધા સાદા ઉપાયો. ધર્મમય જીવનની પ્રારંભિક ભૂમિકા પણ આ જ હોઈ શકે.

પ્રમાણિક અને નૈતિક જીવન પણ બધા જીવી શકતા નથી અને એ જીવન જીવવા માટે માનવને મનની સ્વસ્થતા સર્વ પ્રથમ હોવી જોઈએ. મનની સ્વસ્થતા ચારોગિક સ્વસ્થતા ઉપર અવલંબે છે. એટલે શરીર જો કે ઓછું વસ્તુ છતાં પણ સાધન-ધર્મ હોઈને તેને કેળવવાની અને તેના વડે 'સાધ્ય' ને પ્રાપ્ત કરવું પણ આવશ્યક છે. આ સિવાય જોઈએ આપણને જન્મ આપ્યો છે, જોઈએ સસ્કારો રેખ્યા છે વિગેરે તરફ ભક્તિભાવ હોવો જરૂરી છે. માટે જીવનવિકાસના કર્તવ્યોનું વર્ગીકરણ આપણે નીચે પ્રમાણે કરીશું. —

૫. ૨ ભક્તિ — ૫. ૨ ભક્તિ એટલે માનના ૫. ૨ કે સરપત્નની પૂજા નહિ પણ નિમ્નોક્ત પાત્ર-પૂજાઓ છે —

- (૧) ઇન્દ્રિય ભક્તિ
- (૨) માતૃ-પિતૃ ભક્તિ
- (૩) ગુરુ ભક્તિ
- (૪) દેશ-ભક્તિ
- (૫) વર્મ ભક્તિ

(૧) ઇન્દ્રિય ભક્તિ માટે તેણે ઇન્દ્રિયનું ચિત્તન કરવું એટલું જ સમજવું જોઈએ.

(૨) માતૃ પિતૃ ભક્તિ — 'માતૃદેવો મમ' 'પિતૃદેવો મમ' વિગેરેની ભવ્ય ભાવના માણસના જીવનને ઉન્નત બનાવવા માટે જરૂરી છે. આ ભાવનાને આપણે સર્વ પ્રથમ જીવનમાં સ્થાન

માપવું જોઈએ જૈન ધર્મ 'યથા માતૃપિતૃ પૂજયેતિ' કહીને માતાપિતાની પૂજા કરવાનું કહે છે

કુરાનની સુરે બની ઇસ્લામની ૧૭ મી આવાતમા લખ્યું છે 'મા-આપથી સારી રીતે વર્તો' મન્નેમા એક અથવા બન્ને વક્ત્રુ થાય તો તેની સેવા કરવામા પ્રયત્ન ન કરો તેમની સેવામાડરી માધુ નમાવીને કોમ'.

કમવાન ઈશુએ પણ બાઈબલની મતી ૧૫ મા કહ્યું છે, 'પોતાના પિતા તથા માતાને આનર કરજો'.

ધર્મ-ભક્તિ પત્રી સર્વપ્રથમ જીવનનું કર્તવ્ય નાતુ પિતૃ ભક્તિ છે જેણે આપણને જન્મ આપ્યો છે અને મોટા કરી છે. માથુસ કુટુંબમાં વસતો હોઈને તેના આ નૈતિક અને પ્રાથમિક જવાબદારી છે

શુદ્ધ ભક્તિ — 'શુદ્ધદેવો મય' મ્હીને આપણને પૂર્વજોએ શુદ્ધ-ભક્તિ મોટું કહ્યું છે. જેમણે આપણામા જીવનના સરકાર રેકર્ડ છે તેના પ્રતિ આપણે આત્મ સ્વાચ્છારિક હાવો જ જોઈએ.

કેશ-ભક્તિ — જેની ગોદમા આપણે મેટા થયા છીએ તે પ્યારી માતૃભૂમિને આપણે કેમ ભૂલી શકીએ? જેના તરવેથી આપણું આ શરીર બન્યું છે તેના પ્રત્યેની ભક્તિના ભાગ્યથી આપણે કદાપિ ઉંડાણ નહિ થઈ શકીએ માતૃભૂમિનું સજીવ ચૂંચવું એટલે પોતાના જ્ઞાન-કહેવકાવવા પોતાનું રત્નમાન માનવુ વિગેરે છે માતૃભૂમિને આપણી વદણા હમેશાં હોવી જોઈએ આપણે કેમ ભૂલી શકીએ —

જનની જન્મભૂમિથ સ્વર્ગદપિ મરિયસી

ધર્મ-ભક્તિ — ધર્મની વ્યાપક જાવના ન સમજાય ત્યાં સુધી પ્રચલિત ધર્મોમાંથી કાઢીને આશરો તો લેવો જ રહ્યો. ધર્મ પ્રત્યેની ભક્તિ, શુદ્ધભક્તિનું અંગ છે

(૪) નિવાહુ — જ્યાં મનુષ્યો પૂર્ણ લક્ષ્યાચારી ગ્રહે તે વિભિન્ન સિંચના માનવ સમુદાયમાં શક્ય નથી બધા માટે તે ૥ પણ જનસમાજનો મોટો ભાગ પૂર્ણ લક્ષ્યાચારી પાલન કરી રહેતો નથી. પુણે યોગ્ય સ્ત્રી સથે નિવાહુ ખીને પોતાની ગૃહસ્થી સમાજી એમ બધા ધર્મો કમૂલ કરે છે

નિવાહનો ધ્યેય અને ઉદ્દેશ, સ્ત્રી પુરુષનો પારસ્પરિક સબંધ વિગેરે બાબતો ઉપર અત્યંત અન્ય ધર્મગ્રંથોમાં અત્યંત અલગ પ્રમાણ પાડવામાં આવ્યો છે, અને બધાએ એકમતે સ્વીકાર્યું છે કે નિવાહનો અર્થ બાળાન સતતિ ઉત્પન્ન કરવાનો છે અને તે પણ ગાંઠ કે સમાજ માટે એક ઉપયોગી અંગ છે

(૫) પાડોશીધર્મ — પાડોશીધર્મ એક પાડોશ પૂરતો જ માનવાનો નથી, પણ તેની ઉદ્ભવ ભાવનામાં વસુધૈવ કુટુંબમ્' વિશ્વ કુટુંબની ભાવના રહેલી છે

પ્રમાર્થધર્મ આ બાબતમાં કહે છે —

‘તું પોતાના પાડોશી સાથે પોતાના સમાન પ્રેમ રાખ’
—મત્તી ગ્રંથ

મુસનમાનોનો ઈસ્લામ તો એથી પણ બામગવધી કહે છે —

‘અનાયના માત્ર પાડો આપી દો’ ગરીબ અને મુસાફરોને તેમના હક્ક આપો અને મક્તના માન ન ઉઠાવો !

પાડોશી ધર્મમાં પાતાના સામાજીનો ઉદ્ધાર પોતાના પ્રતિનો ઉદ્ધાર સંપૂર્ણનો ઉદ્ધાર વિગેરે પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે જે ભૂમિમાં માણસ પેદા થયો છે તે પ્રતિ તેનું કશુંક કર્યા રહે છે જે એને અદા કરવાનું છે અને આ રીતે—અકિના કુટુંબ, મામ, નગર,

રાત્ર સાથેના અનગ અનગ સમધોના કારણે તેણે મામવર્મ, નગર
ધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મની જરૂરીયાત સમજીને જીવનમાં તે ધર્મને જાળવવાની
ભાવના કેળવવી જરૂરી છે.

(૬) નૈતિક જીવનને ઉન્નત બનાવનાના કર્તવ્યો —
પ્રારંભિક અવસ્થામાં ઉપરોક્ત ગુણો લૌકિક કર્તવ્યરૂપે છે, પણ સાથે
સાથે માણસે જીવનને પ્રગતિમય બનાવના માટે, આત્માને ઉન્નત કરવા
માટે, નીચેના ગુણો કેળવવા જરૂરી છે —

વિદ્યા અને ઉદ્યોગ — વિદ્યા અને ઉદ્યોગ એટલે અનગ અનગ
પ્રકારની કળાઓને હસ્તગત કરી એ અને પરના ઉપયોગ માટે
તેનો પ્રચાર કરવો.

તપ અને શીલ — ‘શીત વીરોનું શૂણ્ય છે’ અને ચારિત્ર
વાન બનવા માટે પ્રયત્ન કરવો એ ધર્મનું સાચું આચાર્ય કહેવા
જોઈએ છે. શીત માટે નિયમનિયમ બાધામ પ્રાણાયામ, ઉપરાંત તપની
આવશ્યકતા છે. આ તપની ક્રિયાત્મક અને બાવાત્મક બે દિશા છે.
પરમ્પ્રાણ, ઉલ્લાસી, ઉપવાસ વિગેરે તેની ક્રિયાત્મક દિશાનું સૂચન
કરે છે, જ્યારે અધ્યયન, મનન અને ચિંતન તેમજ સંતોષ કેળવવો
એ તેની બાવાત્મક દિશાનું સૂચન કરે છે.

જ્ઞાન અને દાન — જ્ઞાન એટલે વિવેકબુદ્ધિપૂર્વકનો ઉપયોગ —
તેને કેળવવાની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. કર્તવ્ય કરવાની વિવેકબુદ્ધિ
ન હોય તો ક્રિયાઓથી કશો પણ અર્થ સરતો નથી. આ સિવાય
આગવિમનો એક ભાગ પરતન અને વિનય માણસો માટે દાનરૂપે
પણ આપવો જોઈએ. દાનની ભાવના માણસમાં બહુત્વની ભાવના
પ્રગટ કરાવે છે એટલે વિવેકબુદ્ધિની ભાવના પ્રગટ કરવા માટે, સાગ
પાડોથી બનવા માટે પણ દાનની જરૂરત રહે છે.

ગુણ અને વર્મ — પાકિતની વિશેષતાએ એનામાં અમૂક ગુણો

ઉપર પ્રમાણે જીવનની આવક અને વ્યય મર્યાદિત હશે તે પ્રમાણિતપણું જીવનમાં પ્રવેશી શકશે

અર્થ-પ્રામાણિક જનવા માટે એક વિશિષ્ટ ગુણને કળવવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે અને તે છે કોઈપણ પ્રકારની ચોરી કરવી નહિ. મુમત્માનને ઈમાનદાર જનાવવા માટે કુરાને શરીફની એક આપાતમાં કહ્યું છે જે માપ કમે તે પૂર્ણ કરો અને તોળતી વખતે ડાઘીને સીધી રાખો. 'ત્રીન્ ધર્મીના આવક મતોમાં ત્રીણું મત પણ આ જ વસ્તુ બતાવે છે. ત્રીજા અર્થો મતમાં 'દાણુ-ચોરી' માટે પણ મનાઈ કરવામાં આવી છે. કોઈપણ ખગખી નાના રૂં પ્રવેશ કરે છે અને આ પ્રમાણે 'આમાં તે થુ ના પ્રશ્ન સાથે ખગખી વિશાળતા સાથે, સમય વ્યતીત થતા આપણા જીવનમાં ઘટ કરી લે છે.

મત્ત-અર્થોના પાવન માટે સત્યની ખાસ આવશ્યકતા છે. કુરાને શરીફમાં જ્યાં 'નેકીની સાથે પૂર તોળો' લખ્યું છે તેની નીચેતી જ આપાતમાં 'તમે જે બોલો તે સત્ય બોલો અને નમાઝે નિર્ધુર પણ ઈન્સાફની સાથે હોવો જોઈએ,' એ પણ વાચના મળે છે. અર્થોનું પાવન કે પ્રામાણિક જનવા માટે કે સ્વપત્ની પ્રતિ વકાફારી-સાચા સ્વરૂપમાં પ્રમટ કરવા માટે સત્યતાની અનિવાર્ય અમલ રહે છે.

સત્ય જોનવાની મર્યાદા ફક્ત સાચું જોનવું ત્યાં સુધી જ નથી પણ 'સત્ય જુલાલ' ત્રિસ જુલાલની મહાન જાવના સુધી પણ છે. સાચું જોનવું અને ત્રિસ જોનવું, એ-તા માટે કોઈને લાય લાગે, માર્દના ઉપર આગ ચકાનવું, માર્દની જૂઠી સાક્ષી લગવી, જોડું લખવું, સાપણ પમાવવી વિગેરે જાનનોની મર્યાદા પ્રતિ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

સ્વપત્નીને જીવનસગિની સાચા સ્વરૂપમાં જોવા માટે સત્યતાને

પ્રગટાવવી ધણી જ જરૂરી ■ પ્રમાણિકતાનો પાયો જ સત્ય છે અને અયોર્થમન સત્યવિના કદાપિ પ્રગતિ શકે જ નહિ !

નિર્ભય અને અભયતા — ઉપરોક્ત શુભ ફળવવા માટે સર્વ પ્રથમ નિર્ભયતા ફળવવી જોઈએ. નિર્ભયતા માટે ઉપરોક્ત શુભો આવશ્યક છે જીવનમાં નિર્ભયતા ત્યારે જ દેશની સકાય ન્યારે આપણે સ્વયં નિર્ભય બનીએ અને બીજાને નિર્ભય બનાવી શકીએ. બીજાને નિર્ભય બનાવવું એટલે કે આપણાથી કોઈ ડર નહિ

આ નિર્ભયતા ફળવવાનું રૂપ તે અહિંસા છે કોઈની હિંસા કરવાથી તમે નિર્ભય નહિ બની શકો અને અહિંસાનું તત્ત્વ જ્યાં સુધી જીવનમાં ન પ્રગટે ત્યાં સુધી જીવનનો વિશ્વાસ ન થઈ શકે, કારણ કે હિંસા હતો ત્યારે પોતાની જાનને બચાવવાનો હમેશા ડર મહેતો અને એ ડર માણસના વિમસને હમેશાં મારી નાખશે

Live and Let Live-જીવો અને જીવવા દો ! નો સિદ્ધાંત માણસે ઉન્નતિ અને પ્રગતિ માટે સમક્ષમાં આવવો જ જોઈએ !

બૌદ્ધધર્મના 'ધમ્મપદ' ૧-૫ માં કહ્યું છે કે

'વેગ્ધી વેગ્ કદાપિ સમત્ત નથી અગેગ્ધી જ તે શાંત થાય છે અને એ જ ધર્મ રાજાતન છે ! શુદ્ધતા આ વાગ્ધને આપણે ન બૂનવું જોઈએ જીવન કાગમાં આપણા બધાં શત્રુ છે તેમાથી એકનો ધાત દરોં એટલે આપણે બીજા દય-તેના આગ્રખીતાને શત્રુ બનાવ્યા, પણ એકને જો મિત્ર બનાવ્યો હમે તો બીજા દય આપણા મિત્ર બનશે.

મિત્રો મે સદ્ય મૂળ્યુ વેર મગ્ગ ન વેગ્ગ'

મારે બધાં જીવો સાથે મિત્રી છે, કોઈની સાથે વેર નથી એ ■ ત જીવના અહિંસાનું સાચું સ્વરૂપ છે, જેને જીવમાં પ્રગટાવવું જરૂરી ■

શરીર પાચ તત્ત્વોનું બનેલું છે તેવી રીતે આત્મિક વિકાસનું શરીર પણ ઉપરોક્ત પાંચ તત્ત્વો—અદિસા, સત્ય, અયોર્ગ, સ્વભૂત—અને પ્રમાણિકતા વડે જ બનેલું છે.

ધર્મમય જીવન ગાળવા માટે એ સિદ્ધાંતો જરૂરી છે અને તેને જીવનમાં ઉતાર્યા બાદ, આપણે ‘સત્ય-ચિત્ત આનંદ’ની ભૂમિકામાં અવસ્થા આવી શકીએ.

જીવનની ‘સત્ય, શિવ અને સુરમ’ની વ્યાપક ભાવના માટે ઉપરોક્ત પાંચ તત્ત્વ એક ભૂમિકારૂપે છે. ધર્મમય જીવન કેમ ગાળવું તેનો જવાબ ફક્ત ‘સત્ય શિવ સુરમ’ બનવું—એજ હેઠ ‘શકે’ અને તેનું મજબૂત ‘સોડહમ’ છે મજબૂત પ્રાપ્તિનો આનંદ સન્નિધિદાન છે.

પ્રાથમિક અને વિગત ગુણો કેળવ્યા બાદ કે કેળવતા હરમ્યાન આપણે આત્માના વિકાસના હિત્ય ગુણો તરફ વળી શકીએ છીએ. હવે સત્ય-શિવ-સુર કેમ બની શકીએ તે વિચારીએ.

સત્ય મનવા માટે નીચેના ગુણોનો વિગ્રહ સાધવા જોઈએ —

(૧) ક્ષમા — મોઢ પણ બંધિત કટુ-અપ્રિય વચન કહે ત્યારે તેને ન મજબૂત ક્ષમા કેવી ગુરમો ન આણવો.

(૨) સત્યતા — આંતરિક તથા બાહ્ય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરેનો ત્યાગ કરીને લઘુ મનવું ખોટી દક્ષિણા કે મિથ્યાભિમાન સેવવું જોઈએ નહિ.

(૩) સત્ય — ઉપરોક્ત ક્રિયાઓના પાલનથી માણસનું જીવન સત્યમય બની શકશે.

હવે શિવ મનવા માટે કયા કયા ઉપાયો ચોજવા જોઈએ તે વિચારીએ —

ખતાવેય ક્રમ પ્રમાણે સર્વ-સાધારણ માટે થઈ શકે એમ જરૂર માની
શરૂત, અપવાદ હમેશાં ત્યાજ્ય ■

જીવનનું ફર્તીબ્ય જાગરણ માટે, જીવનનું ધ્યેય સાધણ માટે
માણસને ધર્મમય જીવનની જરૂરીયાત રહે ■ અને એ પ્રાપ્તિ માટે
તેણે ધર્મમય જીવન, પોતાને સમજીને તે પ્રમાણે બનાવવું જોઈએ-

‘સૌન્દર્ય’ ના નિજ સ્વરૂપમાં માણસનું જીવન રમે અને
રાચે એમ ધમ્મીએ

卐

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું ?

[લેખક ડૉ પ્રભાકર ચનસુખ પારેખ-ગોડવ]

ધર્મની વ્યાખ્યા

ધર્મનો ઉદ્દેશ સમજ્યા પહેલાં ધર્મની વ્યાખ્યા કરવી વધુ જરૂરી છે. ધર્મ એટલે શું ? દરેક દર્શનોએ આઠે વધતે અશે તેની અતમ અતમ પરિભાષા કરેલી છે, જે કે જે વસ્તુને માટે તે બનેલી હોય છે, તે ઉદ્દેશ, ભુદો રસ્તો બતાવવા છતાં પ્રાય એક જ છે અને તે સમષ્ટિ અને તે દ્વારા વ્યક્તિની શાંતિ સર્વના સુખનો સાક્ષાત્કાર બતાવનારો તે એક જ માર્ગ માત્ર છે.

૧ નૈન દર્શન અનુસાર ધર્મ સખ્દના અનેક અર્થ છે વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ કાલુ સહાવો વમ્મો એટલે કે વસ્તુનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તે ધર્મ છે જેમકે જીવનો ધર્મ તેના સ્વાભાવિક ચાર ગુણ અનત યાનાદિ છે એ ગુણોથી જ જીવ સદા જીવપણામાં કાયમ રહે છે, અર્થાત્ આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિ કરાવે તે ધર્મ. આ આ મસ્વભાવ ન્યા સુધી મનુષ્યમાં સાચી મનુષ્યતા અથવા માનવતા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તે આત્મધર્મની સાધનામાં સફળ થઈ શકે નહિ.

૨ ધર્મ સખ્દનો બીજો અર્થ દુર્મંતિમાં પડના જીવોને બચાવે તે ધર્મ. આ ધર્મની અદ્ધ અદ્ધિસા, સવમ, તપ, સત્ય મત્યાદિ કે જેનાથી જીવ સુખ પામે તે જીવના પરિણામ.

૩ ચારિત્રગુણનો પયોવ (હાનવ) છે

૩ ધર્મ સખનો ત્રીજો અર્થ એ કે ધર્મ એટલે કર્તવ્ય-ફરજ છે આ બધા અર્થમાં ધર્મને એક ગ્રુપ માનવામાં આવ્યો છે !

વળી જૈનશાસ્ત્રોમાં પરિભાષિક ધર્મ - સખ એક અશ્વ, અરૂપી તત્વ પણ કહ્યો છે કે જે ચાલવામાં સદાચક્ર છે આ એક સમા વિશેષ છે

બીજામાં “ચારવામાં સદાચક્ર ચતુ” એટલી તો સાદચના મળી શકે છે કારણ બાદિસા આદિ બાવે ધર્મથી જીવ જીવી ગતિમાં આવ્યો તત્વ છે

૪ ધર્મ સખનો બીજાક અર્થ પણ છે ‘ચરણાદ ધર્મ જ્ઞાન’, યત અમ્યુરયમિ પ્રેયસાચિક્ષિ સ ધર્મ અર્થાત જોના દ્વારા લેખિતું ધાર્મ્ય થાય જોના હાથ લેખે સમૃદ્ધ બને સુખી અને, જે પ્રગતે એક સૂત્રમાં બાવી ગણે તે જ ધર્મ છે

ધર્મનું સ્વરૂપ

ધર્મની વ્યાખ્યાઓ જોયા પછી તેના સ્વરૂપ તેની વિવિધતાનું રહસ્ય સમજ, જરૂરી છે ધર્મ શું છે ધર્મ સરથા જગતમાં કેમ આપા, ધર્મમાં પરસ્પર સિન્નતા કેમ તે ઈત્યાદિ અનેક પ્રશ્નો પ્રત્યેક વિચારશીલ હૃદયમાં ઊઠ્યા કરે તે આજે ધર્મને નામિ સપ્રદાયવાદે જોગ પડાયુ છે સ્વાર્થ વધ્યો છે, યુધ્ધ વધ્યા છે, દલ અને હુંદને ધર્મના કનેક નોતવવામાં આવ્યા છે અને સદાચીવ છે યો ધર્મ નામ પ્રત્યે સગ ધૂળા અને તિરસ્કાર દેવા લાગ્યા છે ધર્મનાં તિરસ્કાર ધર્મ કદિ નષ્ટ થયો નથી અને થશે પણ નહિ પરંતુ તેના અર્થનું સાચુ સંશોધન કરી ધર્મનું સ્વરૂપ સમજે જ સાચા ધર્મની કસોટી થવાની ધર્મ રૂઠે કેઈ રૂપે ંચિત છે ને રહેવાનો જ મનુષ્યની

પાસે જ્યાં સુધી હૃદય છે અને તેની અદર સારી-નરસી વૃત્તિઓ છે, ત્યાં સુધી -ધર્મની જરૂરિયાત રહેવાની, તેથી જ તેનું સાચું સંશોધન અને સમન્વય અને વિશ્વમાં ધર્મ કેમ પેદા થાય છે, તે જાણવું જરૂરી છે, અને તે વાત સમજી તેની મધ્યાર્થ રૂપથી મિર્માસા કરવી જોઈએ.

પ્રત્યેક ધર્મ સર્વને દુ ખથી છોડાવવાનો માર્ગ બતાવે છે, એથી માણસ પડે છે કે દુ ખને દૂર કરવાનો જે માર્ગ છે, તેને જ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. આ તત્ત્વ જેમા જોટલું અધિક હશે, તે ધર્મ તેટલો સારો હશે.

ઉદાગતા અને વિનયપૂર્ણ સાચી મિર્માસા જો કરવામાં આવે તો આશ્ચર્યપૂર્વક સ્વીકારવું પડશે કે દુનિયાના બધા ધર્મો એક ખીજાને મળતા આવે છે, એટલું જ નહિ પણ જોને આપણે બિન્ન બિન્ન ધર્મ સમજીએ છીએ, તે એજ ધર્મની જુદી જુદી ખાજીઓ છે, જે પ્રકારે વર્ણનાનું શુદ્ધ જળ જે પ્રકારનું નથી હોતું, પણ પાત્રોના ભેદથી તેમા ભેદ થાય છે, તે જ પ્રકારે ધર્મ જે પ્રકારનો નથી હોતો પણ પાત્રના ભેદથી જા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને લાવના ભેદથી તેમાં ભેદ દેખાય છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને લાવના ભેદ વિરોધનું કારણ નથી થતું, એટલું જ નહિ પણ આ પ્રકારની દ્વિવિધતાને આપણે જે ધર્મ નહીં કહી શકીએ તે એકજ ધર્મના અનેક રૂપ છે.

દુનિયામાં અનેક ધર્મ છે જૈન, બૌદ્ધ, વૈદિક, ખ્રીસ્તી, ઇસ્લામ આદિ પરંતુ જે પ્રકારે આ ધર્મના સપ્રદાય છે, તે પ્રકારે અહિંસા-ધર્મ, સત્ય ધર્મ, અક્રોધ ધર્મ, વિનય ધર્મ આદિના સપ્રદાય નથી. હું જૈન છું, હું બૌદ્ધ છે, તે ખ્રીસ્તી છે, ચોથો હિંદુ છે, તે પ્રકારે ધર્મોભિમાન (સપ્રદાય) થી લોકો લડે છે પરંતુ હું અહિંસાધર્મી છું, હું સત્યધર્મી છે, આ પ્રકારના સાચા ધર્મ-અભિમાનથી કાઢી લખતું નથી દરેક ધર્મ પોતાને ન્યુનાધિક રૂપમાં અહિંસા, સત્ય આદિનો

ચોપક હશે છે, તેથી માત્ર પડે છે કે અહિંસા, સત્ય આદિ મૂલ્ય ધર્મ છે અને તેમાં વિરોધ નથી, વિરોધ તો તેના વિવિધ રૂપોમાં અર્થાત્ સપ્રદાયોમાં કહેવાનું માત્ર એટલું જ કે ધર્મ સુખને માટે અને વિવિધ સપ્રદાયો ધર્મને માટે જ સપ્રતાપ સ્વયં પરિપૂર્ણ ધર્મ નથી, તે અહિંસા આદિ ધર્મને માટે છે

જુદા જુદા ધર્મોમાં જે આપણને પરસ્પર વિરોધ જણાય છે તે અનેર્મન, અપ્રદાન, યા સમભાવને ન પ્રાપ્ત કરવાનું કળ છે

ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિવિધતાનું ગદસ્ય સમજ્યા પછી અને ધર્મને સર્વત્ર અને સર્વદેશીક લોકો માટે સુખનું કારણ સમજ્યા પછી, અવદારમાં તે દુ ખનું મારણ કેમ થયો છે, કનેસવર્ધક કેમ થયો છે, છતાં સમજવાની આવી હાયમા આવી જાય છે ધર્મને નામે અહંકારની પૂગ કરવાનાથી કત્યાણુકારી ધર્મ અહંકારાણુકારી બને છે

ઉદાગતાથી આપણે જૈન જૌદ વૈદિક ધર્માધ, પારસી ધર્મમાં આદિ ધર્મો પર વિચાર કરવો જોઈએ ને વિનયથી, મિથ્યાદ્રષ્ટિનો દોષ ન આવે તે રીતે તેની આનોયનાત્મક પૂર્ણ નિષ્પક્ષપાતથી અભ્યાસ કરી વૈજ્ઞાનિક સત્યને તોધી બાકીનાને વર્તમાનકાળની દ્રષ્ટિએ નિરુપયોગી સમજી છોડી દેવું જોઈએ

જે કાર્ય સાર્વત્રિક અને સર્વકાલિક દ્રષ્ટિએ અધીનતમ પ્રાણી એને અવીકતમ સુખનું કારણ સમજે તે જ ધર્મ છે તેનાથી વિરૂદ્ધ કાર્ષણ્ય મર્ષ ન હોય આ સિદ્ધાંતને આપણે આપણા જીવનમાં ઉતારવાની કોશીસ કરવી જોઈએ

આ સિદ્ધાંત પ્રત્યે જેટલું આપણું ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું હશે, તેટલું દરેક ધર્મ અને સપ્રદાયોમાં રહેલા હિતકર તત્ત્વને આપણે મહત્ત્વ દેવું પડીશું અને પરિણામે એકીબળ પ્રત્યે આદર-પ્રેમ વધશે સમઠન વધશે

હિંદુ ધર્મનો કમયોગ, જૈન ધર્મનાં અહિંસા, સયમ અને તપ, બૌદ્ધધર્મની દયા પ્રીતી ધર્મની સેવા અને ઇસ્લામનો ભાતુ શાવ, આ બધી ચીજો જપાને માટે ઉપયોગી છે, અર્થાત્ કલ્યાણકારી છે

આજ પ્રમાણે વર્તમાન સમયમાં દેખાતી સકૃચીત જાતીયતા, સ્ત્રીઓના પુનર્વિવાહનો નિષેધ, પદ્મપ્રધાની અધિનતા, રૂપશૈ-અરૂપ શૈતાનો અનુચિત વિચાર, જુન-ગિયાચ આદિની માન્યતા અને જક ધાક્કી બેસી ગએના અહિંસકારી અવિશ્વસનીય તરવે કે જે પ્રગતિના બાધ અને નાશક છે તથા હર્ષા, ક્રોધ, મિથ્યાભિમાનને વધારનાર છે, તેને હાવી વિવેકી બનવું જોઈએ

ધર્મ અને દર્શન -જેમ જેમ 'ધર્મ' શબ્દની અદ્ય આપણે ઈંકા ઉતરતા જઈશું, તેમ તેમ ધર્મનું પૃથક્કરણ-ધર્મનું ક્ષેત્ર ક્યાં સુધી છે, તેને સીધો સબધ કેની સાથે છે, ઇત્યાદિ વાતોનો ખ્યાલ આપમે ધર્મ અને દર્શન એ પશુ જુદા જુદા ચાઓ છે (Religion and Philosophy) ધર્મ શાસ્ત્રનું કામ પ્રાણીઓને સુખી થવાનો માર્ગ બતાવવાનું છે, જ્યારે દર્શનનું કામ વિજ્ઞતા ગહસ્થ પ્રગટ કરવાનું છે આ બધા શાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્રને સહાયક છે દર્શન આદિનું કામ વસ્તુના વિષયમા વિચાર કરવાનું યા નિર્ણય કરવાનું છે, અને ધર્મશાસ્ત્રનું કામ તે નિર્ણયને સુખઉપયોગી બનાવવાનું છે ધર્મનો સુખથી સાક્ષાત સબધ છે, જ્યારે દર્શનનો જ્યોતિષ આદિ સાથે પરપરા સબધ છે, તથા દર્શનોમાં પરસ્પર વિરોધ હોવાથી ધર્મમાં વિરોધ ન જ સમજવો જોઈએ

ધર્મોની વિવિધતાનું ગહમ્ય સમજવા માટે નિમ્ન-લેખિત સત્રોનું સ્મરણ રાખવું જરૂરી છે ।

૧ ધર્મ એક જ- છે અને તે સુખનો માર્ગ છે

૨ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર-કાન-કાવ અનુસાર તેના સ્વરૂપ અનેકો છે

૩ ધર્મનો અર્થ હોવાથી તે સ્વરૂપ પણ ધર્મ કહેવાય

૪ પ્રત્યેક સમ્રાટ ને મીન સમ્રાટને ફક્ત આંવિવશીત કરે છે અને વિશેષ ન કરે તો તે પણ વર્ન છે

૫ ઈશ્વર-પ્રતિદાસ બ્રહ્મા, જ્યોતિષ ગણિત આદિ ધર્મશાસ્ત્ર નથી

૬ જે પ્રમાણે અશ્વથી અશ્વોનુ જ્ઞાન કરાય છે તે જ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક સમ્રાટ રૂપ અશ્વથી ધર્મ રૂપ અશ્વોનુ જ્ઞાન કરી શકીએ હોયે શર્ત એ કે અનેકાન સ્વાદાન અર્થાત્ સર્વ ધર્મ સમ જવનુ તત્ત્વ તેમા હોવુ જોઈએ

ધર્મનો ઉદ્દેશ

સામાન્ય લોકો માને છે કે ધર્મ પગલોક માટે છે એ વાત મનાય છે કે ધર્મથી પ લોક સુધરે કે, પરંતુ ધર્મની ઉત્પત્તિ ભૌતિક આવશ્યકતાનુ જ ફળ છે પારભૌતિક જ્ઞા તો તેનુ આતુસંગીક ફળ છે જૈન શાસ્ત્ર અનુસાર જે સમયે અદ્વિ ભોગ-ભૂમિ હતી અર્થાત્ ભુમલીયાનો યુગ હતો, તે સમયે અહી કોઈ ધર્મ ન હતો, તેનુ માર્ગ એ કે તે સમયે મનુષ્યને કોઈ ભૌતિક જરૂર ન હતી તે સમયે સામ્યસાદ એટલા આપ રૂપમાં હતો કે પ્રાકૃતિક દ્રષ્ટિએ પાણી એકે માં કોઈ વિચલન ન હતી જૈન શાસ્ત્ર અનુસાર આ પૂરવના શરીરની દૃઢતામાં પણ વિચલતા ન હતી તે સમયે કોઈ ગળ કે અમલદાર ન હતા સ્વામી-લોકનો જોડ ન હતો, અકાળ મૃત્યુ અને બીમારી ન હતી, જૈન શાસ્ત્ર આ કાળને પહેલો 'આરો' યા સર્વથી સારો કાલ કહે છે આ મળમાં ધર્મ ન હતો

૭. ૧ થી એ વાત તો સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાંસુધી સમાજમાં

નિમના પેતા નથી થતી, સમાજ દુખી નથી હોતો ત્યાંસુધી કાંઈ ધર્મ પેતા થતો નથી

ધર્મની ઉત્પત્તિ દુખને દૂર કરવાને માટેજ થઈ છે ગીતાના શ્લોકોમાં દુખને દૂર કરવા માટે ઈશ્વરનો યા ધર્મનો અવતાર થાય છે ઉદાહરણો જગવાન મહાવીર, શુદ્ધ શ્રમણ, કૃષ્ણ વગેરે

સસારના બધા ધર્મસંસ્થાપકોએ દુખી સમાજના દુખ દૂર કરવા માટે જ ધર્મ સંસ્થાપના કરી કે અને પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું છે ધર્મ સુખને માટે જ છે, આ વાત કે જે સર્વસમત છે તેને સિદ્ધ કરવાને અધિક પ્રમાણ દેવની જરૂર નથી

ધર્મની આવશ્યકતા કેમ થઈ, તે જ્યારે જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે ધર્મ શુ છે, તે સમજાવામાં મુશ્કેલી પડેલી નથી તે સમયે ધર્મના આ સીધા સાદા લક્ષણ આપણા ધ્યાનમાં આવી જાય છે કે જે નીચે અથવા માર્ગથી દુખ દૂર રાખે શકે, તેને ધર્મ કહે છે એટલા માટે જે દુખોને દૂર કરવા ધર્મ સ્થાપિત થયો છે તે દુખ દૂર કરવાના ઉપાય જાણીસેવા જોઈએ

ત્રિવિધ દુખ

પ્રત્યેક પ્રાણી સસારના ત્રિવિધ દુખોથી ગજગએસ છે તેને સુખની અપેક્ષાએ દુખ ધર્મ-અધિક ભોગવવું પડે છે આ દુખને આપણે ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકીએ

૧ બાહ્ય પ્રકૃતિ અને આજ્ઞા સરીગની ગચના જ એવા અમરની છે કે જે દુખનું કારણ બુદ્ધિથી પડે છે

૨ સામગ્રી ઓછી છે અને ભોગવવાવાળાં વધુ છે અને તૃષ્ણા તેથી પણ અધિક-અગત છે અથવા સાપેક્ષ અર્થમાં સામગ્રી અધિક છે, અત્યધિક છે અને જોને ખરીદવા માટે જોઈતી

સામાન્ય જનતા પામે ન જરાગર છે અને બહુજ નાના વર્ગ પાસે નફા રૂપે મધ્યક યએલી છે મર્ફ માક્સ અનુસાર "Poverty exists into plenty" ની સ્થિતિ યએલી છે, પરિણામે પ્રાણી-જોર્મા પરસ્પર સર્વા વધ્યા છે જેનાથી અનેક પ્રકારન, અન્યાય અને અત્યાચાર થાય છે અને દુખ વધે છે

૩ મનુષ્યને સુખી રહેવાની ખ્યાલુ યાન નથી, માટે જ તેને દુખનો અનુભવ જોવો હોવો જોઈએ તેથી વિગત થાય છે છતાં આદિથી તે અનાવશ્યક દુખની સૃષ્ટિ કરે

આ તથ્ય પ્રકારના દુખોને ક્રમથી પ્રાકૃતિક, પર પ્રાણીકૃત અને સ્વકૃત આપણે ગણી શકીએ છીએ

પ્રાણીઓનું શરીર ધૃત્વાજનક છે બહુ જલ્દી તેમાં રોગ થાય છે બોગથી તે કમજોર બને છે, સ્વયં પોતે સિયિન થઈ જાય છે અને અતે ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તે નષ્ટ થઈ જાય છે આ ખાલુ પ્રકૃતિ પણ આપણી ઇચ્છા મુજબ કામ કરતી નથી આપણે આદીએ કે કંઈ હવા ચાતે, તો ગરમ ચાતે છે આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ આપણી ઇચ્છા વા શરીરની આવશ્યકતા અનુસાર વર્તતી નથી નથી શરીર પણ આપણી ઇચ્છા અનુસાર ચાલતું અને દુખની શક્તિ થાય છે આ દુખોની બચવાને માટે પરસ્પર સહયોગથી એક બીજાનું દુખ દૂર કરવાનું તથા સહનશીન બનવાનું શીખવવામાં આવે છે

સહનશીલતા

પ્રાકૃતિક અને શારીરિક મુશ્કેલીઓને કારણે સહનશીલતા અને પ્રેમનો પરસ્પર સહયોગ જોઈતો જરૂરી છે તેટલો જ સમાજની અંદર રહેવાથી સમજાવો સહિષ્ણુતા કેળવવી બહુજ જરૂરી છે

૪ 'સહનશીલ', સચમ સ્વામ અને તપશ્વર્ણમાં ગમે તેટલી સિદ્ધિ

જાઈએ પ્રાપ્ત કરી હોય પણ તેનામાં સાચી સદનશીલતા ન હોય
તો ઉપરના ગુણો નિરર્થક બની જાય છે સદનશીલતા એટલે શું
છે, આત્માનો ગુણ એવમ્ સદગ્ન સ્વભાવ છે

બ્યવહારમાં રહેતા મનુષ્યને વધતે જોડે જોડે સુખ
બનવું જ પડે છે સતત અસહિષ્ણુ અને કોચી રહેતો છે એવો
ખતા ખાતો રહે છે, લોકોની ખોટી ટિપ્પણી, કપ, કુટ્ટર દેહોત્તર
ધમ્મકીઓ અને અમલદારોના ટુંક મીઠાગપણા કદે દેહોત્તર
સદનશીલ બનવું પડે છે, અર્થાત્ લોકોમાં સન્નિવેશન
નશરે પડે છે પરંતુ આવી વસ્તુઓ સામે સતત ધર્મ
સાચી સદનશીલતાના પરિધર્મા નહિ ગણાય પણ એટલે જ
જ ગણાય. કાચરતાને નામે સદનશીલ થવું, તેજસ્વી થવું
માત્ર ગણાયો. ગુણ સારો છે, તેથી સીધા જ શ્રી કૃષ્ણજી
તિરસ્કૃત છે, તેથી હેરા છે

સદનશીલતા એ નિર્બળ, નિર્બીજ નિર્ભય નથી જ,
તેનામાં વીગતાના પૂગ અથો રહેલા છે એટલે જ કૃષ્ણજી
હલી ગયા કે જેમાંથી ક્ષમાનો મુદન લોપન થયો તેને સદનશીલ
સદનશીલતા જ કહેવાયો નોઈએ

પ્રેમ

હોય, જે પ્રેમ અર્થિવ અને ગળી ન હોય પણ અપાર્થિવ- અને
સાર્થિક હોય જેનું એક માત્ર ધ્યેય ' વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ' અર્થાત
સારી વસુવાના લોક મારા કુટુંબી છે તે હોય તે જ સાચો. પ્રેમ
અને તેનો પાલન કરનાર સાચો પ્રેમી છે જોન ધર્મ જેને સાર્થિક
પ્રેમ' કહે છે આ પ્રેમ ફળવરા માટે ચોખ્ખતા, સમગર-મન અને
બનિદાનથી જીવનનાની પૂરી જરૂર છે આત્માના સ્વરૂપની સાચી અને
પારદર્શીક જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ જ પ્રેમનું ફળ છે આ માટે ત્યાગ અને
સ્વાર્થ છૂટા પડે છે માટે તેની પર્યાયતા સમગ્રવી કહીન
હોવા પડે જરૂરી છે અને નિત્યાવશ્યક છે

મિત્ર-મિત્ર વચ્ચે પતિ-પત્ની વચ્ચે, પિતા-પુત્ર-માતા વચ્ચેનો
પ્રેમ એ મોટે ભાગે સાર્થિક પ્રેમ હોવાને બદલે રાગ, વાસના અને
મોહથી જ બંધેનો હોય છે

જેવી રીતે દવા ચોતરફ ફેલાયેલી છે છતાં જે જોઈ શકાતી
નથી, તેનું માત્ર પરિણામ જ ગ્રહીત થઈ છે, તે પ્રમાણે આપણે અને
સાર્થિક પ્રેમ પણ દવાની જેમ જ બાધક છે અને તેનું અવરૂપ
આત્માની જેમ કંપનાતીત હોવા છતાં તેનો જાણ આપણે બરાબર
જોઈ શકીએ છીએ

આ સાર્થિક પ્રેમ એટલો બધો અમૂલ્ય છે કે તે ઝેરને પણ
અમૂલ્ય બનાવે છે દેવી અને યજુ બન્ને પર તેનો પ્રવાહ સમાન
અને નિરતર વહે છે યજુની યજુતા દર કરી તેને પણ ગદગદિત
અને પ્રેમમય બનાવે છે

આ પ્રેમ સારા વિચના લોકોને પોતાના એક કુટુંબીજન
સંમગ્ધવામાંથી આવશે જેટલી આ સમગ્રજી સાચી, તેટલો જ પ્રેમનો
ઝેરો વધુ નિર્મળ અને વેગીતો બનશે બીજાના કુ અને કરવાની
જીવનમાં જોતજોત યજેવ માનવીને સ્વયં કાઈ કુ ખ ચોટશે નહિ
ને ચોટ્યું દેશે, તો તેની પર કાઈ અસર માત્ર રહેશે નહિ.

પ્રેમનો સાચો પ્રાદુર્ભાવ નિસ્વાર્થ ભાવ અને મોટા મનમાંથી જ થશે અને તેનો ધાત કુષળી, વહેમ અને નિર્દયતામાંથી થશે. માટે તે વસ્તુને સાચા પ્રેમી થવા ધ્વજનારે પ્રથમ પાણીચુ દઈ તેનું પાગલું.

પર પ્રાણી કૃત દુ ખો

પર પ્રાણી કૃત દુ ખોને દૂર કરવા માટે પણ ધર્મની આવશ્યકતા છે જેટલી સામગ્રી છે અને જેટલા ભોગવવા વાળા છે, તેની દીક્ર વ્યવસ્થા અને વહેંચણીથી જ આ દુ ખ દૂર કરી શકાય છે આ અર્થગતનો એક ગદન વિષય છે જ્યાં સુધી ઉત્પાદન (Production), વિનિમય (Exchange) અને વહેંચણી (Distribution) ની યોગ્ય વ્યવસ્થા નહીં થાય, ત્યાં સુધી આ પ્રશ્ન ચિંતા ઉપભવનાનો.

ઉપર પ્રમાણે જોયું એ સામાજિક દષ્ટિબિંદુથી પણ દરેક વ્યક્તિ પોતે ધારે તે આ દુ ખ ઓછું કરી શકે આ દુ ખો “બળવાન માટે જ આ દુનિયામાં સ્થાન છે તે, નિર્જનને કોઈ સ્થાન નથી”, એવી Survival of the Fittest ની થી-બરીના પ્રાદુર્ભાવમાંથી જ જન્મેલા છે, ગૂજરાતીમાં તેને “જેની લાગે તેની ભેક્ષ” એ રૂપે વર્ણવવામાં આવે છે.

આ સિદ્ધાંત સાચો નથી અને તેનું જેટલું પાનન વધ્યું છે તેટલું સમાજમાં દુ ખ વધ્યું છે નિર્જનને જરૂરી સામગ્રીમાંથી પાત્રુ ગહિત ગણનાથી, તેમ જ નિરતર તેમને પીડા દેવાથી ભોગ સામગ્રીઓમાં નથી તે વધારો થઈ શકેલા પણ સમાજનું બંધારણ અને ધક્કતર વ્યવસ્થા, દુષ્ટ, એ આદિથી જીર્ણ, થઈ ગયું છે, સડી ગયું છે.

સામાજિક દષ્ટિથી વિચારનારા વૈજ્ઞાનિક સમાજ
કોઈ પ્રાણી

સમાજના દષ્ટિએ ને

અને મૂડીવાદ યા Capitalism ના નામથી સંબોધે છે તેમનું કહેવું છે ત્યાં સુધી શોષક અને શોષિત બે વર્ગ રહેવાના અને ઉત્પાદનનાં સાધનો પર ખાનગી-માલિકી હક ગ્રહેશે ત્યાં સુધી સમાજમાં આર્થિક વિષમતા રહેવાની મનુષ્યની આર્થિક જરૂરિયાત એ તેની અતિ ઉપયોગી અને તેના વિના ન ચલાવી શકાય તેવી જરૂરિયાત છે, અને તેથી આ આર્થિક વિષમતા જોટલી વધુ હશે, તેટલાં શોષિત વર્ગ ઉપર અત્યાચાર પણ વધુ હશે અને રાજ્ય, ન્યાય, ધર્મ વિગેરે દરેક વસ્તુનો ઉપયોગ શોષક વર્ગ શોષિતોને કચકવામાં જ કરશે. તેમનું કહેવું છે કે જ્યાં આર્થિક વિષમતા વ્યાપ્તી તીવ્ર, ત્યાં સાચો ધર્મ રચી શકે રીતે રહી શકે ! એથી જ તેઓ વર્ગોવીહીન સમાજની વાતો કરે છે કે જ્યાં સાચું સુખ, ધર્મ, સભ્યતા અને શાંતિ રહેવાના કાર્ક્ષક માકસે તો ત્યાં સુધી ઉમેરું છે કે યજ્ઞ-યુગ અને મૂડીવાદી સમાજમાં ધર્મ એ કહેવાતો ધર્મ ને રીવાજો જનતા માટે અપ્રીત્યુ માત્ર છે.

ઉપરનો વિચાર ખૂબ જ વિચારણીય હોવા છતાં વ્યક્તિગત રીતે વ્યક્તિઓ ધારે તો આ પર પ્રાણી કૃત દુષ્ક્રિયાઓ ધર્મ શબ્દે એ માટે કોઈ કોઈને ન સનાવે, ન ચોરો કરે ને બધા ભોક ન્યાય-પ્રાપ્ત સામગ્રીને નિહુલતાથી ભોજવી શકે તે માટે સયમી બને અને સયમથી કામ લે તે વધુ આવશ્યક છે. આપણે આગળ કહી ગયા કે ધર્મ સમષ્ટિ અને વ્યક્તિના સુખને ધ્યાનમાં રાખી સાક્ષાત્કાર બતાવનારો એક માત્ર માર્ગ છે.

સ સમ

સયમ શબ્દ શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યામાં “દીપ્તિ” અર્થમાં લેવામાં આવ્યો છે. વાસ્તવિક રીતે સન્નયમ-સયમ એટલે સજાળપૂર્વક નિયમન કરવું તે અર્થ થાય છે. આ નિયમને તે ઇદ્રિય-દમનનું અને અપરિગૃહ્ણત્વનું.

સયમ એટલે આશ્રવદારથી અરતિ (પાપમર્મને રોકવા) આની ત્રણ પ્રકાર છે -૧ કાલિક સયમ, ૨ વાચિક સયમ, ૩ માનસિક સયમ

ઈદ્રિય દમન -કાલિક સયમનો અર્થ એ કે દેહને લગતી તમામ જરૂરિયાત જેમ બને તેમ ઝોછી કરતા જવી આ સયમથી "જેટલું વધુ મળે તે માફ" એ સ્વભાવ પર પ્રહાર પડશે સર્વાંગે ઝોછા થશે ને સર્વને જરૂરી સામગ્રી મળવાનો સંભવ વધશે.

પૂ માધીનું પણ કહે છે કે આજની આર્થિક વિપમનાથી ઉભી થએલી અશાંતિ તો જ દૂર કરી શકાય, જે દરેક સોડા સમજણ પૂર્વક સયમથી કામ લે, પોતાને જે વસ્તુ વગર જરા પણ નહિ ચાહે, તેને જ તે લે, તે સિવાય બીજી વસ્તુ બીજા સોડા માટે રાખે અને આ જાનના સ્વયં-ચલિત સયમ અને નિયમનથી દરેક વસ્તુ દરેકને મળ્યા કરશે.

વાચિક સયમ -ભાષા સમિતિ અને વચનગુપ્તિ અનુસાર વાણી એવી રાખવી કે જે ઉન્માર્ગને બંદને સુમાર્ગ પર હોય, જે દિન, મિન, પ્રિય, પથ્ય ને સત્ય હોય આ વાચિક સયમ કહેવાય. બોલવું તો ઉપર પ્રમાણે જ બોલવું, નહિ તો મૌન રહેવું

માનસિક સયમ -માનસિક સયમનો અર્થ એ છે કે મનને બોટા વિકલ્પોમાંથી હોઠાવીને સુખ્યવસ્થિત રાખવું ઈદ્રિયો એ તોફાની ઘોડા છે અને મન એ મદોન્મત સાગથી છે, તેથી સારથી અને ઘોડાઓની સજાજ રાખનાર માલિક (આત્મા) સાવધ ન રહે તો શરીરરૂપ રથને ક્યારે અને કઈ ખાડામાં ધસી દઈ શકાય તે સ્ત્રી શકાય નહિ, માટે જ માનસિક સયમ એ બદ્ધ જરૂરી છે.

અપરિગૃહ્ણવૃત્તિ (સયમ-વિભાગ)

પરિગૃહ્ણવૃત્તિનો અર્થ એ કે પોતાને જરૂર છે તેના કરતાં પણ વધુ ને વધુ સપાતિ તેને મળે. આ વૃત્તિથી તે સમાજનું કેટલું અદિત

કરી બેઠે છે, તેનો ખ્યાલ માત્ર પણ તે ગામતો નથી. સમાજ સંબંધે તાત્વિક અર્થ બાણુવો જરૂરી છે સમાજ એટલે બ્યક્તિ સમુદાય નહિ જ, સમુદાય તો કોઈ પણ કાગળે ફાળુભર માટે એકઠો થઈ અલગ થઈ શકે છે સમાજનું તો બંધાવણ હોય ॥ સમાજ એટલે 'સમમ્ બજન્તિ જ્ઞાત ઇતિમ્ન ઇતિ' અર્થાત 'જેમા હોઠા' મળીને, એક સાથે, એક ગતિથી અને એક એકમ બની ચાવે તે સમાજ છે 'શાખદ' બિદેશક નામના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન લખે છે કે સમાજનો અર્થ છે બાઈબારો એક હોસ્પની સિદ્ધિને માટે કામ કરવાવાળા, એક બાવધી પરિચાલિત બ્યક્તિઓની, કોઈ પણ પ્રકારના કબાવ વગર, પોતાની ઇચ્છાથી, સચાલિત સરચા કે જેના બધા સદસ્ય છે અને એક બીજાના હિમ અને તેમના પ્રવર્તનની સફળતાના ઇચ્છુક કે આ જ સાચો માનવસમાજ છે

આજે સમાજમાં વારતવિદ "સમ-સજન" નો અભાવ છે કે નહિ તે અર્થમાં નહિ પડીએ પરંતુ પરિગૃહ્યવૃત્તિ ગણીને તે તેનો સાથે રહેતા મોટા સમુદાયનું અહિન કમી ગયો છે તે વાત નિશ્ચય છે

રાત્રિ અને દિવસ, ખાતા-પીનાં, ઉત્પાદ-બેચાર્તા તેને સપત્તિ માત્રનો જ ખ્યાલ આવે છે તેનું ઉપન સપત્તિ ઉપર જ માત્ર કેન્દ્રિત થયેલું હોય છે આ સ્વભાવ સતતિની શક્તિમાંથી જન્મે છે જેમ જેમ પુત્ર પુત્રાઈ વધતી જાય છે, તેમ તેમ તેની પ્રજા ખાતર અને ગણી સપત્તિ તે વધારવા માટે છે, પોતાની સતતિ માટેની સપત્તિની વૃદ્ધિનું પાંજરા એ આવે છે કે તેના યાગકા ઉદય-રહિત નિરુત્સારી આ નિષ્ક્રીય થઈ જાય છે પરિગૃહ્ય તેને માટે બાધક બાવડે છે સાચો વારસો નાઈ પણ પિતા તે ॥ બાળકો દેવા ઇચ્છે, તેણે (સમનું) શિશુ અને સરગમનું શિશુન કમનું જોઈએ, વારસાનો સરગમ ગપી ફાલ તેના કુટુંબના કુટુંબને તારી દેશે અને એ આદ્ય પિતા કહેવાને તેથી જ પૂ જૈન મહારાજને તેના

બાખ્યાનમાં સમયે સમયે કહે છે કે “પુત સપુત તો સચવ શાના ?

સપતિ ઉપર કે દ્રિત યજ્ઞે મન એટલું ગાઢ તિમિરમાં હોય છે કે અધિકારમાં પડેલો પરિગ્રહી છવાત્યા શૂલી લાય છે કે તેને મનુષ્યજીવન શા માટે મન્યુ છે ?

શ્રીમદ્ રાજચક્ર એટના જ માટે મદમદિત્ત કહે શાના ને શ્રાવણને સંભળાવના કે—

૧

હૃદયી અને અધિકાર વધતા, શુ વધ્યુ તે તો કહો ?
શુ કુદુબ કે પરિવારથી, વધવાપણું એ નય મહો,

૨

વધવાપણું સસારનું, નરેદને હારી જવો,
એનો વિચાર નહિ, અહો હો હો, એક પગ તમને હવો.

તેથી જ જરૂરી ધન એ-ત્રિન ડ્રુ, પોતાના બાગમાં સરકારનો વારસો રાખવો અને એમત્રિન કરેન ધનનો “આપદર્ય ધનમ્ રક્ષેત્” અનુસાર સફલિયોગ કરવો અપગ્નિદૃષ્ટિ એટને ઇચ્છા, વાસના અને તૃષ્ણાનો વિરોધ તે સાચા અને સાત્વિક મુખની ઉપનબિધ માટે બહુ જ જરૂરી છે તેનો પાથો સતોષ કે ન્યા સતોષ, ત્યાં પ્રેમ, સદાચીદતા, અહિંસા, સ્વચર્ય, તપ આદિ ગહેવાના

સયમ, સતોષ અને ઇચ્છાનો વિરોધ, એ તથા વસ્તુઓનો જેમા વિકાસ, તે જ સાચો જૈન છે

ઈ દ્રિય-લભન અને અપગ્નિદૃષ્ટિ એ મયમ રૂપી વૃક્ષની બે શાખાઓ છે આપને આગળ જોઈ ગયા કે, સન્યમ+અ=સયમ=મહાજ

પૂર્વે નિયમન કરવું તે 'સજાગપૂર્વે' નિયમન કરવું એ કહેવતો વધુ વિરતત અર્થ' પણ તે સયમ એટલે સાધુના પાંચ મહાવ્રત અને આર્ચકના બાર અણુવ્રત. ઇન્જાએને રાખી પાપથી વિરમવું તેને વ્રત કહેવામાં આવે છે

સાધુના પાંચ મહાવ્રત—પ્રાણાનિપાત, મૂળવાદ, અન્તાદાન, જૈયુન, પરિચર

આર્ચકના બાર અણુવ્રત—સાધુના પાંચ મહાવ્રત એ આવશેને માટે પાંચ અણુવ્રત કહેવામાં આવે છે ૧ દિશિવ્રત ૭ ઉપભોગ-પરિભોગ, ૮ અનર્થાદક ૯ સામાયિક ૧૦ દેસાવગાસિક, ૧૧, ૧૨ પોષધ વ્રત ૧૨ અતિથિ સમવિભાગ ૧૩, ૧૪, સાતમું ને આઠમું વ્રત તે ગુણુવ્રત પણ કહેવાય છે ને નવ, દસ, અગિવાર ને બારમું ૧૧ સિધ્ધા ૧૧ પણ કહેવાય છે ને બન્ને પદ્ધતિ પાંચ અણુવ્રતની રચા તથા વાક કહે છે

અદિસા

અનદિસા એટલે કોઈ કંઈક કરવે મારવું નહિ તેનો પારિભાષિક અર્થ પ્રાણાનિપાત વિરતી શુદ્ધ પ્રેમ, દયા અને અનુકંપા ન્યા હોય તેજ સાચો અદિસક બની શકો જે સાચો અદિસક બન્યો તેનામાં ત્યાગ-વ્રત અને સદનયીલતા આદિ આચારના જ

સસાગના દરેક જીવો પ્રતે સતે પ્રેમ, દયા અને અનુકંપા રાખવા જતા એવા કેટલાક જીવો છે જેને તેટલી સાવચેતી રાખવા જતાં બચવા મુશ્કેલ બને છે જેનું ધર્મ અનુસાર જીવોની બે શ્રેણીઓ કરવામાં આવી છે ૧ સ્થાવર જીવો, ૨ ત્રસ જીવો. સ્થાવર જીવોની પ્રતિતા આવક માટે હોઈ શકે નહિ પણ જમણું માટે સર્વેયા હોય છે, ત્રસ જીવોનો મારા આવકને પાપના બાગી બનાવે છે, માટે સ્થૂળ ત્રસ જીવ બે ઇન્દ્રિયથી પચેદિન સુધીનાને બાળીને, ઓગાળીને,

મારવાનો સહય કરીને, બાણી જોઈને, ઉદ્દેશીને રચ્ય હજી નહિ અને બીજા પાસે હજી નહિ બે કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્રસની દિ સાની નિવૃત્તિ રૂપ મનનું તેથી જ આચરણ કરવાનું કરમાવવામાં આવ્યું છે

જેન પરિભાષામાં તેને માટે સત્ય પરિહાર અને અશક્ય પરિહાર એવા ત્યાગના બે ભેદ તેટલા જ માટે પડ્યા છે અત્ત અને અપરિમિત મૂલ પશુ અહિંસા મનનું રક્ષણ કરવા નીમીત્તે જ એક વાક રૂપે લેવામાં આવ્યા

જે સાચો અહિંસક હશે, તે પોતાના વિરોધીઓને પ્રેમથી નિર્મૂળ કરશે, ચોતરફ વાતાવરણ દ્વેષ હીન અને પ્રેમ-વાળું બનાવશે, કરણ કે દરેક જીવની રક્ષા કરવી એજ તેનો પરમ કર્તવ્ય રૂપી ધર્મ બની ગયો છે. જેટલો અહિંસામનનો વિકાસ, તેટલો પ્રભુત્વ અને તે દ્વારા આત્માનો વિભાસ આપી જ દરેક ધર્મ આ મતને બહુ જ મહત્વ આપે છે

મૃપાવાદ

આ મન પશુ બહુ જ જરૂરી છે મૃપાવાદ એટલે કે અસત્ય બાણી જોઈને બોલવું નહિ સાધુની પેઠે સર્વથા મૃપાવાદથી નિવૃત્ત થવું એ આવડેને માટે મુશ્કેલ છે, એટલા જ માટે “સ્થૂલ મૃપાવાદ ચૈરમ્ભગ્ન” અર્થાત્ મોટા અસત્યોથી નિવૃત્ત થવું જેવા કે દેખાવિક, ગરાવિક, ભોભાવિક, ચાપણભોસો, કુડીસાક્ષી

અસ્તેય

સાધુની પેઠે સર્વથા અને સર્વ પ્રકારે અણદીવી વસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી, અર્થાત્ ચોરીથી નિવર્તવું મૃદચ્ચને માટે મુન્દેર છે સસાર-અવકારના અનેક કામોમા નાની નાની ચોરીના દોષ સેવાઈ જાય છે, આ પ્રકારની ચોરીઓ જો કે લોક વિરુદ્ધ ગણાતી નથી, છતાં લોકોના વિરુદ્ધ અસ્તેય છે, માટે તેનાથી બચાય તો ચાહે

મૈથુન

મૂળ મેહુળાઓ વેરમળ ।

જગવાને મહાપીરે બીજા મતોને નહીં રૂપ ગણ્યા છે જ્યારે બ્રહ્મચર્યને સામર સમાન ઉપમા આપી છે બ્રહ્મચારી દ્વિસક કે મૃષાભાષી ન હોય તેમ પરિગ્રહી પણ ન હોય

બ્રહ્મચર્ય ત્રણ પ્રકારના છે કાથિક બ્રહ્મચર્ય, વાચિક બ્રહ્મચર્ય અને માનસિક બ્રહ્મચર્ય

કાથિક બ્રહ્મચર્ય—કાથિક બ્રહ્મચર્ય પાળનારે પોતાની યા પારકી સ્ત્રી સાથે વિકારમય સ્પર્શ કરવો નહિ યા કોઈ પણ સ્ત્રી સમક્ષ વિભરી દષ્ટિએ જોવું નહિ કાપા થકી કોઈ પણ સ્ત્રી અથવા બાળકના અંગનો સ્પર્શ વિકારી દષ્ટિએ ન કરવો

વાચિક બ્રહ્મચર્ય—વાચિક બ્રહ્મચર્ય પાળનારે કોઈ વિષય વર્ધક વિકારી યા અપ્રીત સ્વપ્નો સામળવા નહિ તેમજ બોલવા પણ નહિ જીભ ઉપર સ્વપ્ન ખાસ રાખવો જોઈએ

માનસિક બ્રહ્મચર્ય—માનસિક બ્રહ્મચર્ય પાળનારે વિકારી યા કુત્સિત દ્રશ્યો જોવા નહિ, કારણ કે તેથી મનમાં કુત્સિત બાવો પેદા થાય છે, આ પ્રમાણે આવા વિભરી દ્રશ્યો ન જોઈ ન વિચારી મનને શુદ્ધ અને સાર્વિક રાખવા અવત્ન કરવો

આ ત્રણ પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય પાનનાં જે સફળ થાય છે, તે જ સાચો બ્રહ્મચારી બની શકે છે

‘બ્રહ્મ’ એટલે પરમાત્માનું સ્વરૂપ અને ‘ચર્ય’ એટલે ચર્ચા કરવું તે, અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપની પૂર્ણપણે પ્રાપ્તિ કરવી યા પરમાત્મા સ્વરૂપમાં લીન થવું

અધ્યાત્મિક એ જડ સસર્ગથી જન્મેલો વિકાર છે તથા વિકાર હોવાત્મા પર જોટલી મોહનીય કર્મની અસર હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે બંધન નીવડે છે

૧. બગવાન મહાવીરે પણ અધ્યાત્મિકની સમાધિના દશ સ્થાનો ફરમાવ્યા છે, અને અધ્યાત્મિક મતને સાગર સમાન ઉપમા આપી છે

આ મત સાધુએ સર્વથા પાળવાનું છે અને શ્રાવકે “ સ્વદાર સતોપ ” ના ચોથા અણુમત અનુસાર પાળવાનું છે. સ્વદાર સતોપનો તાત્વિક અર્થ એ છે કે પ્રજોત્પત્તિના હેતુ સિવાયનો વિકારમય બાવનાથી કરેલો કોઈ પણ સંબોગ એ પાપ છે, એટલે મહસ્થે વિવેકપૂર્વક અધ્યાત્મિક પાળવું જોઈએ

(પરિમહ-મત આગળ ચર્ચાઈ ગયું છે)

આત્મા

હવેના અનંત જ્ઞાન, અનંદ-દર્શન, અનંત-સુખ, અનંત-પીપ્પા એ ગુણ છે સહનશીનતા, પ્રેમ, અધ્યાત્મિક, અદિસા વિગેરે આત્માના ગુણ તથા વિકાસ માટે છે તે વસ્તુ જોયા પછી ‘ આત્મા ’ શું છે તે જાણવું જરૂરી છે

આત્માનું નિત્યત્વ—આત્માને નિત્ય પશ્ચિમાત્મા માનવો અર્થાત્ એકાંત કૂટસ્થ નિત્ય કે કેવળ અનિત્ય નહીં આત્મા એ અખંડ નિત્ય હોવા છતાં કર્મવશાત્ તેનું પરિણમન થાય છે

આત્મા અમૂર્ત હોવાથી અહિરિન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ થઈ શકતો નથી, વળી તે અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે, પરંતુ આમ હોવા છતાં અધ્યાનવશાત્ તે કર્મબંધનોથી બધાએલો છે ને બંધન એ જ આ સંસારનો હેતુ છે

સાંખ્ય દર્શન તેને કૂટસ્થ-નિત્ય માને છે, જ્યારે બૌદ્ધ દર્શન ક્ષેપિત અનિત્ય માને છે આ બન્ને સિદ્ધાંત વિચારતા અપૂર્ણ દેખાશે, કારણ કે જો એકાંત કૂટસ્થ નિત્ય હોય તો તેનું પરિણમન શક્ય શકે નહિ, પરિણમન જો ન હોય તો બંધન પણ ન હોય અને બંધન ન હોય તો મુક્તિ-નિર્વાણ કે મોક્ષનો અપભવ પણ હોઈ શકે નહિ

જ્યારે આપણને તો સ્વપ્ને સ્વપ્ને દુઃખનું સવેદન થાય છે, શરીરના સારા માઠા દરેક પ્રસંગે આત્મા શુભાશુભ બાવે. અનુભવે છે, તેથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે કે આત્મા પોતે નિત્ય હોવા છતાં કર્મબંધનથી બંધાયેલો છે

વળી જો આત્મા કેવળ અનિત્ય હોય, તો પાપ, પુણ્ય, સુખ દુઃખ એ કંઈ સમજે જ નહિ. વળી જો આત્મા કર્મબંધન કરે, તે જ નાશ પામે, તો પછી તે કર્મનું પરિણામ પણ કાણુ બોમવે ? એમ પરસ્પર અસમઘટના જણાય છે. આથી જ જૈન દર્શન તેને પરિણામી ત્રિત્ય માને છે

વિવિધ આનાદિત્વ—આ જગત ઈશ્વરે બનાવ્યું નથી, આપણે વિશ્વ બનાવે છે

કેટલાક દર્શનો માને છે કે દરેક કાર્યનું કંઈક ને કંઈક કારણ હોય જ છે, જેમકે ધડા રૂપ કાર્યનો કળાર કુબાર, તેમ નાના મોટા દરેક કાર્યનો કતો કે ઐગ્રક કોઈને કોઈ અવશ્ય છે, તે જ રીતે આ જગતનો જર્તા પણ કોઈ ને કોઈ હોવો જોઈએ અને તેને જ તે ઈશ્વર યા કોઈ ચકિત રૂપ કહે છે

ઈશ્વરની વ્યાખ્યા અનેક પ્રકારથી થાય છે. સારીરિક સૂત્રના ‘જન્માવસ્ય યત’ સૂત્રનું જો બાધ્ય સકરાચાર્યે કહ્યું છે, તે અનુસાર ઈશ્વર માયા સમગ્ર બ્રહ્મ છે. રામાનુજ અનુસાર ઈશ્વર બ્રહ્મવતી

ક્રમશઃ છે, ગૌતમમ્બ્યાદના મત અનુસાર તે જીવોના સંચિત કર્મો અનુસાર તેના કુળ-ભોગની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળો જન્મતો સાક્ષી અને આરબક છે. યોગ અનુસાર તે દેવેય આદિથી અસ્પૃષ્ટ પુરુષ વિશેષ માત્ર છે. ઇસ્લામ અને ઇસાઈ ધર્મ અનુસાર તે “કર્તુમ કુર્તુમન્યયા કર્તુમ્” માં સમર્થ જન્મતો અટ્ટા, પાલક અને સદાગત છે.

આ રીતે ઇશ્વર સબધી આટલા પ્રમગ્ના વિચારો ધીર શુદ્ધિ-ભેદ ઉત્પન્ન કરે છે ને તેને સ્વીકારતા નીચેના પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે.

(૧) જો બધા કાર્યોના સચાવક ઇશ્વર માનીએ તો જીવોને સુખ દુઃખ આપનારો તેની સારી માઠી અચર અને ઇચ્છાનુ આરોપણ થાય છે, કારણકે જગતમાં એવો નિયમ કે ઇચ્છા વિના પ્રવૃત્તિ થઈ શકે નહિ અને એવી ઇચ્છા થતી તેને ગમ અને દેષ પણ કહેવાય કે જે આત્મા ગમ અને દેષથી દુનુષિત હોય તે ઇશ્વર કે સર્વેશ થી રીને હોઈ શકે ?

(૨) તેવી કાઈ શક્તિ હોય તો વળી તે શક્તિનું ભાજન કે તેનો સ્વામી તેથી અતિગ્રીક્ષ્ત કાઈ સ્વીકારવો જ પડશે અને તે સ્વીકારવા જતા તો પાઠો તેનો તે આરોપ લાગુ પડે છે.

(૩) જો કર્તા અન્ય હોય તો જ કુળ દેરાતી સત્તા ખીચતી હોઈ શકે.

(૪) ઇશ્વર કે તેની શક્તિ પર આધાર રાખનારો પુરુષાર્થને જરા પણ અવગણ્ય ગ્રહેતો નથી અને જો પુરુષાર્થ નથી તો જીવન પણ બ્યર્થ કે અને જીવન બ્યર્થ હોય તો જગતનો પણ હેતુ હેતો નથી, આથી જ જૈનદર્શન કહે છે કે—

“અપ્પા કત્તા વિકત્તા ય સુદ્ધાણ ય સુદ્ધાણ ય ।”

આત્મા પોતે જ કર્મોના કર્તા અને સુખ-દુઃખનો ભોક્તા છે,

ખીન્ને કરે ને તમે ભોજવો કે તમે કરો ને ખીન્ને ભોજવે તે સુખદિત નથી અને તેથી જ આ વિશ્વ ધર્મરૂઢ કે કોઈએ બનાવ્યું નથી કે તેનો પ્રેરક પણ નથી, કારણકે રાગ-દ્વેષથી ગહિન મચ્છેલા સિદ્ધ આત્માને સસારનો સબ્ધ રહેવા પામતો નથી

આત્મ-સમામ-આખા સસારમા એક નાનાથી માંડીને મોટા જગત્ત સુધી પરપર એક બીજાને ભોગે જુગતા હોય છે અને એમ સ્વાર્થના પાગમાં કે દુઃકુદો બિન્ન બિન્ન હોતમા બિન્ન બિન્ન રીતે પ્રવર્તી રહ્યા છે જોન દર્શન કહ્યું છે કે “બહારના બધા સમામોથી વિરમો તમારૂં કદમાણ તમારૂં તિત, તમારૂં સામ્ય એ બધું તમાગમાં જે તમે જે બહાર શોધી ગયા છે તે સાવ મિથ્યા વસ્તુ છે, પોતાના કોઈ પણ સુખ માટે બીજા સાથેના અત્યાચાર, દિસા કે મુદ્દ એ બધા નકામા છે” કહ્યું છે કે—

૧

અપ્પાણમેવ જુગજ્ઞાદિ કિંતે જુગ્ગેણ જુગ્ગમો
અપ્પાણમેવ અપ્પાણં, જગ્ગતાં મુહ મેહહ ।

૨

વર મે અવા દત્તો સપમેણ તવેણ ચ
મહ પરેહિં દમ્મનો વધમેહિ વહેહિ ચ

(૧) બહારના મુદ્દથી શું વળવાનું છે ? માટે આંતરિક મુદ્દ કરો, આત્માના સમામથી જ સુખ પામી શકશે

(૨) બહારના વધ કે બધેનથી દમવા કે દમાવા કરતાં સયમ અને તપથી પોતાનું આ મદમન કરવું તે જ હિતમ છે

કર્મના અચળ કાયદાથી પુનર્જન્મનો ચ્વીકાર—જરૂર, માયા કે કર્મથી સડોવાએલું ચેતન્ય જે ભતની ક્રિયા કરે છે, તેનું ફળ તેને

પોતાને જ ભોગવવું પડે છે જોન દર્શન કહે છે કે - “કદાચ
કમ્માણ ન મોક્ષઅત્થિ” કરેલા કર્મને ભોગવી લીધા વિના કર્મથી
છૂટી શકાતું નથી

કર્મનો કાપદો જ એવો છે કે જ્યાં સુધી તેનું બીજ બળી ન
જાય ત્યાં સુધી શુભ કે અશુભ રૂપે પગપગત પરિણમન થતું રહેવાનું
અને જ્યાં સુધી કર્મથી સંબંધ રહે, ત્યાં સુધી જીવાત્માનાં કિન્નકિન્ન
સ્થાન યોજવાનાં નિમિત્ત બનવાનાં અને પુનરાગમન થતું જ રહેવાનું

“અરેખર આત્મા એ અમૃતનો ઝરો છે તે સુખનું સ્થાન છે
અરખલિત જ્ઞાનનો ભાગ છે જોન દર્શનકારે આ તત્ત્વને અતગત્મા
કહે છે પગમાત્ર તત્ત્વની ઝાંખી અતરાત્માની જાગૃતિ થયા પછી જ
થાય છે -” શ્રી સત્યાલ

સુખ

સંસારના દુઃખમાં પડેલા સર્વ લોકોને તે માર્ગ પરથી લઈ
સુખનો માર્ગ બતાવે તે ધર્મ, એ વાત આપણે આગળ ચર્ચી ગયા,
પરંતુ આ સુખ શું છે તે તરફ આપણે દૃષ્ટિપાત કર્યો નહિ

પરંતુ સુખમાં પોતાનું સુખ-સુખ સ્વાનુભવ ગમ્ય છે પ્રત્યેક
પ્રાણી પોતાના સુખને માટે પ્રવૃત્તિ કરે તે બીજાના સુખને માટે જ
પ્રયત્ન કરે છે, તે એટલા માટે જ કે બીજાનું સુખ પોતાના સુખને
વધારવામાં યા સુરક્ષિત રાખવામાં સદાયક થાય અનુભવે બતાવ્યું છે
કે કેવળ ત્યાગને નામે નહિ, પરંતુ સુખને માટે પણ અનુભવે પરીપકાર
કરવો જોઈએ તેમાં અનુભવની સ્વાર્થસિદ્ધિ અર્થાત (સ્વ-અર્થ સિદ્ધિ)
સમાજેલી છે, માટે પરીપકારને પણ સ્વાર્થ યા ઉચ્ચતમ સાત્ત્વિક
સ્વાર્થ સમજવો જોઈએ જેટલું પરીપકારનું ક્ષેત્ર વિસ્તીર્ણ કરે
તેટલું સુખ પણ વિસ્તૃત કરે

પરંતુ પ્રાણી કૃત દુઃખ દૂર કરવામાં આ એક એવો ઉપાય છે કે
જેમાં કોઈ કંપનાને અવકાશ નથી પરીપકાર વિના આપણે

સ્વાર્થ દરેક સકે નહિ, માટે પરોપકારને ધર્મ જનાવવો જ પારી અને તેને સ્વાર્થનું અન્ય માનવો જ પડે એ રીતે પરોપકારને આપણે એક સ્વભાવ પણ જનાવવો પારી.

પરોપકારના ક્ષેત્રમાં ફક્ત મનુષ્ય જ નહિ પણ પશુપક્ષી વિક-
લેન્દ્રિય—પચેન્દ્રિય તથા સ્થાવરોનો પણ સમાવેશ થાય છે જેણે
પરોપકારને સ્વાર્થ સ્વ+અર્થ મળ્યો છે, સમય પ્રાણી-જગત જેનું
પરોપકારનું ક્ષેત્ર છે, તે જ નિષ્પાપી અને સુખી છે.

આત્મા અમર છે માટે જાજે આપણે મનુષ્ય છીએ, તો
સદા જ મનુષ્ય નહિ બન્યા ગઈએ કદિ પણ પક્ષી, કીડા બાદિ
પણ ધર્મ અનુસાર ઘણું પડશે આજ આપણે મનુષ્યજનમાં રહી
પ્રતિ ઉપકારની નિગચાથી તેને સતાવીએ તો આપણે પણ પશુ
પક્ષી બાદિ થતાં સતાવાના જ, પરંતુ જો આપણે દયા ગમીશું, તો
આપણને પણ તે જગતના પશુપક્ષી મળશે સારાંશ એ કે
દરેક પ્રાણીને દરેક જગ્યાએ જન્મ લેવો પડે છે, તેથી સુખી જીવન
વિતાવવાનું ક્ષેત્ર આપણે આ ભવથી જ ફેલાવી શકીએ છીએ આ
રીતે પરોપકાર રૂપી સ્વાર્થની મદદથી આપણે વર્તમાન સ્વાર્થ નહિ
પ્રથુ ત્રિકાળીક સ્વાર્થને પામી શકીએ.

જગત કલ્યાણની કસોટી

એ તો હવે સ્વેચ્છા માને છે કે જગતના કલ્યાણમાં આપણે
કલ્યાણ છે અહિંસા આદિથી જગત કલ્યાણ શક્ય બને છે તે દાનાદિ
રૂપી શુદ્ધ કાર્ય તેનાં સાધન છે પરંતુ કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર
અને નિષ્કર્ષ વિવેકપૂર્વક થવો જોઈએ તે વાત પ્યાનમાં રાખવી
આવશ્યક છે.

જગત કલ્યાણની કસોટી અને કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર એટલા
માટે જરૂરી છે કારણ કે આ સસાગમાં એક સાથે સમય લોકોનું
જીવન.

કલ્યાણ તત્ત્વ અર્થમાં સધાવા છતાં જેમના આર્થિક હિત તરફ પ્રકાર થશે, તે આ કાર્યો ઇચ્છે નહિ કાર્ન માર્ક્સ, લેનીન, તેમજ બેથન અને મીનર આદિ તેથી જ “અધિકાર્ય લોકોનું અધિકતમ સુખ” અર્થાત્ greatest good of the greatest number નો નિયમ બનાવે કે એ વાત તો નિર્વિવાદ છે કે જમજમના આર્થિક વિષમતાને કારણે તેના એટલાજ જોરવાળી પ્રતિક્રિયા રૂપે એક તરફ શોષિત માનવ-સમુદાય કે જે કરોડોની સંખ્યામાં છે તે બીજી તરફ મૂકીબર ધનપતિઓ કે જેમના હાથમાં ઉત્પાદનના સાધનો છે, એ વચ્ચે વર્ગ-સર્જ (class war) ચાલી રહ્યો છે જગત કલ્યાણની કસોટી અને કર્તવ્યાકર્નવ્યનો વિચાર સ્પષ્ટ રૂપે આપણને શોષિત લોકોના કલ્યાણ તરફ પ્રયાસ કરવા પ્રેરે

ભાગતવર્ષના પ્રત્યેક ધર્મમાં આ નીતિનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે આદિ જૌનિક નીતિ તત્ત્વોમાં જે મોટો રોષ છે, તે એ છે કે કર્નાના મનનો હેતુ યા જાવનો કમ પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી, કેવળ બાહ્ય પરિણામ જોવાથી કામ નહિ ચાલી શકે. બ્યાવકારિક દષ્ટિ તે જ રીતે એક વસ્તુ કહી જાય છે કે દુર્જનો કલ્યાણ અધિક સંખ્યામાં હોય તેને સુખ મળે, તે કર્તા ચોક્કસ સંજ્ઞાનોને સુખ મળે તે વધુ સાફ છે

અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવો, એકવાર બને તેનાથી અમુક વર્ગને દુઃખ થાય પણ તે કાર્ય સદાને માટે સુખદ છે

સમાજનો જાય તથા ચિતા રાકવાથી તેની સુખમાં અનહદ અમિટદિ થાય છે

સુખી બનવાની કળા

આ નીતિનું જો આપણે પૂર્ણ રૂપથી ગમ વર્ત શકીએ, તો ધણા દુઃખનો અત આવી જાય છે માટે આપણે સુખી બનવાની

દુઃખના આવના ઉપર આપણે તેનો સામનો કર્યો. જોઈએ સામનો કરવા માટે જે વાત આવશ્યક છે તે બેનિ નષ્ટ કરતા જવું અને તેના ધાને સહન કરતા જવું જે મનુષ્ય યજુના ધાને સહન કરી શકતો નથી તે યજુનો નાચ કદિ પર્ણ કરી શકશે નહિ તે જ પ્રમાણે દુઃખની ચોટ સજધી સમજવું જોઈએ સમજાવ ગિર ગમી સમજાવને કાષ્ઠપિણ્ડ જાતની આંચ ન આવે તેમ વીગતા અને મનોજગથી દુઃખના ધા ઉપર થના ધાને ઝીંકવા જોઈએ તેનો પ્રતિજ્ઞા કરવું અને તેમ કરતા શરીર ઉપરથી મમત્વ છોડી શરીર-ત્યાગ સુધી પહોંતવાની દાખવવી જોઈએ સુખ શરીરને માટે નથી પણ આત્માને માટે છે અને શરીરના દુઃખથી આત્મા દુઃખી થતો નથી.

સુખી રહેવાની કળાના નામ ઉપર, આધ્યાત્મિક જીવનના નામ ઉપર અને સતોષ આદિ ગુણના નામ ઉપર, જે સ્વયં ગુણથી સ્વીકારે છે, અને દુઃખોના હુમલાથી કરી પીડેહક કરે છે તે પણ ગુણમ અને દુઃખી થઈ જાય છે ને સાથે સાથે સસારમાં દુઃખ દેનાવે છે કારણ કે રોગના જેમ દુઃખના જણ્યો પણ ચારે તરફ દેનાવા માટે છે.

સુખી રહેવાની કળા એ પણ નથી જાણવી કે મનુષ્ય દુઃખમાં પડ્યો રહે ધોરમાં ધોર વિપત્તિમાં પણ સમજાવનો મકરંદ અને નિગલા થવા કે શિશુની જેમ ટિમરને દેખે, તેવી રીતે તેણે વિપત્તિઓને વોગ્ગસથી દેખવી જોઈએ વિપત્તિ સામે આત્મ સમર્પણ કરી દેવુ મા ગુણથી સ્વીકારવી તે તે કળાની હલ્લા કરવા જરાગર ■

સ્વતંત્રતા માટે પ્રયત્ન કરવાવાળો સાધારણ મનુષ્ય જો સુખી રહેવાની કળા નહિ જાણતો હોય તો અસહનના મળતા નાસીપાસ થઈ જાય છે ને સાહસ છોડી દેના સુધીની તદ્દરતા ખતાવવા માટે છે પરંતુ તે કળાનો સાચો ઉત્તાદ હાગવાથી પણ હારશે નહિ, નિઃસહાય થવાથી નિરાશ થશે નહિ પરાજય અને નિરાશા આદિ

અબદ તેના કેવલાથી નીકળી જશે સમભાવ આદિ ગુણ અકર્મણ્યતાને માટે નથી પણ અનંત કર્મણ્યતા માટે જ છે

જગત કલ્યાણ અને આત્મકલ્યાણ માટે નિવૃત્તિ આવશ્યક છે જે મનુષ્ય પરિમિત સ્વાર્થને માટે બેઠો રહે છે, તે જગત કલ્યાણને માટે પૂરી શક્તિ લગાડી શકતો નથી, કારણ કે ન્યા પરિમિતતા છે, ત્યાં વ્યક્તિગત કાર્યોના ધણા ભારી બોળે રહે છે નિષ્પરિમિતો મનુષ્યને આ બોળે રહેતો નથી તે ધરમા રહે યા વનમાં, પરંતુ નિષ્પરિમિતો હોવો જોઈએ નિષ્પરિમિતોનું રૂપ સદા સર્વત્ર એક સરખું નથી હોતું અને નિવૃત્તિનો અર્થ વ્યક્તિગત સ્વાર્થના પાંધેનાથી છૂટવાનો થાય છે

પરિમિતોની અપેક્ષાએ સાચો નિષ્પરિમિતો ધણો સુખી છે

બાહ્ય તપ- ધર્મનો ઉદ્દેશ જો સ્વપર કલ્યાણનો છે તો અનીવશ્યક કષ્ટોને નિમત્રણ દેવાનું વિધાન કેમ બતાવે છે ? ધણા દિવસ સુધીના અપવાસ ઠંડી ગરમીના કષ્ટ સહન કરવાથી ન તો બીજાને સુખ યા પોતાને સુખ મળે છે ! આવો પ્રશ્ન ધણાને ઉભો થાય છે પણ તે પ્રશ્ન અદર ઉતરતા નિરર્થક છે ધર્મના એવા તપોને અતરંગ તપ નહિ પણ બાહ્ય તપ કહ્યા છે અને આ બાહ્ય તપોનું મૂલ્ય ત્યારે જ ગ્વીકારાય છે કે ત્યારે પ્રસન્નતાથી અને નિરાકુળતાથી કરવામાં આવે સુખ જોટું સ્વાધીન છે, તેટલું જ પૂર્ણ થશે, માટે પરાશ્રિતતાનો ત્યાગ કરવા માટે અને સહનશક્તિ વધાવવા માટે આ તપોની આવશ્યકતા છે આપણામાં જોટલી સહનશક્તિ અધિક હશે, તેટલી જ દુ ખની સાથે અધિક લડવાની તાકાત આવશે. ઠંડો, ગરમી, ભૂખ, તરસ આદિનું કષ્ટ મનુષ્યને ક્યારેક સહન કરવું પડે છે, તે સમયે આપણે પોતાને શાંત રાખી શકીએ, તે માટે પણ તપ આવશ્યક છે

જે લોકો પૂજા કરાવવા માટે જોવા નપ કરે છે, તે તપનું ફળ તેમને મળતું નથી પણ જે લોક તે નથી સમજતા કે આ તપસ્યાઓથી સુખની સિદ્ધતા વધે છે અને પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ લડવાની શક્તિ આવે છે, તેમને પણ તપનું ફળ મળતું નથી તપ તો ફક્ત સયમનો અભ્યાસ કરવા માટે કસરત સમાન છે તેનાથી પણ સારું તપ આત્મશુદ્ધિ તપ અથવા સેવા છે જેને અતરંગ તપ પણ કહેવામાં આવે છે બાહ્ય તપ કારણ છે, અતરંગ તપ કાર્ય છે બાહ્ય તપ કર્મને શિથિલ કરે છે, ત્યારે અતરંગ તપ તેનો દુષ્કર કરે છે સાચો જો છે કે ધર્મ સુખને માટે છે જે સુખ બાહ્યસાધનો પર અવલંબીત છે, તે પૂર્ણ સુખ નથી સ્વાર્થપૂર્ણ દ્રષ્ટિ બનાવવાથી તે મળી શકતું નથી પૂર્ણ સુખી બનવાને માટે પૂર્ણ સુખની કળ જાણવી જોઈએ ને શુશાભાસથી બચવું જોઈએ

ધર્મ મિમાસા અને જૈન ધર્મ

અત્યાર સુધી ધર્મના વિષયમાં જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેનો સાગ બધા ધર્મમાં મળે છે જે આપણામાં સમજાવ આપી શકાય તેવા આપણે કોઈ પણ ધર્મનો સહારો લઈ સાચા ધર્મનો પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ

જૈન ધર્મનો સ્વાદ્યા. જે છે, તે સર્વ ધર્મ સમજાવનારનાં માતર માત્ર છે સ્વા વાદ દ્વારા જૈન ધર્મ સર્વ ધર્મનો સમન્વય કર્યો છે તેનો ઉપયોગ વિશેષતઃ દાર્શનિક ક્ષેત્રમાં થયેલ છે તેટલું જ માટે સાધારણ મનુષ્ય તેનો લાભ ઉઠાવી શક્યો નથી પરંતુ તેના પ્રવર્તકદ્વ લક્ષ્ય તે જ હતું

જાતિ-પતિના બેદ, નગ્નનારીના અધિમરણની વિષમતા, આ તો જૈનધર્મમાં છે જ નહિ આ વાત તેના સદ્વિત્યથી સાફ સમજી સમાધાન આ પ્રકારે જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મ—સમજાવ

સ્વંન્નતિ સમભાવ, નરનારી-અધિકાર સમભાવ, વિવેક આદિ ઉપયોગી ગુણોએ પૂરતી જગ્યા રોકી છે જોન સાહિત્યમાં એટલા મસાવા છે કે જો કોઈ મનુષ્ય નિષ્પક્ષ અને ગંભીર દષ્ટિએ તેનું નિરીક્ષણ કરે તો વાસ્તવિક વાત છુપી રહેશે નહિ

“ જો કે કોઈ વાન જોન સાહિત્યમાં ન મળે પરંતુ આજ તેની જરૂર છે તથા પાછલા અઢી હજાર વર્ષના પ્રવલ્ને કોઈ નવી ચીજ આપણી સમક્ષ રાખવામાં આવે, તો આપણે નિઃસંકાય તેને અપનાવવી જોઈએ એ સમજવું કે આપણે આપણા પૂર્વજોથી આગળ ન વધી શકીએ, તે જૂન છે આપણે તેમના પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરીએ, પરંતુ તેને માટે આપણા વિમસને ન જ રોકાય અને પુનિચિતિની પ્રતિકુળ વાતોને અપનાવવી જોઈએ નહિ “ પ્રાચીનતાની જીભારી એક મોટી ભારી જીભારી છે, તેને ફર જ રાખવી, જુકુ મોલવું, ચોરી કરવી, હિંસા કરવી આદિ પાપ કોઈ પણ ધર્મથી પુરાણા છે, પરંતુ તેટલા માટે તે ઉપાદેય તથા આપણે અહિંસા, સત્ય અને કદનાણકાગીતાના જ ઉપામક થવું જોઈએ, ન તો પ્રાચીનતાના કે ન તો નવીનતાના ”-(શ્રી દરબારી-નામજી)

‘ સર્વ ધર્મ સમભાવની કસોટી ઉપર જોન ધર્મને સંદ્ધાતિષ્ અને તાત્વિક રીતે કરીને આપણે ધર્મ દ્વારા સુખ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે જોઈ ગયા

‘ - દરેક ધર્મ સુખની પ્રાપ્તિ માટે અનગ માર્ગ અને ક્રિયાઓ બતાવે છે જોન ધર્મ વિષે આટલા સ્પષ્ટ આલોચનાત્મક આલેખન પછી તેણે સસાર સમક્ષ સર્વતોમુખી દષ્ટિએ સુખ-પ્રાપ્તિને માટે કયો માર્ગ અને કળણી (ક્રિયા) બતાવી છે, તે જોયા પછી આપણે લેખ સર્વ રીતે સંપૂર્ણ થઈ જશે

જેન, ધર્મનો જ્ઞાન અને ક્રિયામાર્ગ.

અનત ભવ પરિણમણ કર્તા કરતા અનત કામરૂકે,

ઉપરની વસ્તુનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરે અને તેમાં સત્સમ, સત્ત્રવશ્ય, સત્ વાચનના સુમેળથી સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે અને ઉન્નતિને માર્ગે વળે, તથા માનવતા પ્રાપ્ત કરે

માનવતાના ચાર લક્ષણ- સહજ સૌમ્યતા, સહજ-કોમળતા, નિરભિમાન, અને અનુકંપા આ ચાર લક્ષણો પ્રાપ્ત કયે મનુષ્યમાં સાચા મનુષ્યત્વના લક્ષણો જોવામાં આવે

ધર્મના ચાર પ્રકાર- દાન, દીન, તપ અને ભાવ.

દાનના ત્રીણ પ્રકાર છે અભયદાન, સુપાત્રદાન, અનુકંપાદાન અને દીર્ઘદાન

ભાવના ચાર પ્રકારની છે- મૈત્રી ભાવના, પ્રમોદભાવના, કરુણા ભાવના, માધ્યસ્થ ભાવના

મૈત્રી ભાવના- સર્વ જન્મતને પોતાની જેમ દેખે (સર્વ જાત્રમ મૃતેષુ) અને પોતાને જે કહે, તે તેમને કહે અને પોતાને જે ન કહે તે તેમને ન કહે, તે મુજબ મધ્યાર્થ બ્યવહાર રાખે

પ્રમોદ ભાવના- ગુણી જનોને દેખી રાજી થવું અને ગુણીઓના ગુણને પ્રલભ્ય કરવા સ્વદોષ દેખી તે ટાળવાં, એટલે દોષ પોતાના જોવા અને ગુણ પારકાના જોવા

કરુણા ભાવના- દુઃખી દેખી દુઃખી થવું તેની વૈવાવચ્ચ કરી, મન, વચન, કાયા અને ધને કરી, તેનું દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો

માધ્યસ્થ ભાવના- ઉપેક્ષા અથવા ઉદાસીનતા પાપી અને અધર્મી તરફ ઉદાસીનતા રાખવી પણ પાપ અને અધર્મની નિંદા કરી તેને નંદ કરવાની પ્રાણીત કંઈ આ રીતે માનવતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી, દાન, દીન, તપ અને ભાવે, ચાર ભાવના ભાવતો, પાત્રીય માર્ગાનુસારીના ગુણો પ્રાપ્ત કરતો અને એકવીય આવકના ગુણો પ્રાપ્ત

કરીને, તે બહિરાત્મા અતરાત્મા થવા સન્મર્મે ચઢે કે અને ધર્મને
અધિકારી મળ્યા છે

ન્યાય વિષય ત્યાં જ ક્યાય વિષયમાં કસાએથી મનુષ્ય પોતાને
કારાગૃહી સમજે છે તે કારાગૃહી જેમ કારાગૃહમાંથી છૂટવા અપલ્ન
કરે, તેમ વિષય તરફ તે અનાયકત થાય છે અને આ રીતે વિષયથી
જાગી ન્યાય અને નીતિથી આશ્રિત ઉત્પન્ન કરી, ક્યાયને
શમીને, પાંચ ઈન્દ્રિય અને મનને વશ કરી, આત્મા સાથે યુદ્ધ કરી
તેના પટ્ટરિપુને નિર્મલ કરવાના હેતુથી શમાવીને પરપુરુષમાંથી
તેની દ્રષ્ટિ ફેરવી, ન્યાયે આત્માવિભુષ દ્રષ્ટિ કરે છે ત્યારે તે સાત
મૂર્તિનો ક્ષય કે ઉપશમ કરી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે

જેન એ જન્મથી થતો નથી પરંતુ ક્રમે ક્રમે રામ, દેવને છતીને
જેન બને છે

સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણ- શમ સમવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા
અને આરથા

શમ એટલે ક્યાયેને શમાવવા સમવેગ એટલે સસારના
બંધનોનો ભર નિર્વેદ એટલે વિષયો ઉપર અનાયકિતા (અશુભનો)
આસ્થા એટલે સર્વસગ સદ્ગુણન અને સદ્બુદ્ધિથી જન્મતી શ્રદ્ધા

જે સમયે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે તે સમયે સમ્યગ્દર્શન
પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્દર્શન સહચારી છે
તેઓનો સંબંધ અવિનાશી છે

સમગ્રીને સસાર લુપ્તો અને મુક્તો લાગે છે ન્યાય નીતિથી
આશ્રિતના સ્થાપન કરે પણ તેમાંય તેને આયકિત ન હોય, કારણ
કે તે સમજે છે કે તે માફ નથી અને તે તેનો નથી જે વસ્તુ
વિનાશી છે, તે અતવાન વસ્તુ અનતતામાં શી રીતે સમાય ? સમ્યગ્દર્શન
પ્રાપ્ત થવાને સમયે જો બુદ્ધિ (કર્તવ્ય કર્તવ્યબુદ્ધિ યા વિશેષ) ઉત્પન્ન થાય
તે એકે એકલે જીવ-જીવનું જ્ઞાન થાય છે

રૂપ વસ્તુને જાણી જાણ્યા પછી આકાશ જોય આદરે ૭ ને

હાંડવા ભોગ તે હાંડે છે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થવા પછી શ્રીમદ્ ગજચક્રના કહેવા અનુસાર “ અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ” વિગેરેમાં બતાવેલા શુભસ્થાન તે જીવ ક્રમે ક્રમે પ્રાપ્ત કરે છે અને સિદ્ધ મતિને પામે છે કે જે તેનું ધ્યેય અર્થાત્ મોક્ષ (અબ્યાગ્રાધ સુખ) છે મોક્ષ એટલે મુક્તિ કે જે ધ્યેયે તે પહોંચે, ત્યાં અનંત આત્મિક સુખની લહે મા તે સદાને માટે રહે છે, અને આ પ્રકારે અતગતમામાથી તે પુરુષાત્મા થાય છે

સમ્યક્ત્વ અવિગ્ની છે હવે પછી દેશવિરતી અને સર્વવિગ્ની આવે છે, એટલે શ્રાવક અને શ્રમણની સર્વ ક્રિયાઓ સમક્ષિત પછીની જ ઉત્તમ ક્રિયાઓ ગણાય અને તે અનુસાર આવશ્યક ક્રિયાને બીજા અધિભરી બને છે

જો કે મિથ્યાત્વ આદિ પહેલા ત્રણ જીવના શુભ સ્થાન ગણાય છે કારણકે જીવને તે ભૂમિકામાથી ઉચે ચઢવું છે, મિથ્યાત્વ શુભ સ્થાને કગતી ક્રિયા શુભ અભ્યાસે, શુભ પુરુષાર્થે, સત્સંગે, સદ્વાચને, સંવિચારે, સંજ્ઞાવે સમ્યક્ત્વ સ્પર્શે છે

આ પ્રમાણે જીવાજીવના ભેદ જણી, શુ આદરવા ભોમ અને શુ હાંડવા ભોગ છે, તે સમ્યક્ પ્રકારે જાણ્યા પછી, આદરતા અને હાંડતા, સમ્યગ્જ્ઞાન સંહિત, ચાત્રિય અર્થાત્ ધર્મક્રિયા (આત્મક્રિયા) માં પ્રવેશ કરે છે

ઉપર આપણે જોઈ ગયા તે જ્ઞેનધર્મનો જ્ઞાનમાર્ગ હતો હવે જ્ઞાનમાર્ગે ક્રિયા શરૂ થાય છે

આવશ્યક

વૈદિક સમાજમાં સંખ્યાનુ, પાગસી લોકોમાં “ ખોર દેહ અવસ્તા ” નું, પહાડી તથા ઈલાકાઓમાં “ પ્રાર્થના ” નું, ઈસ્લામમાં

પ્રતિક્રમણ છે પ્રતિ એટલે પાછું અને ક્રમણ એટલે ફરવું અર્થાત્ એક સ્થિતિમાં જઈને ફરીથી મૂળ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી તે પ્રતિક્રમણ કહેવાય કેમ કે આ રથને અતદર્શિ વાગા આધ્યાત્મિક પુરષોની 'જ' 'આવરણ' કિંમતો વિચાર કરવામાં આવે છે

પ્રતિક્રમણના પાંચ પ્રકાર— દૈવસિક, રાત્રિક, પાશ્વિક, આગ્ર ભાસિક અને સાંવત્સરિક કાળજોથી નહીં પ્રકારના પ્રતિક્રમણ પણ હજી છે જૂનમજા સાગેના દોષોની આનોવના કરવી, ખીણ સવર કરી વર્તમાનમજના દોષોથી બચવું, ત્રીણ પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા અવિધ્યના દોષોને શકવા તે પ્રતિક્રમણ

હિતરોગ આત્માના વિગેષ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિત રહેવાની ઇચ્છા કરનાર અધિકારીઓએ એ પણ જાણવું જોઈએ કે પ્રતિક્રમણ મેળુ મેળુ કરવું જોઈએ (૧) મિથ્યાત્વ, (૨) અવિરતી (૩) પ્રમાદ (૪) કપાય (૫) અશુભ યોગ એ પાચન પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ, અર્થાત્ મિથ્યાત્વને ઊડી સમ્યક્ત્વ, અવિરતીને ઊડી વિરતી, પ્રમાદનો ત્યાગ કરી અપ્રમાદ કપાયનો ત્યાગ કરી ક્ષમા આદિ ગુણો, અશુભ યોગને ઊડી આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ

સામાન્ય રીતે પ્રતિક્રમણના ને બેઠ હોય છે, ને તેને દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ અને જાત પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે જાત પ્રતિક્રમણ જ ઉપાદેય છે, દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહિ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ તે છે કે જે દેખાવ માટે કરવામાં આવે છે દોષોનું પ્રતિક્રમણ ક્યાં પછી ફરીથી તે દોષોનું વારંવાર સેવન કરવું, તે દ્રવ્ય-પ્રતિક્રમણ કહેવાય. આથી આત્મ-શુદ્ધિ ચલાવે જાને દલ અને કપટથી અન્ય દોષોની પણ પ્રુષ્ટિ યાવ છે જેને માટે કુભારના હાથફોડી નાખનાર સુન્દર સાધુનું દ્રષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે

આરે ઈશ્વર કૃપા જેવી વસ્તુને જોઈએમાં રચાન ન રહ્યું,

સારે સ્વાભાવિક એ સિદ્ધ થયું કે મનુષ્યને તાગનાર કે કુનાકનાર તેના સ્વ-ક્રમો છે, અને બહારની કાંઈ વ્યક્તિ કે સમિતિ કશું અવલમ્બન વિચારવાનું કે આશા ધરવાનું છે જ નહિ આ જ કારણે આત્મ-મુક્તિના સાધન તરીકે જ્ઞાન અને તપને ધ્રુવ જ પ્રાધાન્ય મળ્યું છે પરિણામ એ આવ્યું છે કે જ્યારે માણસને બાહ્ય અવલમ્બન છૂટી ગયું, સારે પોતાની ચાતુ પરિસ્થિતિનો, પોતાના ગુણ-દોષોનો પોતાની અનેક તુટિઓનો સતત વિચાર કરતાં થવાનું અને ગુણોને પુષ્ટ કરવાનું કામ દોષોને નિવારવાનું કાર્ય વધારે અમલનું બન્યું આને માટે તે જે ક્રિયા કરે છે, તેનું જ નામ પ્રતિક્રમણ ક્રિયા છે અને આત્મ-નિરીક્ષણનું તેનું મહદ્ કાર્ય હોઈ જૈન દર્શનમાં તેની પ્રધાનતા ધણી જ છે.

પ્રતિક્રમણ ક્રિયા એટલે આત્મિક જીવનનું સર્વવૈષ્ણુ આ સરવૈષ્ણુ દૈનિક, પાશ્વિક, આત્મસાધિક કે સાવતરસીક હોય, પણ તે દરેકનો આશય એ કે તે ક્રિયા કરનારો જીવાત્મા વિચારે કે તે હાલ ક્યાં છે, આગળ ક્યાં જવા માગે છે, અને ત્યાં પહોંચવા માટે પોતાની કઈ બૂલ મુદારવી જોઈએ, કઈ સક્રિયતાને વધારવી જોઈએ. પ્રતિક્રમણ એટલે આત્માનું નિરીક્ષણ બ્યાપારીઓને જેટલી બ્યાતરની અગત્યતા છે, તેટલી જ નામાની જ નામા વિનાનો ન્યાપાર આધેજો છે, તેમ પ્રતિક્રમણ વિનાનો પુરુષાર્થ પણ આ જ રીતે આધેજો છે.

જૈન દર્શન સમાજ દ્રષ્ટિએ પોતાને વિશ્વવ્યાપી મનાવે છે અને પોષારી પોષારીને કહે છે કે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર જીવ માત્રને છે, માત્ર યોગ્યતા જોઈએ, આથી જ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ ચારે અંગોને સમ તરીકે માને છે, અને તે બધાંને મોક્ષના સમાન અધિકારો પણ આપે છે આવા ઉદાર શાસનના સિદ્ધાંતોમાં કેવળ એકાંત એક પક્ષને લાગુ પડતું કથન હોઈ જ શી રીતે શકે. તેથી ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ સાંન્ય જાળવે છે, અને તે

દષ્ટિ બિંદુને અનુસરો જમવાન મહાવીરે અણગારી અને આતારી એમ બે પ્રકારના માર્ગો સ્પષ્ટ બતાવ્યા છે ઉત્તરાધ્યયનમાં ગૃહસ્થના ત્યાગની એક સ્થળે સ્પષ્ટ રેખા તરી આવે છે સન્તિ ઈર્ગેઈ મિહુઈઈ ગાદ્યા સંજસુતય અર્થાત્ ધનુ કુસાધુઓ કરતાં સવમી ગૃહસ્થો પણ ઉત્તમ હોય ૩ સાગય કે ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ મોક્ષની અભિલાષા સેવી શકાય છે અને અત્પાશી ત્યાગ પણ કરી શકાય છે.

જેન ધર્મ (વર્તમાન કાળમાં)

વર્તમાન કાળમાં (પચમ આરા ૧૮ ક્ષેત્રમાં મોક્ષનો મોડ ધર્મ જરાથી હલ્લો અને સાનમાં ગુણ સ્થાન સુધી મોખતા અનુસાર જઈ શકાય છે સાનમાંની અમ્રમહ ગુણસ્થાનની સ્થિતિ એક અતર મુહૂર્તની છે એમણે એક અતર મુહૂર્ત પછી પાડેા જૂઠામાં નાખ છે. સાથી ઉચ્ચ શ્રેણીએ પરિણામની ધા ૧એ ચર્ચા આતમા ગુણસ્થાને પડેાએ ૩ આ રીતે જૂઠા અને આતમા ગુણજ્ઞાનમાં તે આવળ થયાં કરે છે પરંતુ મનાવિદો ક્ષેત્રમાં કે જ્યાં સલાતે માટે ચતુર્થ આરા હોય છે તે મોક્ષ સાધ્ય છે ત્યાં જીવ વર્તમાનકાળે આક્રમે ગુણસ્થાને ક્ષયમેણી અને ઉપદ્રમ શ્રેણીએ ચડે છે ઉપદ્રમ શ્રેણીએ ચર્ચો જીવ નવમે દશમે અને અગિઆરમે ગુણસ્થાને જઈ પાડેા પડે ૩ અને આક્રમેથી ઉચ્ચ પરિણામની ધરાએ ઉપદ્રમનો ક્ષય કરી પાડેા ચડે ૩ નહિતર પડેને ગુણસ્થાને આરી પડે છે પણ ક્ષય શ્રેણીએ ચર્ચો જીવ આક્રમેથી નવમે, નવમેથી દશમે અને અગિઆરમુ ગુણજ્ઞાન નહિ સ્પર્શતા સીધો નાગમે ગુણસ્થાને આવી ઉત્તો છે છે ત્યાં મોહનીય કર્મની અણગારી પ્રકૃતિનો ક્ષય કરી આગમને અત સમયે અને તેરમાને પ્રથમ સમયે મોહનીય, યાના વરણીય દર્શનાવરણીય અને અતરાય, એ ચાગ ધાની કર્મોના ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શન પ્રાપ્ત કરી, ત્રિજ્ઞાન અને ત્રિનોક યાની યાની ક્રોધલોકના જાતને હસ્તામરકવલ જુએ છે, પરમાત્મ, પડે

પદ્ધતિ નિશ્ચિત રીતે (નિયમા) તે જ ભવે મોક્ષે જાય છે મોક્ષ
એટલે મુક્તિ કે જ્યાં સુખની પરાધાપ્તિ છે, જે જીવનુ અતિમ ધ્યેય
છે, વૈદિક આદિ જે દશાને “ જીવનમુક્તાદશા ” કહે છે

સમકીર્ત પ્રાપ્ત કરેન જીવ એક ભવે, ત્રીજો ભવે અને પદ મે
ભવે નિયમા મોક્ષ જન્ય જ અને સમગીત વધી નાખ્યુ હોય તો
મોક્ષાશ્રમ મોડો અર્ધપ્રમણ-પાવનમા મોક્ષે જવાનો જ

મોક્ષ ધ્યેયે જનાવેલી ઉપગતી ક્રિયાઓ કરવા જના જીવાત્મા-
ઓના દુષ્ટો અને બધનો શા માટે ઓળ થના નથી અને આત્મિક
ઉન્નતિ કેમ દેખાતી નથી, તેનું એક માત્ર લગ્ન બાળાઈ ધમ્મો
આશ્રમ એ જ ધર્મ છે, અને પ્રભુએ દીધેની તે આશ્રમોનું ઉત્તરધન
કરી, તેના નિરાગરી, શુદ્ધ અને ચેતનહીન ક્રિયાઓ કરવાથી જ
આ અવસ્થા દેખાય છે આ ક્રિયાઓ ક્રમ શુદ્ધ-એકલી જ નથી
પણ તે જ્ઞાન રહિત પણ છે ક્રાંતિ આત્માને અનુદક્ષીને -રમાવાગેલી
આશ્રમ અનુસાર જ્ઞાન, સમજણ અને હૃદયપૂર્વક આ ક્રિયાઓ જો
કરવામાં આવે (સમ્યક્ પ્રમાણ) તો સફળતા મળ્યા વગર હે જ
નહિ આ ક્રિયાઓમાં જેણે જ્ઞાન સદૃશરૂપ સમ્યક્ જ પ્રાપ્ત
થાય છે

શ્રી ભગવતી સૂત્રમા લખ્યું છે કે સદૃશરૂપ સમ્યક્ દસ ગુણોની
પ્રાપ્તિ થાય છે

સવળે નામે વિનાળે, પન્ચકરણે ચ સત્તમ

ભગવદ્દેવ તમે જેવ, ચોળે અકિરિયા મિદિ

સુવર્ણ નગરીમા ખેડેલા શ્રી કાનજી મહાગજ અત્યારે જે વાદનો
પ્રચાર કરી જાય છે તેની તાર્ત્વિક નોંધ અહિ અગ્રધાને નહિ
મણુય

તેઓ ક્રિયાને ઉપાધીને રૂપ જ્ઞાનનો જ પ્રચાર કરી ગયા છે,
અને “ જ્ઞાન ક્રીયામ્યમ્ મોક્ષ ” નો અર્થ તદ્દન ભ્રૂટી રીતે કરે છે
ક્રિયાના તેમણે બે બે ગુણિત ક્રિયા અને કર્શતિ
સમિતિ ક્રિયા આદિ વા ક્રીયાને કરેલ ક્રિયા કરે

તેમ તેમનું કહેવું ■ (જુઓ મોક્ષની ક્રિયા' પુસ્તક અને આત્મ-ધર્મ પત્ર) વહેવારને ઊઘાળી, નિશ્ચય નયની જ વાતો કરી છે પરંતુ સમયસાગના અનુરાદક શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યના તત્ત્વાર્થ-સારમાં ખુસ્તોખુ'તુ લખ્યું છે કે 'નિશ્ચય અને લક્ષ્યે વ્યવહારને ગ્રહણ કરવો જ જોઈએ નિશ્ચયનય કાર્ય' ■ ને વ્યવહાર તેનું કારણ છે માટે જ વ્યવહારને હેવ સમજે કે તે પ્રજા છે"

આ વસ્તુ જોઈ, દરેક લોકોએ પદ્મ દ્રમ્યનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ રીતે કરવો જોઈએ કે જેથી કોઈ પણ વાદનો પ્રચાર કરતો મનુષ્ય કોઈ પક્ષને ખાડામાં ધોસી ન શકે

અતે દરેક ધર્મ સાથે જોઈ ધર્મને મૂળને, તેના સિદ્ધાંત મથાર્થ પૂર્વક ાળીને, તેની ઝાન દ્વારા ક્રિયાનો નિર્દેશ કરી, આ નેખ હું પરિપૂર્ણ કરે છું

શિવમ્ બસુ સવમ્ જગત્ સૌ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ વદે માતરમ્

卐

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું ?

સેખઃ મગનલાલ નનજીભાઈ માટલીઆ "ન્યાયતીર્થ"

(પાર્શ્વનાથ જીન વિદ્યાગ્રમ બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટી)

મનુષ્ય જીવનનું મૂળ શું ?

કોઈપણ પ્રકારનું જીવન હોય તે કોઈ એક મુખ્ય તત્ત્વને નક્કી બનાવી અસ્તિત્વમાં આવે છે. મનુષ્ય જીવન પણ એક પ્રકારનું જીવન છે અને તેનું મૂળ ધર્મ છે. આ જ વસ્તુ બતાવના નીતિશાસ્ત્રકાર પદ્મ મહે છે કે -

આદ્યરુદ્રામૃતમૈશુનઃ ચ

સામાન્યમેતત્પરમિનરણમ્ ।

ધર્મો દિ તેષામધિકો વિશેષો

ધર્મેણ હાતા પશુનિ સમાના ॥-હિતોપદેશ

મનુષ્ય જીવન અને પશુજીવનમાં ભેદ કુનાર માત્ર ધર્મ જ છે. સમૂર્ણ માનવજીવનના આચાર અને વિચાર ધર્મને લક્ષ્યમાં રાખીને જ બનાવવામાં આવ્યા છે, બને છે અને ભવિષ્યમાં બનતા પણ રહેશે માનવ સમાજની વિચાર ધારા પણ ધર્મ પર અવલંબિત છે. સંક્ષેપમાં મનુષ્ય જીવનની રચના ધર્મમૂલક છે. ધર્મરહિત જીવન, મનુષ્યજીવન કહેવાને યોગ્ય નથી.

ધર્મની વ્યાખ્યા -

ધર્મની વ્યાખ્યા અનેક પ્રકારે કરવામાં આવેલી છે જેથી -

યથુગદાદ ધમ્મો સમ્મદિ મયે સ દુકરિદો ધમ્મો
રત્તારયં ચ ધમ્મા ઋષિર્ન રત્તાર ધમ્મા ॥

અર્થમિ કાર્તિરેવાનુશ્રેયા

અર્થાત્ (૧) વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ (૨) કામા મુક્તિ આજીવના દંત્યાદિ દુઃખરિપ કાવ તે ધર્મ (૩) જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ તે ધર્મ (૪) પ્રાર્થનાઓ ગુણ તે ધર્મ

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારે ધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, છતાં નિમ્ન દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો કેવળની ત્રણે વ્યાખ્યાઓનો પડેલી વ્યાખ્યામાં સમાવેશ થઈ જાય છે વસ્તુનો સ્વભાવ તે જ ધર્મ ધર્મની આ વ્યાપક વ્યાખ્યા છે આદ્યમાનો સ્વભાવ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ॥ તો તે ત્રણે ધર્મ છે

ધર્મની આ વ્યાપક વ્યાખ્યા હોવા છતાં જીવન પ્રકારે જો જો વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવેલ છે તે માત્ર જો નજરની અપેક્ષાએ કરેલી છે નિમ્ન દૃષ્ટિએ તો ત્રણ વ્યાખ્યાઓનો પડેલીમાં જ સમાવેશ પાવ છે

ધર્મનું સ્વરૂપ -

પ્રાચીન જૈન આચાર્યોમાં ધર્મનું સ્વરૂપ બહુ સરલ અને ઉમદા ગીતે જતાવેલ છે યથા -

ધમ્મો મગ્ગમુલ્લિહ્ઠ આદિસા સજ્જો તયો
દયાર્થેષ્ઠાલેક ૧-૧

અહિસા, સયમ અને તપ એ ત્રણે ધર્મનાં કારણો છે કારણમાં

પાપનો ઉપચાર થાય છે એટલે ઉરોક્ત ત્રણે વસ્તુ ધર્મ છે, એમ કહીએ તો જરાપણ ખોટું નથી અહિંસા એટલે પ્રણીઓના વધથી બચવું કારણકે બધા છોડે જીવવાને ઇચ્છે છે મરવું કોઈની પણ ઇચ્છા નથી માટે? માનીના માનનો સાર એ જ છે કે તે કોઈપણ જીવની હાત ન કરે

પાપના દારોને અટકાવવાં તે સયમ છે અહિં પ્રશ્ન થાય છે કે, ખરી રીતે તો અહિંસા એજ સયમ છે તો પછી અહિંસાથી પૃથક્ પણે સયમ શબ્દ શા માટે વાપર્યો ?

સયમ અહિંસાનો ઉપકારી છે, વળી અહિંસા બાવન હોય છે એટલે બનેલા ભેદ છે

અનેક બેલામાં લાગેલ આઠ પ્રકારના કર્મને જે આ માથી પૃથક્ કરે છે તે તપ છે આ તપ જે પ્રકારનું છે બાહ્ય અને આંતર આચાર્ય અનુશાસનાદિ ભેદથી ૭ પ્રકારનું છે અને આંતર તપ પણ પ્રાયશ્ચિતાદિ ભેદથી ૭ પ્રકારનું છે

ધર્મનું વિશ્લેષણ

ઉપર અહિંસા સયમ અને તપરૂપ ધર્મ બતાવવાથી દરેકને આ પ્રશ્ન અવશ્ય થાય છે, જૈનસાધુ-શ્રાવકો ખાવું પીવું, ઇલાદિ જીવન ઉપયોગી ક્રિયાઓ કરે છે તેમાં હિંસા અવશ્ય થાય છે, છતાં એ તે ધાર્મિક હોવાનો દાવો કરે છે આ વસ્તુ કેવી રીતે થતે ?

આના ઉત્તરમાં જૈનતાક્રિકાએ ધર્મનું વિશ્લેષણ કરતા કહ્યું કે કેવળ બાહ્ય પ્રાણનાશ અધર્મ નથી. વાસ્તવિક રીતે પ્રમાદ એ જ

૧. એયં શ્ચ નાણિજો સાર જજ્ઞ હિસંઙ્ગ કિંચણ ।

અહિંસા સમય એવં ઇત્યાન્ત વિચણિયાં ॥

દિગ્બરોએ સ્વેતામ્બરો હિપર આક્ષેપ કર્યો કે તમે વઝ રાખે
છો અને તેને ફાડો છો, ફાડતી વખતે તેમાંથી રજઝડ્યુ છો છ તે
બીજા પરમાણુઓને ધક્કો મારે છે, તે પરમાણુઓ બીજા પરમાણુઓને
ધક્કો મારે છે અને પરિણામે જીવદિસા થાય છે તેથી તમે
(સ્વેતામ્બર સાધુઓ) સમ્પૂર્ણ ધર્મનું પાલન કરનારા નથી

આ આક્ષેપના ઉત્તરમાં સ્વેતામ્બરોએ કહ્યું કે તમે અમને
વઝ ફાડવાની ના પાડો છો ત્યારે તમે બોનો છો તથા હાથ પણ
ફનાવો છો તેમાં જીવદિસા જરૂર થાય છે માટે તમે પણ સમ્પૂર્ણ
ધાર્મિકતાનો દાવો કરો છો તે નિરર્થક છે

આ તર્ક જો કે બીજાકુલ નીરસ છે છતાં અહિં જોવાનું તો
એજ છે કે ધર્મના સ્વરૂપના વિકાસમાં કેટલો બવો સફળ તર્ક થયો છે

ધર્મના વિકાસનો યશ

ધર્મના વિકાસનો તમામ યજ્ઞ મગવાન મહાવીરને ફાળે જાય છે
એમ કહીએ તો જરા પણ અતિછરોક્તિ નથી. ધર્મના વિકાસમાં
તેમનું તપોનિજ એજ મુખ્ય કારણ હતું

જો કે ભગવાન મહાવીરની પહેલાં ભગવાન પાર્શ્વનાથ યજ્ઞ
મયેદા તેમણે પણ ધર્મના વિકાસમાં પ્રયત્ન કરેલો પરંતુ ભગવાન
મહાવીરે જેટલો પ્રયત્ન કર્યો છે તેટલો તેઓએ કરેલ નથી

ભગવાન મહાવીરની પછી સિદ્ધસેન દરિશદ્ર હેમચદ્ર ઇત્યાદિ
આચાર્યોએ પણ ધર્મના વિકાસમાં પરવાહીઓ સાથે આત્માર્થ અને
વા.વિવાદ કરી ધણો સક્રિય ફાળો આપ્યો ■ પરંતુ ભગવાન મહાવીર
જેટલું તપોનિજ તથા યાનનિજ ન હોવાથી તે આચાર્યોએ જન અને
નિમજ્જનો ધણી વખત આશ્રય લીધો છે એટલે તે આચાર્યોને ફાળે
પણ ધર્મના વિકાસનો યજ્ઞ જાય છે

ધર્મની પ્રાથમિક ભૂમિકા -

ધર્મની પ્રથમ ભૂમિકા સમજાવ છે સમજાવની વૃદ્ધિ થાય તેમ પ્રપ્ત કરવો નોંધએ વર્તમાનમાં પ્રત્યેક ધર્મમાં પોતાની માન્યતા મુજબ અમુક ધર્મના સાધનને પ્રધાનગ્યાન આપી તેના ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે દાખલા તરીકે જૈનો સામાયિક-પ્રતિક્રમણ ઉપર વિશેષ મહત્વ આપે છે જાદુજી, પૂજાપાઠ, સ્નાન ઇત્યાદિને મહત્વ આપે છે મુસનમાનો નમાઝને પ્રધાન સ્થાન આપે છે

આ પ્રમાણે દરેક પોતપોતાના ધર્મસાધનોને મહત્વ આપે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે અનુષ્ઠાનોના વિધિવિવાન ત્રણે કાળ અનાધિત હોવાં નોંધએ કે માનવ સમાજની પરિસ્થિતિ અનુસાર, તેના વિધિ નિષેવોમાં ફેરફાર કરવો નોંધએ કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વગર તે જ ધર્મસાધનોને પોષવાનો મતામદ સખે છે અને તેનાં પગિણામે તો એટલાં બધાં કદુ આવે છે કે જેથી સમાજની શક્તિનો પ્રતિદિન હ્રાસ થાય છે તથા કણ્યા કલેશો વધતા જાય છે. પોતપોતાના માનેલા સાધનોને મતામદપણે પોષવાથી ધર્મની ખીલવણી નથી પરંતુ સમજાવવૃત્તિની જેમ જેમ અને જેટલી જેટલી ખીલવણી થતી જશે તેમ તેમ અહિંસા, સત્ય ઇત્યાદિ લોભાતર ધર્મોનો વિકાસ થશે

સત્ય ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ વિના કલપિ સમજી શકશે નહિ ધર્મનું સત્યસ્વરૂપ સમજવાનું મુખ્ય અને પ્રમુખ સાધન સમજાવ-વૃત્તિ છે

સર્વ ધર્મો પ્રત્યે સમજાવનાના સરકારો કેળવવા તે ધર્મની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે

પોતપોતાના માનેલા સાધનોને કેમકથી પોષવા તથા પાલનના

માનેલા સાધનો પ્રત્યે વિશેષ દાખવવાથી પણ જલકર પરિણામો આવ્યા છે, અને તે પરિણામો સમાજને કેવી રીતે સહન કરવા પડ્યાં છે, તે તો ભારતીય ધર્મોના ઇતિહાસ જોવાથી માલુમ પડે છે.

ધર્મના નામે કેટલી લઘાઈઓ ભગી, તેમાં કેટલા માણસોના જીવન ગયા અને આખરે સમાજને શું સહન કરવું પડ્યું તે જ્યારે વાંચીએ છીએ ત્યારે નિઃસંકોચપણે કહી શકીએ છીએ કે આ બધું પરિણામ કદાચહને આભારી છે.

માટે સૌથી પ્રથમ તો સર્વધર્મ સમભાવ-વૃત્તિ કેળવવી જોઈએ, જોજ ધર્મની પહેલી ભૂમિકા છે સમવૃત્તિને લીધે માણસ આખરે સત્યધર્મને પામી શકે. પણ કદાચકથી નહિ.

ધર્મ એ શું છે ?

Religion is not a creed but an experience ધર્મ તે સિદ્ધાન્ત નથી પણ અનુભવ કે ઇશ્વરતત્ત્વ શું છે મનુષ્યની ફરજ શું છે ઇત્યાદિ સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન થવાથી માણસ ધર્મી બની શકેતો નથી.

ધર્મ તે આત્માનું બધારણુ છે આત્મા અણુ-પરાગના જીવનમાં પહોંચે ત્યારે તે ધર્મી કહી શકાય કે ધર્મ બતાવે છે કે મનુષ્યાત્મા અને ઇશ્વરાત્મા બંને આત્મત્વની અગ્રેયતાએ સમાન છે ઇશ્વરાત્માની બધી શક્તિઓ વિગ્રેહી છે જ્યારે મનુષ્યાત્મામાં તે શક્તિઓ સંતા-રૂપે ગૂંદા છે મનુષ્યાત્મા પ્રત્યે કરે તો તે ઇશ્વરાત્મા બની શકે કે જોઈએ કે ધર્મ ઇશ્વરાત્માના સાક્ષાત્કારનું સાધન છે.

વળી ધર્મ તે દૃષ્ય છે જેમ દૃષ્ય જોવાથી આપણી જે-રી સ્થિતિ હોય છે તેવી જ સ્થિતિ દેખાય છે તથા ક્યાં ક્યાં ગાય છે.

તે પણ દેખાઈ આવે છે, તેવી જ રીતે ધર્મ પણ આપણે વર્તમાનમાં કઈ સ્થિતિમાં હોએ અને આપણા જીવનમાં ક્યાં ક્યાં ભૂલો થાય છે તે બતાવનાર છે

જીવનની અંદર ધર્મ એવાર્થનું કામ કરે છે જેમ ભગવદ્રામા સુતેલા માણસને એવાર્થ જગાડી દે છે તેમ ધર્મ પણ આત્માને દુઃખથી માર્ગ પાડતાં બચાવી લઈ સત્યમાર્ગ તરફ જવા પ્રેરણા કરે છે

ધર્મ, જીવનનો નકશો બતાવે છે બાકી ત્યાં જવાનું તો આપણે જ રહે છે નમ્રતામાં રાજકોટ જોવાથી ત્યાં પહોંચી જવાનું નથી પરંતુ ત્યાં જવું પડે છે ધર્મ તો જીવનમાર્ગનો નિર્દેશક છે ધર્મનું મૂળ શું ?

શ્રી દશવૈકલ્પિક સૂત્રમાં ધર્મનું મૂળ બતાવનાં કહ્યું છે કે—

મૂળાઓ લપ્પમવો ધુમસ્ત

સચાઠ પચ્છા સમુવેન્તિ સાદા ।

સાદાચ્છાદા નિરુદ્ધન્તિ પત્તા

તત્તો ય લે પુણ્ન જલ રસો ય ॥

યવ ધમ્મસ્ત વિળઓ મૂલ પરમો સે મોકલો ।

જેળ કિંતિ મુયસિગ્ધ નિસ્સેસ ચામિગચ્છદ્દ ॥

દશવૈકલ્પિક ૬-૨-૧-૨

અર્થાત્ જલના મૂળમાંથી રૂઝ થાય છે તેમથી શાખાઓ થાય છે તેમાં પાંદડાં થાય છે પછી ફળ થાય, ફલ, રસ થાય છે તેમ ધર્મનું મૂળ વિનય છે અને તેનો અંતિમ ગસ તે મોક્ષ છે વિનયથી કીર્તિ તથા શાંતિપ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે

ધર્મનું મૂળ વિનય છે આ બાબતમાં કોઈપણ ધર્મને મત-ભેદ નથી. બધા સહમત છે

ધર્મની જીવનમાં જરૂરીઆત -

અસારની ઉગતી પ્રજામાં ધર્મ એ ધર્મીય છે, બાવહારિક જીવનવાળાઓ માટે ધર્મ નમગી વસ્તુ છે, ઇત્યાદિ ધર્મ વિરોધી અનેક ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે વળી તેઓ કહે છે કે ધર્મ પરલોક સાધક છે દુનિયાનો સાધક નથી એટલે તેઓ પ્રયત્ન હોડી દઈ માત્ર ભાગ્ય ઉપર આધાર રાખતા થઈ જાય છે પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી.

રાજ્યસત્તા જેમ જ્ઞાન્તિ અને સુન્ધરરથ માટે કાપડાઓ બંધે છે તેવી રીતે હિંદુ માનસશાસ્ત્રીઓએ પણ સમાજને માટે બધારણ બાધી આપ્યું છે.

રાજ્યનું બધારણ કાવ ને નામે ઓળખાય છે ત્યારે વિદ્વાન માનસશાસ્ત્રીઓએ ધોલુ બધા જ નીતિમાર્ગના નામે ઓળખાવે છે.

માનસશાસ્ત્રીઓનું આ બધારણ પોતે કાઈ ધર્મ નથી પરંતુ તે બધારણને લીધે થતી ક્ષાયોની મુક્તિ એજ ધર્મ છે.

જીવનમાં ધર્મનું સ્થાન અતિ મહત્વનું છે જીવન નીતિમય, મુખ્યવર્ગિયત અને આદર્શ બને તે માટે ધર્મની આવશ્યકતા છે.

જીવનને આદર્શ બનાવવા માટે અદિસાધન, સત્યાય જી અયૌર્ષ ઇત્યાદિ ધર્મ સાધનોની ખૂબ જરૂર છે.

આ સાધનોની ઉપેક્ષા કરીને કોઈનું જીવન આદર્શ થઈ શક્યું નથી માટે તે ધર્મસાધનો પરબોધકારી તથા આદરણીય છે.

ધર્મ ન હોય તો શી હાનિ ?

મનુષ્ય-જીવનમાં અનેક પ્રકારના ભાતભાતના તરંગો ઉત્પન્ન થવા કરે છે અને સમાજ સમૂહનું વ્યવસ્થિત ન હોવાથી તે તરંગોને નેગ મળે છે. આવા પ્રસંગે મનુષ્યને સત્યમાર્ગ ઉપર લઈ જનાર અને

નિવમમાં રાખનાર જો કાઈ ન હોય તો તે વિકૃતિના માર્ગમાં એક દમ પટકાઈ પડે છે, એટલા માટે મહાત્માઓએ નિયમો અને બધાગણુ ધરી કાઢ્યું કે જેથી માણસ સદા સાવચેતીથી રહી શકે

વળી જો ધર્મ ન હોય તો જીવનની પ્રગતિ અટકી પડે ॥ પરિણામે આત્માને એટલો મેન ફ્ર થઈ શકતો નથી અને તેથી આત્મા સદા સત્યથી વેગળો રહે એટલા માટે જો ધર્મ ન હોય તો માણસ ધાંતીના બળદની આડે સસાગમાં રખડ્યા કરે છે સસારમાંથી પાગ લઈ જનાર સદાયક ધર્મ છે

ધર્મનું ધ્યેય —

ત્યારે જીવનમાં ધર્મની આટલી બધી આવશ્યકતા છે ત્યારે કૌથી પ્રથમ આ પ્રશ્ન થાય કે ધર્મનું ધ્યેય ॥ ૬૧ ॥ ક્યા ઉદ્દેશ્યને ખ્યાલમાં રાખીને ધર્મતત્ત્વની શોધ થઈ હતી ?

વિચારપૂર્વક ધર્મશાસ્ત્રો જોરાથી માનુસ પડે છે કે ધર્મનું ધ્યેય માનવજીવનને મુદ્દલ અને બંધનિત કરવાનું છે

મનુષ્યને પોતાની ફરજોનું જ્ઞાન કગવડુ એજ ધર્મનું ધ્યેય છે બ્યક્તિગત રીતે અને સામાજિક રીતે માણસે શુ શુ કરવું જોઈએ તે ધર્મ બતાવે છે ધણી લોકો પ્રત્યક્ષ સુખનાદ કે પગનોકવાદને ધર્મનું ધ્યેય માને છે પરંતુ તેને ગૌણુ કરી પહેલા કહેના ધ્યેયને સ્વીકારવડુ જોઈએ એ ધ્યેયથી માણસ પુરુષાર્થી બનજે અને કુદુમ્મ, નગર અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની પોતાની ફરજો સમજી તેમને અલ કરવામાં મહા પુરુષાર્થી બનશે અને આખરે જમતમાં નન્દગ્યના સ્થપાઈ જઈ બધા સુખશાન્તિપૂર્વક સસાગમાં જીવી શકશે તાકો પરલોકવાદને ધર્મના ધ્યેય તરીકે સ્વીકારવાથી માણસ ભાગ્યવાદી થઈ જવાનો ભય ગહે છે માટે તેને મુખ્યરૂપ ન આપતા ગૌણસ્થાન આપવું જોઈએ

ધર્મની મર્યાદા -

જોન તીર્થ કરી આધ્યાત્મિકતા સાધ-સના પ્રખર સાધ-દીપ્તો
હતા તેમણે જોયું કે ધર્મનું સર્વાંશે પાલન કરવું તે બધા માટે
અશક્ય ■ એટલે તેમણે ધર્મની ધારાને બે વિભાગમાં વિભક્ત કરી -
(૧) અણુમાર ધર્મ (૨) આગાર ધર્મ પરંતુ સૌથી પ્રથમ તો એજ
વિચારવાનું રહે છે કે ધર્મ શેમાં સમજાવે અને અધર્મ શેમાં સમજાવે ?

રામદેવ એજ અધર્મ છે તત્પૂર્વક કરાતી પ્રવૃત્તિ પાપકારી છે
જ્યારે ઉપેક્ષાબાજ તે ધર્મ છે બાજી ક્રિયા ઉપર ધર્મ કે અધર્મનો
આધાર નથી હા ત તદુલભત્તર્ય ઠાઠપણુ જીવને મારતો નથી પરંતુ
તેની બાવના પ્રતિદિન મારવાની છે તેથી તે અધર્મ ■ ત્યારે જો
ધર્મરક્ષાને માટે કે ચાન્નાયને અટકાવવા માટે લડાઈ કરવી પડે
તો તે અધર્મ નથી પરંતુ ધર્મ છે ધર્મ માણસને નમાવાપણું કે
કાવગતા શીખવાકરો નથી પરંતુ માણસને સારિવક પ્રકૃતિનો બનાવવો
એમા જ ધર્મની મર્યાદા રહેલી છે

ધર્મ ઉત્તમ પ્રકૃતિને ઊગાવી સાસ્ત્રિક પ્રકૃતિને અપનાવવાનું
કહે ■ સાસ્ત્રિક બનવા માટે ધર્મ અમૂલ્ય ઔષધી ■ ધર્મ માણ
સને નકામો બનાવતો નથી પરંતુ સાસ્ત્રિકતાપૂર્વક કુટુંબપાલન અને
આત્મતૃષ્ણુ કરવામા જ માણસને પ્રેરિત કરે છે અને તેમાં જ
પોતાની મર્યાદાને કશુવ કરે ■

ધર્મ અને નીતિ -

ધર્મ અને નીતિનો પરસ્પર અત્યંત સબંધ છે નીતિ એ
ધર્મનું પહેલું પગથીયું છે નીતિ વિના ધર્મ કદાપિ ટકી શકે જ
નહિ ધર્મનો એકડો નીતિથી શરૂ થાય છે માટે આપણે જોઈ શકીએ
છીએ કે ધર્મ કરતાં પણ નીતિની કેટલી બધી આવશ્યકતા ■ માટે
ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો તરફ જોઈતું ધ્યાન આપીએ છીએ તેથી પણ

વિશેષ ધ્યાન નીતિ તરફ આપવું જોઈએ નૈતિક જીવન તે આદર્શ જીવનનું પહેલું સોપાન છે નૈતિક જીવનનો જોડેલો અંશે વિકાસ થાય છે તેટલે અંશે ધાર્મિક તત્વનો પણ વિકાસ થાય છે એ વાત નિસંશય છે કે નૈતિક પતન તે આદર્શ જીવનના પતનનું કારણ છે

હિંદુ ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ, જૈન ધર્મ ઇત્યાદિ ધર્મોની અંદર નીતિને ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવેલ છે જૈન ધર્મની અંદર બાળ પ્રતોની જે વ્યવસ્થા છે તે પણ નીતિને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ બનાવવામાં આવી છે બાળ પ્રતો પૈકી પહેલા નવ પ્રતો તો બરાબર નીતિને અનુસરનારાં જ છે છેલ્લાં ત્રણ પ્રતોને ક્રિયાત્મક ઠીક રાખવા નહિ

નર્તમાનમાં રહેલા વિષયો -

આજ સમયમાં ૫ વર્ષ થતા અધર્મ અને અનીતિનું તાડવ ખૂબ ફેલાયેલ છે માનવ માનવનો સહાર કંઈ તૈવાર જ નોમ સૂર્ય ઉપર વાદળો આવવાથી તે દકાઈ ગય છે અને તેથી વિવિધ ગતિના ભેદની ખબર પડતી નથી તેમ માણસોના હૃદય ઉપર દ્વિસા, અસત્ય, ચોરી વગેરે આશુરી ગુણોએ પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવ્યું છે તેથી મનુષ્યો ધર્મ અને અવર્તનો ભેદને વસ્તુતઃ સમજી શકતા નથી

દરેક ધર્મસ્થાનકમાં જઈને ધર્મક્રિયા કરનારાઓ ભાઈભાણ સાથે પરસ્પર હાડવામાં અધર્મ સમજતા નથી મૂડીવાદી લોકો જે હાયથી લાખો રૂપિયાનું દાન કરે છે તે જ હાયથી ખીચાગ ગરીબ અને અતીન લોકો પાસેથી ૩ ગણા ૪ ગણા વાજ લેવામાં જરા પણ અધર્મ સમજતા નથી પાણીને ગાળીને પીનારા તથા કીકી મોકોમાંની દવા પાળનારા જૈનો પણ મોટાં મોટાં કારખાનાં ચલાવવામાં અધર્મ સમજતા નથી ધર્મસ્થાનકોમાં અદ્વિસા અને વિશ્વમન્દુત ઉપર

મોટા મોટા બાપજો આપનાઁ ધર્મગુરુઓ એક બીજાની નિંદા કરવામાં અધર્મ સમજતા જ નથી.

આ પ્રમાણે આજે માણસો ધર્મનો બીવકુલ 'વિપર્ણ' કરી બેઠા છે માત્ર ક્રિયાકાંડમાં જ ધર્મ માની રચ્યા પચ્યા રહે છે જીવન વ્યવહારમાં ધર્મનો અભાવ —

જીવન-વ્યવહારમાં તો જોનો વ્યાપાર લઈને જેસી ગયા છે અને કહે છે કે વ્યાપારમાં ધર્મનું પાલન ચઈ શકે નહિ. સદો કરવો હત્યાદિ વ્યાપારમાં ધર્મ પળી શકે નહિ. જીવન-વ્યવહારના સામાજિક ક્ષેત્ર તરફ દષ્ટિ નાખીએ તો બાજનો સમાજ ફટકો બધો બપ કર અને કોર હાવવાળો છે કે તે જો વિધવાઓ વૈધવ્યતાનો બાર ઉઠાવવા સમર્થ નથી તેમના ઉપર દુરજીયાત વૈધવ્યતાનો બાર ઉપડાવે છે વળી સામાજિક જીવનક્ષેત્રનો પાયો 'લગ્ન' છે પરંતુ જોન સાધુઓ તો લગ્નને સસારબંધનનું કારણ કહી ઉઠાવી મૂકે છે જો માત્ર કામવાસનાની તૃપ્તિને માટે જ લગ્ન કરવામાં ન આવતું હોય તો તે મહાપવિત્ર વસ્તુ છે.

જીવન વ્યવહારના રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં પણ ધર્મનો અભાવ સ્પષ્ટ-પણે દેખાઈ આવે છે કે જોનો રાષ્ટ્રીય લડતમાં જનારા નવયુવકોને વિદ્યાર્જન દર્શકે "નામનો અતિચાર જનારી નવયુવકે જોનોના ઉત્સાહને બગાડે છે.

આ પ્રમાણે જીવન વ્યવહારમાં ધર્મનો અભાવ ચઈ ગયો છે.

ધર્મ માત્ર પુસ્તકોમાં અને ધર્મગુરુઓમાં જ સમાઈ ગયેતો છે ધર્મના માત્ર સૈદ્ધાંતિકપણાનું પરિણામ.

બાજની આ વીસમી સદીમાં બપા રાષ્ટ્રો ઉ નતિ સાધવાને માટે, ગત દિવસ તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે ધર્મ તો આજે માત્ર.

પુસ્તકોમાં સિદ્ધાંત રૂપથી પડ્યો છે. અલગત, ધર્મ અમૂલ્ય વસ્તુ છે પરંતુ વીસમી સદીની આ નવીન સમાજ-ગત્યનામાં તે ઉપયોગી ન થાય તો પછી ધર્મનો બાવ કોણ પૂછશે ?

આજે આજે જોઈએ છીએ કે જૈનધર્મે પોતાના તત્ત્વો વ્યવહારમાં લાગવા પ્રવર્તન કર્યો નહિ માત્ર પુસ્તકોમાં અને ધર્મશુદ્ધિઓમાં સંકુચિતરૂપે પડ્યો રહ્યો, તો આજે તેનું શું પરિણામ આનું તે બધા જોનો જાણે છે ?

વિચારો તો ખરા કે, ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો વ્યાપકરૂપે ગયા તો આજે દુનિયા તેમની તરફ ખૂબ ધ્યાન આપે છે પરંતુ જૈન સાધુઓ તો પણ વિદ્યારૂઢી ગામેગામે ઉપદેશ આપે છે જાણી દુનિયા તેમના તરફ ઉપેક્ષા ગણે છે તેનું કારણ એજ છે કે ગાંધીજીએ પોતાના સિદ્ધાંતોને માત્ર પુસ્તકોમાં બાંધી ગયા નથી પણ તેને વ્યાપક સ્વરૂપ આપ્યું છે.

વ્યવહારમાં ધર્મનો ઉપયોગ કેમ કરવો ?

વ્યાવહારિક જીવન અને ધર્મનો પરસ્પર ધનિષ્ઠ સબંધ છે. વ્યાવહારિક જીવન-શુદ્ધિને માટે ધર્મ અગત્યની વસ્તુ છે કેટલાક કહે છે કે વ્યાવહારિક જીવનમાં ધર્મનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. જો વ્યાવહારિક જીવનમાં ધર્મનો ઉપયોગ નહિ થાય તો પછી ક્યાં થશે ?

દેશ પરતત્ર નેપ ત્યારે કેવી રીતે ગેરેવુ તથા જ્વનત્ર હેય ત્યારે કેવી રીતે રહેવુ ? વિધવા લગ્ન, સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય મત્તાદિ - રાજકીય અને સામાજિક પ્રશ્નોના ઉકારમાં ધર્મનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ગાંધીજી કહે છે કે જ્યારે માગી સતમે કાર્મ કરીને રાજકીય યા સામાજિક સમસ્યા આવે છે ત્યારે તે શ્રીમદ્ જમવદ્ગીના તરફ જોઈ શું અને મને તેમાંથી જોઈ શકી આવે ?

સમ્યક્જ્ઞાન વિનાના પાણ ક્રિયાક્રિડા મોઢુસિદ્ધિ સાધી શકતા નથી સત્યજ્ઞાનથી દૃષ્ટિ વિસ્થાપ અને શાન્ત થાય છે માટે સત્યબ્રહ્મા અને સત્યજ્ઞાન એ પાતેને પ્રથમ કેળવવા જોઈએ

ધર્મમય જીવન ગાળવાની રીત —

જેન તીર્થ કરે આધ્યાત્મિક હોવાની સાથે સાથે મહાન વ્યવસ્થાપક પણ હતા તેમની શાઓમા બતાવેલી સદ્-વ્યવસ્થા જોઈને બહુભાવા મળતીતિયો પણ આશ્ચર્યમુક્ત થઈ જાય છે

જેન તીર્થ કરેજો જોયુ કે જ્યાં મનુષ્યો સમ્પૂર્ણપણે ધર્મનું પાલન કરી શકે નહિ એટલે તેમણે આરિયધર્મને બે રીતે વિભક્ત કર્યો.

શરિત્તત્તમે કુવિદે વ ત અગ્ગાર ધમ્મે જાણ્ણવરિત્ત ધમ્મે વ ।

અર્થાત્ આરિયધર્મ બે પ્રકારનો છે (૧) અણ્ણગાર-સાધુધર્મ (૨) આગાર-ગૃહસ્થધર્મ

જે ભોડો સમ્પૂર્ણપણે ધાર્મિક જીવન જીવે છે તેઓ સાધુ કહેવાય છે અને જેઓ અમુક અશે ધર્મમય જીવન ગાળે તેઓ ગૃહસ્થધર્મી કહેવાય છે

સામાન્ય જનતા એક મ સર્વાંશો ધર્મમય જીવન ગાળી શકે નહિ પરંતુ પહેલાં અમુક અશે ધર્મમય જીવન ગાળે અને ત્યારપછી આગળ વધે ■ માટે પહેલાં ગૃહસ્થાવસ્થામાં ધર્મમય જીવન ગાળવું હોય તો કેવી રીતે ગાળવું તે જોઈએ.

૧ ગૃહસ્થધર્મ —

યોગવાસિષ્ઠમાં કહ્યું છે કે - ગૃહસ્થે ધર્મમય જીવન ગાળવું હોય તો તેણે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. ગૃહસ્થધર્મ બતાવતા કહે છે કે ગૃહસ્થધર્મ બે પ્રકારનો છે. ૧ સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ ૨ વિશેષ ગૃહસ્થધર્મ સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ બતાવ્યો કે -

૧ ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી, તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે કારણ કે ન્યાયપૂર્વક મેળવેલું ધન આ લોક અને પરલોક અનેને માટે લાભદાયક છે

આ ઉપરથી જણાય છે કે ગૃહસ્થોએ સદો કરવો, બાળ શિક્ષણ ઇત્યાદિ તમામ પ્રકારના અનીતિચાળા બાપારો ઊડી દઇ ન્યાયપૂર્વક જેટલું મળે તેટલું મેળવવું

૨ ગૃહસ્થે કુલીન સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો જોઈએ કે જેથી સુપુત્રની પ્રાપ્તિ થાય. ચિત્તની સ્વચ્છતા, શુદ્ધ કુળાચાર, દેવ, અતિથી અને આધિવોનો સત્કાર કરવો

આદિ વિવાહ કરવાનું કશું તે માત્ર વિષયવાસનાની તૃપ્તિ માટે કહેવું નથી પણ સુપુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે કશું છે વળી આદિ આ બીજા ધર્મની અંદર ગૃહસ્થની શુ શુ જવાનગરી છે તે પણ બતાવેલી છે કે તેણે દેવોનો સત્કાર કરવો અતિથિને માન આપવું ઇત્યાદિ.

૩ ઉદ્વેગ કરનારા સ્થાનમાં ગૃહસ્થે ન રહેવું પણ જ્યાં ગહેવાથી ચિત્તની શાન્તિ ગહે તેવા સ્થાનમાં રહેવું

૪ ગૃહસ્થે પોતાની આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરવો જોઈએ આવકને ખ્યાનમાં ગણી તદ્દનુસાર ખર્ચ કરનાર માણસને પસ્તાવાનો વખત આવતો નથી

૫ ગૃહસ્થે પોતાના દેશમાં જેવી જાતની રહેણી કચ્છી હોય તે પ્રમાણે વર્તવું કારણ કે લોકવિરુદ્ધ નાકરણીય નાચરણીય

૬ ગૃહસ્થે માનાપિતાની સેવા કરવી જોઈએ, તેમને સત્કાર આપવો તથા તેવી રીતે કરવું

અહિ માતા પિતાની પૂજનું કહ્યું છે તેથી માત્ર તે બેનું જ ન સમજવું, પરંતુ શ્રુત વડિત બધાનું સમજવું તમામ પ્રતિષ્ઠાનો સ્વરૂપ કરવો જોઈએ.

૭. સ્વાસ્થ્યને માટે શુદ્ધરથે નિયમિત બોજન કરવું જોઈએ.

૮. શુદ્ધરથે યોગ્ય વ્યાયામ નિદ્રા સ્નાન, બોજન અવશ્ય કરવા જોઈએ. મગ્ધ કે તેનાથી શરીર સારું રહે છે અને શરીર સારું હોય તો જ લોકોત્તર ધર્મનું એવન થઈ શકે છે. કામ્ય કે શરીરનાથ સહ ધર્મસાધનમ્.

ધર્મમત્ત શુવન માણવાને માટે શુદ્ધરથે પ્રથમ તો ઉપરોક્ત આઠ લોકિક-નૈતિક ધર્મોનું પાલન કરવું જોઈએ ત્યારબાદ લોકોત્તર ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. લોકોત્તર ધર્મ વિશે કહે છે કે -

અહિ સાધન -

શૂળાઓ પાળાદવાયાઓ વૈરમળ-સ્થૂન પ્રાણુતિપાતથી અટકવું શુદ્ધરથે એવી રીતે વર્તવું કે જોથી તસ જીવોને ઈજા ન થાય કારણ કે બના જીવોને સુખ ત્રિષ છે મગ્ધ ક્રોધને પશુ ત્રિષ નથી બધા જીવવાને હિત છે માટે શુદ્ધરથે તસ જીવોને ક્રુષ થાય તેવી રીતે તેમને મારવા નહિ વધારે બાર ઉપાસવો નહિ તથા તેમનાં અન્ન પાન અટકાવવા નહિ. એના જે રીતે સુખ પામે તેમ પોતાની જીવન ઉપયોગી પ્રવૃત્તિઓ કરવી શુદ્ધરથનું આ પહેલું અહિ સાધન છે.

૨. શૂળાઓ મુસાગયાઓ વૈરમળ સ્થૂન મૃષાવાદથી અટકવું શુદ્ધરથે કન્યાવિવરક ગાયવિવરક ઇત્યાદિમાં લાભ કે હાનિ કારણને ધે અસત્ય બોલવું નહિ જો કે અહિ કન્યાવિવરક કહ્યું છે તે તત્કાલ છે જેમ કાનેઓ દષિ રક્ષામ્ અહિ જેમ કામડાનું કહ્યું તેથી ઉપદેશ તરીકે દહી ખાઈ જનારા બધાનું મદન્ય થાય છે.

આન ઈત્યાદિ ન કરવા જોઈએ કારણ કે તેનાથી આત્મા રોદ્ધ પરિણામવાળો થાય છે અને પરિણામે તે મનુષ્યપણામાંથી પશુ બન્ય છે માટે અનર્થદૃષ્ટી અટકવું જોઈએ જેમ આપણને કોઈ વગર વાંકે હડે તો કુન્ન થાય છે તેમ જાણી ગૃહસ્થે પ્રયોજન વિનાના કાર્યમાં પોતાના મન, વચન અને કાયાને ન પ્રવર્તાવવાં.

સામાયિક યત્ન

નિયત કરેના સમયે અમુક વખત સુધી સમભાવમાં આવવું તે સામાયિક યત્ન છે આ સામાયિક તો આવશ્યક છે અને તે પ્રતિદિન અવશ્ય કરવું જોઈએ સામાયિક નિયત કરેલા સમયે જ કરવું જોઈએ. નહિ કે આજ સવારે સામાયિક કરી તો પછી આવતી કાલે સાંજે પરત્વે દરરોજ વખતસર કરવો જોઈએ

દેશાવગાસિક યત્ન

ગૃહસ્થે અમુક દેશમાંથી જ વસ્તુ મંગાવવી અને વાપરવી જોઈએ તે દેશાવગાસિક યત્ન છે આ યત્ન ગૃહસ્થોને સ્વદેશ પ્રેમ સીખવાનું કહે છે પોતાના દેશમાં જાતેલી વસ્તુ જ વાપરવી એવો નિયમ કરી ગૃહસ્થે પોતાના દેશની ઉન્નતિમાં કારણભૂત થવું જોઈએ

પૌષધયત્ન

ગૃહસ્થે મઠિનામાં એકવાર જ્યારે વખત મળે ત્યારે જૂખ્યા રહેતું જોઈએ કે જેથી શારીરિક સ્થિતિ સારી રહે તે અવસ્થામાં આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરવી જોઈએ માત્ર જૂખ્યા ગંદીને સ્પર્શ ન રહેતું એ ગૃહસ્થનું પૌષધયત્ન છે

અતિથિ સંવિધાગ યત્ન

જે પુરુષો પોતાનું જીવન જગતના ઉપકારને માટે જ વ્યતીત કરતા હોય છે અને પ્રાણીઓના ઉપકારની પાછળ પોતાના જીવનની

આજકાલ આ પરિચયની કમ્પાને લીધે જ સારમાં કમ્પા થાય છે, લાકાઈએ થાય છે, અને બેદી ખૂતો પણ થાય છે ને બવા લોકો આ મતને ખ્યાલમાં રાખી વર્તે તો વિશ્વમાં જરૂર શાન્તિ રચાયા.

પરિચય હોય તો અર્થ એમ નથી કે ધરનાર હોઈને આત્મા જવું, પરંતુ પોતાને જે વસ્તુઓ ઉપયોગી હોય તેની અધિક મર્યાદા કરવી જોઈએ કે મારે બાધી વધારે ન જોઈએ ને ઘરે તો ફેં ખીલતે આપો દઈશ આ પ્રમાણે આ મન વસ્તુઓ ઉપરથી મોઢ ઉતારવાનું તથા બનાસકિતભાવ કેળવવાનું કહે છે

૬ દિસાપરિણામ ગૃહસ્થે દિસાઓમાં જવા માટે પણ મર્યાદા રાખવી જોઈએ. હેતુ વિનાનું રૂપુ જેમ અને તેમ આપુ કરવું

૭ મોગ સ્વમોગ પરિણામ-મોગોપમોગની મર્યાદા કરવી અર્થાત્ મોજનાદિ મોગ અને કપડાં ઈત્યાદિ ઉપમોગની વસ્તુઓની મર્યાદા રાખવી જોઈએ

આ મન એમ કહે છે કે જેમ અને તેમ સાદાઈ રાખો, સાદાઈથી જ ચિત્ત શુદ્ધ અને શાન્ત રહે

મોગોપમોગની વસ્તુઓની મર્યાદા રાખવામાં ન આવે તો તેને મેળવતા પાછળ આજુસ ચિતાવુર રહે છે પરંતુ જો તે વસ્તુઓની મર્યાદા રાખવામાં આવે તો થોડા વખતમાં પોતાની ખાલ તથા મોગ્ય વસ્તુ સહેતાઈથી મળી રહે છે અને બાકી જે વખત મને છે તેમાં આત્મકર્મ થઈ શકે છે

જગદ્ગદ્ગદ વેરમળ-અનર્થદાથી અટકવું અર્થાત્ ગૃહસ્થે પ્રયોજન વિનાના કાર્યમાં મન વચન અને ક્રયાને પ્રવર્તાવવાં ન જોઈએ પણો કોઈની નિદા જોડો બાનપાટ, અદ્વૈત તથા ખરાબ

પ્રકૃતિથી યુક્ત હોય. આ ઉપરથી એમ કનિત થયું કે અદિ સા અદિ મૂળ ગુણોના પ્રત્યક્ષી રહિત ક્ષમાનિ ગુણ સાધુધર્મ તરીકે ન ગણી શકાય પરંતુ સામાન્ય ધર્મ કહી શકાય.

હવે તે દશવિધ સાધુધર્મ વિષે વિચારીએ

૧ ક્ષમા-એટલે સહનશીલતા અર્થાત ક્રોધને ઉત્પન્ન ન થવા દેવો અને જો ઉત્પન્ન થયો હોય તો, તેને વિફલ કરી દેવો જોઈએ અદિ પ્રશ્ન થાય કે ક્રોધને કેવી રીતે ઉત્પન્ન ન થવા દેવો? ક્રોધને ઉત્પન્ન નહિ પણ દેવનાં અને ક્ષમાની સાધનાના નીચે મુજબ ઉપાયો છે

૧ કોઈ ક્રોધ કરે ત્યારે વિચારવું કે હું તો ગુન્હેગાર નથી, મારી તો ભૂલ નથી થઈ જો ભૂલ થઈ હોય તો બીજો જે કહે તે સહી લેવું અને જો ભૂલ ન થઈ હોય તો વિચારવું કે તે તો મને તેમ જોને, મારે તેના પ્રત્યે ધ્યાન ન આપવું આ પ્રમાણે પોતામાં ઉત્પન્ન થતા ક્રોધને રોકવો.

૨ ક્રોધના કોપનું જિતન કરવું કે ક્રોધ પ્રીતિને નાશ કરનાર છે અને યત્રુતા વધારનાર છે ક્રોધાવેશમાં માણસને સહઅસહનો વિવેક નથી રહેતો અને તેથી પરિણામે મહાન અનર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પોતામાં ઉત્પન્ન થતા ક્રોધને રોકવો.

૩ વિચારવું કે ક્રોધ કરનાર માણસ મહા અપાતની છે ક્રોધી માણસ આપણને શું કરી શકવાનો છે? બહુમા બહુ તો મારી નાખશે, પરંતુ ધર્મથી કે સત્યના માર્ગથી તો અષ્ટ કરાવવાની તેનામાં તાકાત નથી.

૪ વળી વિચારવું કે કોઈ માણસ અપણા ઉપર ક્રોધ કરે છે તો તેમાં તે બીયારો ખાલી નિમિત્ત છે ખરી રીતે તો ક્રોધનું મૂળ કારણ આપણા પૂર્વકર્મ છે આ પ્રમાણે વિચારીને ક્રોધને ઉત્પન્ન થતો અટકાવવો, સહનશીલતા કેળવવી.

પણ પરવા કરતા નથી તેના પ્રત્યેની શક્તિ-સેવા કરવી તે ગૃહસ્થનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે

તે મહાત્માઓની જગતને ધણી જરૂર છે, માટે તેમની મુશ્કેલીઓ જાણવી અને તે દૂર કરવી જોઈએ. તેમણે જે કંઈ પ્રવૃત્તિ ઉપાડેલી હોય તેમાં સક્રિય સહકાર આપવો જોઈએ. આ ગૃહસ્થનું અતિથિ સર્વિભાગ મન છે ઉપરાંત બાર મનો તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મો. અર્થાત્ લોકોના ધર્મો છે અને પહેલાં જનાવેલા સામાન્ય ધર્મો તે શાકિક ધર્મો છે

આ પ્રમાણે સામાન્ય ધર્મોની સાથે વિશેષ ધર્મોનું પાલન કરવામાં આવે તો ગૃહસ્થ ધર્મમંત્ર જીવન માળા પોતાના જીવનને સફળ બનાવે છે

ગૃહસ્થપણે ધર્મમય જીવન ગાળ્યા બાદ સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને આત્મ કલ્યાણ સાધવામાં તત્પર બનવું જોઈએ.

સાધુ ધર્મ

સાધુ જીવનશાખા ધર્મમય જીવન કેવી રીતે ગાળવું તે બીજા પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે. આ વિષયમાં જૈન સુત્રોમાં કહેવું છે કે -

દસવિદ્વે રામણધર્મે વ ત -

સત્તી મુક્તિ અજ્ઞાન મરૂને ત્યાગે તાંચે સજમે તમેચિયાણ વ મચર વાસે ।

સ્થાનામ સૂત્ર

સાધુએ ધર્મમય જીવન ગાળવું હોય તો, તેણે, સાધુધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. સાધુધર્મ જનાવેલા મણિ કે સ્થાના માદવ, આજીવ, શીય, સત્ય, સયમ, તપ ત્યાગ આક્રિય-વ અને ધ્યાનયમ આ દસ પ્રકારનો ઉત્તમ સાધુધર્મ છે. સ્થાના શબ્દ દશ પ્રકારનો ધર્મ સાધુ-ધર્મ ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે તે અદિસા-સત્યાદિ મૂળ ગુણોની

પ્રકર્ષથી યુક્ત હોય. આ ઉપરથી એમ કહિત થયું કે અદિસા આદિ મૂળ ગુણોના પ્રકર્ષથી રહિત ક્ષમાદિ મુખ્ય સાધુધર્મ તરીકે ન ગણી શકાય પરંતુ સામાન્ય ધર્મ કહી શકાય.

હવે તે દશવિધ સાધુધર્મ વિષે વિચારીએ

૧ ક્ષમા-એટલે સહનશીલતા અર્થાત ક્રોધને ઉત્પન્ન ન થવા દેવો અને જો ઉત્પન્ન થયો હોય તો, તેને વિદૂષ કરી દેવો જોઈએ. અદિ પ્રશ્ન થાય છે કે ક્રોધને કેવી રીતે ઉત્પન્ન ન થવા દેવો ? ક્રોધને ઉત્પન્ન નહિ પણ દેવાના અને ક્ષમાની સાધનાના નીચે મુજબ ઉપાયો છે.

૧ ક્રોધ ક્રોધ કરે ત્યારે વિચારવું કે હું તો મુન્હેમાર નથી, મારી તો ભૂન નથી થઈ જો ભૂલ થઈ હોય તો ખીજો જ કહે તે સહી લેવું અને જો ભૂલ ન થઈ હોય તો વિચારવું કે તે તો ગમે તેમ ખોતે, મારે તેના પ્રત્યે ધ્યાન ન આપવું આ પ્રમાણે પોતામા ઉત્પન્ન થતા ક્રોધને રોકવો.

૨ ક્રોધના દોષનું ચિંતન કરવું કે ક્રોધ પ્રીતિને નાશ કરનાર છે અને શત્રુતા વધારનાર છે કોવાવેશમાં માણસને સદ્ગુણોના વિવેક નથી રહેતો અને તેથી પરિણામે મહાન અનર્થો ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે પોતામા ઉત્પન્ન થતા ક્રોધને રોકવો.

૩ વિચારવું કે ક્રોધ કરનાર માણસ મહા અપાત્રી છે ક્રોધી માણસ આપણને શું કરી શકવાનો છે ? બહુમા બહુ તો મારી નાખશે, પરંતુ ધર્મથી કે સત્યના માર્ગથી તો બ્રષ્ટ કરાવવાની તેનામા તાકાત નથી.

૪ વળી વિચારવું કે ક્રોધ માણસ આપણા ઉપર ક્રોધ કરે છે તો તેમા તે ખીચારો ખાલી નિમિત્ત છે ખરી રીતે તો ક્રોધનું મૂળ કારણ આપણા પૂર્વકર્મ છે આ પ્રમાણે વિચારીને ક્રોધને ઉત્પન્ન થતો અટકાવવો, સહનશીલતા કેળવવી.

૨ માર્હવ-હૃદયમા અને દર્શનપ્રવૃત્તિમા ક્રામભળતા હોય તો માર્હવ છે આ ધર્મ ફેળવવા માટે માણસે ક્રમ, જાતિ, યાન, સક્રિય, લાભ ઇત્યાદિ આદ્ય પ્રકારના મત્તાં સ્થાને હોડવા જોઈએ અને વિચારવું કે બધી વસ્તુઓ અનિત્ય સૃષ્ટિક છે તો પછી તે મેળવીને શા માટે મદ કરવો ?

૩ આર્જવ-હૃદયની સ લતા તે આર્જવ છે મન વચન અને કાંયાની કુટિલતા હોડી દેવી જોઈએ જેવો વિચાર તેવું જ બોલવું અને જેમ બોલવું તે જ પ્રમાણે કરવું એમ નહિ કે બોલવું કંઈ બીજું અને કરવું કંઈ બીજું નિચાર વાણી અને વર્તનમાં એકતા ફેળવવી.

૪ શૌચ-શૌચનો અર્થ અદિ સ્નાન, પૂજા વિશેષન ગંધ માત્ર ઇત્યાદિ ન સમજવો પરંતુ કોપ માન, માયા અને લોભને ઠોડી જમતના તમામ પદાર્થોમા અનાસન્નિપત્તું ગણવું તે સાધુનો શૌચ ધર્મ છે

૫ સત્ય-સનજન પુરુષોની સાથે યોગ્ય રીતે બોલવું તે સત્ય છે

૬ સયમ-ઇન્દ્રિયોને કાબુમા રાખવી હિંસા અસત્ય ચોરી ઇત્યાદિનો ત્યાગ તથા ક્યાયે ઉપર વિજય મેળવવાનો અભ્યાસ રાખવો તે સયમ નામનો સાધુધર્મ છે

૭ તપ-આધ્યાત્મિક બળ ફેળવવા માટે તથા વાસનાઓને ક્ષીણ કરવા માટે નન વચન અને કાયાને જે જે તાપણીઓમાં તપાવવામાં આવે છે તે તપ છે આ તપ અનસનાદિ રૂપે ૭ પ્રકારનું બાહ્ય છે અને પ્રાયશ્ચિતાદિ રૂપે ૭ પ્રકારનું આંતરિક છે

૮ ત્યાગ-યોગ્ય પાત્ર મળે તો તેને યાનાદિ આપવું તે સાધુનો ત્યાગ ધર્મ છે

૯ અકિંચન્ય-મમત્વશુદ્ધિ તોડી હર્ષ ત્યાગવૃત્તિ ધાગણ કરવી તે અકિંચન્યતા ॥

૧૦ બ્રહ્મચર્ય-નૈતિક આમીઓ છૂટ કરવા માટે તથા યાન પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્રહ્મચારી જીવન વ્યતીત કરવું

બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે મનોહર રૂપ ગ્રસ, શન્ન, ગર્ભ છત્યાદિમા ફસાવું નહિ ઓઓનાં મનોહર અંગો તરફ જોવું નહિ ઓ, પશુ અથવા નપુસક દ્વાગ સેવિન શયનાદિનો ઉપયોગ કરવો નહિ

બ્રહ્મચર્યથી સદૃશ્યોનું પાતન બણી સરળતાથી થઈ શકે છે આ દશ પ્રકારના સાધુધર્મમાં કોઈ પણ ધર્મનો વિશેષ નથી બધા ધર્મો આ દશ પ્રકારના ધર્મને આવશ્યક ગણી સ્વીકારે છે

આ પ્રમાણે પહેલા ગૃહસ્થધર્મને જીવનમાં ઉતારી પછી સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરી ગૃહ સમાજ અને ધર્મનું કલ્યાણ સાધવાની સાથે સાથે આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે ત્યાગી જીવન વ્યતીત કરવું એજ મુખ્ય ધર્મ છે

૨ માર્ગ-હૃદયમાં અને શર્ષપ્રવૃત્તિમાં કામજતા હોવી તે માર્ગ છે આ ધર્મ ફળવવા માટે માણસે ક્રુષ, જ્ઞાતિ, યાન, સક્રિય, લાભ ઇત્યાદિ આઠ પ્રકારના મત્નાં રચાને છોડવાં જોઈએ અને વિચારવું કે બધી વસ્તુઓ અનિત્ય ક્ષણિક છે તો પછી તે મેળવીને શા માટે મદ કરવો ?

૩ આર્જવ-હૃદયની સ લતા તે આર્જવ છે મન વચન અને કાયાની કુટિલતા છોડી દેવી જોઈએ જેવો વિચાર તેવું જ બોલવું અને જેમ બોલવું તે જ પ્રમાણે કરવું એમ નહિ કે બોલવું કાંઈ બીજું અને કરવું કાંઈ બીજું વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એકતા ફળવવી.

૪ શૌચ-શૌચનો અર્થ અદિ સ્નાન પૂજા, તિલેપન મધ માદ્ય ઇત્યાદિ ન સમજવો પરંતુ કોષ માન, માયા અને લોભને છોડી જમતના તમામ પદાર્થોમાં અનાસક્તિપણે મગજ તે સાધુનો શૌચ ધર્મ છે

૫ સત્ય-સમજન પુરુષોની સાથે યોગ્ય રીતે બોલવું તે સત્ય છે

૬ સયમ-ઇન્દ્રિયોને કાનુમાં રાખવી હિસા અસન્ય ચોરી ઇત્યાદિનો ત્યાગ તથા કષાયો હિપર વિજય મેળવવાનો અભ્યાસ રાખવો તે સયમ નામનો સાધુધર્મ છે

૭ તપ-આત્માત્મિક બળ ફળવવા માટે તથા વાસનાઓને શીજી કરવા માટે નન વચન અને કાયાને જે જે તપશ્ચર્યાઓમાં તપાવવામાં આવે છે તે તપ છે આ તપ અનસનાદિ રૂપે ૭ પ્રકારનું બાહ્ય છે અને પ્રાયશ્ચિતાદિ રૂપે ૭ પ્રકારનું આંતરિક છે

૮ ત્યાગ-યોગ્ય પાત્ર મળે તો તેને યાનાદિ આપવું તે સાધુનો ત્યાગ ધર્મ છે

જ તેની શક્તિ નક્કી થાય કે એને મનુષ્યનો સ્વભાવ તે જ તેનો ધર્મ અને તેથીજ 'ધર્મ' એ દરેક વ્યક્તિનો પોતાનો પ્રશ્ન કે આપણે એમ કહી શકીએ કે - 'જે વસ્તુ મનુષ્યને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે આત્મપ્રાપ્તિ, મોક્ષ યા મુક્તિપ્રાપ્તિ કરવામાં સદાય કરે તે ધર્મ, બાકીની સઘી વસ્તુઓ અધર્મ' એક વસ્તુ એટલા માટે ધર્મ હોય, બીજાના માટે અધર્મ હોય, તો જોના તે ધર્મ હોય તેણે જ તે પ્રદર્શ કરી શકે, અધર્મ હોય તેણે ત્યાગ કરી શકે તે સિવાય તે પ્રગતિ કરી શકે નહિ

'ધર્મ'ની ઉપર પ્રમાણે સીધી અને સરળ વ્યાખ્યા કરી પરી હવે આપણે જોઈએ કે ધર્મમય જીવન શા માટે અને કેમ જાળવું ?

પહેલા આપણે ધર્મમય જીવન શા માટે તેનો વિચાર કરીશું પ્રત્યેક મનુષ્ય સુખની શોધમાં છે એમ કહેવાય છે શાઓએ આત્માને જ્ઞાનવન અને આનંદવન બનાવ્યો છે એટલે પ્રત્યેક મનુષ્ય સુખની નહિ પણ આનંદની શોધમાં છે એમ કહેવું વધારે વાસ્તવિક છે 'સુખ' અને 'આનંદ' એ મેં શબ્દો વચ્ચેના બે આપણે વિચારીશું તો મનુષ્ય 'આનંદ'ની શોધમાં જ છે એમ જણાયા સિવાય રહેશે નહિ 'સુખ'ની સાથે 'દુઃખ' જોડાયેલું જ છે 'આનંદ' શબ્દનો વિરોધ કરનારો શબ્દ કયાય શોધ્યો પણ જડને નહિ મનુષ્ય, મેક વખત શાઓ કહે છે તે 'આનંદ' પ્રાપ્ત કરે તો પછી તેને બીજા કોઈ મીઠાની આવશ્યકતા જ નહિ રહે મનુષ્યને જુખનું 'દુઃખ' થયું, તેણે આઠાર કર્યો અને જુખનું 'દુઃખ' જતું રહ્યું અને સુખ થયું પરંતુ આઠાર પાચન થઈ જતા પાકું જુખનું 'દુઃખ' ઉભું જ રહેવાનું, એટલે આઠાર કરવાથી જો 'સુખ' ઉપજ્યું તે ક્ષણિક સુખ હતું આથી જણાયે કે 'સુખ' અને 'દુઃખ' સંકળાયેલા જ છે 'આનંદ' શબ્દની સાથે 'દુઃખ' જોના કોઈ શબ્દ સંકળાયેલો નથી અને તેથી મનુષ્ય આનંદની શોધમાં છે એમ ઉપર જણાવવામાં

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું ?

[લેખક - નરસિંહરાય વીરપાવ રોઠ-મહેસાણા]

ધર્મમય જીવન શા માટે અને કેમ ગાળવું' એ વિષય ઉપર ધર્મપણુ લખતા પહેલાં 'ધર્મ' એટલે શું તે બાબતે નક્કી કરી લેવું જોઈએ. 'ધર્મ' એટલે ક્યો ધર્મ? જૈન વૈષ્ણવ ખ્રીસ્તિય મુસલમાન કે મોર્મ ખીજો? 'ધર્મ' ની વ્યાખ્યા કરવી એ બધું મુશ્કેલ છે જૈન કુટુંબમાં જ મેં એ માન્યતા સ્વભાવ જાગ્રિતમય હોય તો પછી તેણે બ્રહ્મિભાઈ પ્રદર્શ કરવો કે જૈન કુટુંબમાં જન્મ મળ્યાના કારણે તપશ્ચરિતો માર્ગ પ્રદર્શ કરવો? તે જ પ્રમાણે દરેક સમયમાં જન્મ લેનાર માટે કહી શકાય. દરેક મનુષ્યનો વિકાસ સરખો ન હોય એ જાણવું જન્મોના સંસ્કારો લઈ મનુષ્ય જન્મે, ન્યાયી અધુરું મુખ્ય હોય ત્યાંથી તેને આગળ વધવાનું હોય એ એટલે દરેકના માટે અમુક નક્કી કરેના માર્ગ જવાનું થાય છે, અને તેટલા જ માટે સ્વભાવ વિવેચનને કારણે છે કે ખરો ધર્મ ત્યારે પ્રગટશે જ્યારે દરેક માણસને પોતાનો ધર્મ દરી જોડના સાધક તેટલા સાધનાના માર્ગ જૈન શાસ્ત્રો કહી છે કે 'વસ્તુ સદાવો ધર્મો, વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ', એટલે મનુષ્યે જાણવું જન્મોના જે સંસ્કારો મેળવ્યા છે અને તેના હીલે તેના જે સ્વભાવ મા પ્રકૃતિ બધાયેલી છે તે તેનો ધર્મ એ ઉત્તરજીવન સત્યમાં કહ્યું છે કે જન્મથી માણસ, બાળક સુધિ, વૈશ્વ કે શુદ્ધ નથી, તેના કર્મોથી

કરે તે ધર્મ' તેનામા નો વર્મનું જગ પશુ ચાન હોય તો તે-
તેને ટદાર રાખે કે ધર્મના કારણે તેને ખચર હોય કે જે દુખ-
આવી પડ્યુ કે તે મારા કર્મોનું ફળ છે, તેમા બીજા કાઈના દોષ
નથી કાઈ કાઈને દુખ કે સુખ આપી શકતુ નથી અને ઉપમા
આવેના કર્મો મારે સમભાવે અપાવી સેવા જ જોઈએ એટલે 'ધર્મ'
એ આપણે કટોકટીના સમયનો ખરો મિત્ર કે

મનુષ્ય યોનિ સિવાય બીજી એક પશુ યોનિ એવી નથી કે
જેમાં આત્મપ્રાપ્તિ યા મોક્ષપ્રાપ્તિ કરી શકાય, અને એટલા માટે જ
મનુષ્યજન્મ દેવોનેય દુર્લભ બતાવવામાં આવ્યો છે અને મનુષ્ય
જન્મને મોક્ષનું દાર કહેવામા આવેતુ છે આવે દુર્લભ દેહ પ્રાપ્ત
થયા છતાં જો તેને વેકફી દેવામા આવે તો પછી તે વેકફી દેનારને
આપણે ક્યુ ઉપનામ આપીશુ ? મનુષ્ય પોતાને મળે ના દેહનો મદ
ઉપયોગ કરી મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે તો જ મનુષ્યજન્મ
સફળ થયો જણાય પોતાના આત્માનો દિવસે દિવસે વિકાસ થાય
અને આત્મપ્રાપ્તિ તરફ આગળ ને આગળ વધતો જાય તેવી રીતે
મનુષ્યે આગળ વધતુ જોઈએ અને તે પ્રમાણે કરવામા આવે તો
જરૂર તે એક દિવસ આત્મપ્રાપ્તિ કરી આનંદવન બની શકશે અને
પછી તેને કાઈ ચીજની અપેક્ષા નહિ રહે શરૂમા જન્માબ્યા પ્રમાણે
મનુષ્ય માત્ર 'આનંદ'ની શોધમાં છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે
'ધર્મ' સિવાય બીજો કાઈ રસ્તો નથી, અને એટલા માટે જ ધર્મ-
મય જીવનની જરૂર કે

હવે આપણે ધર્મમય જીવન કેમ જીવતુ યા ગણતુ તે જોઈશુ
ધર્મમય જીવન કેમ જીવતુ તે સમજાવવાનું કાર્ય અતિ મુશ્કેલ છે-
મનુષ્ય જેટલુ વાગે છે તેટલુ સમજી શકે નથી સમજે તેટલું
બ્યક્ત કરી શકે નથી અને વળી ભાષાની એટલું ન હોય તો

આવેનું જો કવે પ્રથમ જોઈતો જ ગહે કે કે મનુષ્યને 'આનંદ' સાથી
 મળે ! સસાગમાં રમ્યા પમ્યા રહેનાથી રાજ્યધારી હોય જોડવાથી,
 ખાવાપીવાથી કે સાથી ! દુનિયાદારીનું કાર્ષ્ણ્ય પણ કાર્ય એવું નથી કે
 જે કર્યાથી મનુષ્યને સાચવત આનંદ મળે કાર્ય કરતી વખતે અને
 કરી શકા પછી થોડા વખતના માટે મનુષ્યને હિત્સાહ અને સુખ લાગે
 છે પરંતુ થોડા વખતમાં જ તેને અસતોષની જગાળા વીટળાઈ વળે
 જ નવીન કાર્ય કરવાના તકો આવે છે, યોજનાઓ ધડાય છે અને
 યોજનાઓ અમલમાં મુકના પ્રયત્નો થાય છે કેટલીક વખત તેને
 સફળતા વરે છે, કેટલીક વખત નિષ્ફળતા પણ મળે છે સફળતા વરે
 કે નિષ્ફળતા મળે પરંતુ તેનું સુખ કે દુઃખ સાચો સમય ટકતું નથી
 ફરી નવા તકો, નવી યોજનાઓ ચાલુ જ થાય છે મનુષ્ય સાધારણ
 રીતે તો આમ જ ડહવંડ પૂરું કરે છે અને ત્યારે ડહવંડનો અત
 સમીપ દેખાય છે ત્યારે જો સર્વેષુ કાંઈ છે તો તેને શબ્દ સિવાય
 બીજો અકોશ કે તો નથો. દેવોનંત દુર્લભ એવો મનુષ્ય દેહ પામ્યા
 છતાં તે યોજના આત્માનો જવાબ વિમલ કરી શક્યો હોતો નથી
 આત્મપ્રાપ્તિ કે મોક્ષપ્રાપ્તિના ગરને એક કમનુસ આજીવ આપ્યો
 હોતો નથી.

મનુષ્યનું મનો આદિ અને અત ખાવા પીવા કે મોજશોખમાં
 જ આવી જાય છે એમ માનના । માટે તો કાર્ષ્ણ્ય કહેવાનું જ નથી,
 પરંતુ જ્યોત્સના છે એમ માને છે આત્મપ્રાપ્તિ એ જ લક્ષ્ય
 તે જોએનું તેમના માટે જ અપરે તો જોવાનું કે કહેવાનું ગહે છે
 મનુષ્યના સરીરમાં કોઈક । હાથ તો મનુષ્ય આસનો હમલો યજ્ઞ જાય
 સીધો બેસી સહે જ નહિ જેમ કોઈક રમૂગ સરીરને ટકાવ રાખે છે
 તેમ ધર્મ આપણા અવાત્મક ડહવંડને ટકાવી રાખે જ ધર્મની ખરી
 વિમલ તો દુઃખ વખતે જ જણાય છે મનુષ્ય ઉપા, દુઃખ
 આવી પડે તે વખતે તેનામાં ધર્મની આવના હોતી નથી ।
 તે તે જાગીને જીકા યજ્ઞ જાય છે અને એટલા માટે 'ધાર્મ

મનુષ્ય ધર્મ માર્ગે પ્રયાણ કરી શકે છે 'વિવેક'ની વ્યાખ્યા ૬ વી
 એ. ધર્મ સહેલું ■ પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તન કરવું જ મુશ્કેલ છે;
 કારણ જો આપણે તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હશે અને
 તેને આપણે અતઃકરણપૂર્વક અનુસરવા માગતા હોઈશું તો દરરોજ
 કમળે તે પગને ખરું શું અને જોડું શું એ પ્રશ્ન આવીને ઉભો ગ્રહેશે.
 દરેક માણસ સાથેનો આપણો દરોજનો વ્યવહાર, આપણો ધર્મ,
 અરે, આપણે સવારમાં ઉઠી ગતે સુષ્ક જમણે ત્યાં સુધીમા જે જે
 કામો કરીએ છીએ તે બધામાં તે પ્રશ્ન આવીને ઉભો રહેશે અને તે
 તે દરેક વખતે આપણી કસોટી થશે રહેજા જોડું કંઠવાથી મળતા.
 દુનિયાદારીના તમામ લાભોને જતા કરવા પડશે. દુનિયા જેને દુખ
 માને છે તેમાંથી પસાર થવું પડશે. દુકમાં 'સતત જાગ્રત' રહેવું
 પડશે 'વિવેક' પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય તો કમલુચ આગળ ચલાવ તેમ
 નથી અને તેટલા માટે જ શ્રી મહાવીર પ્રભુના પાછાના બવાનું જે
 વર્ણન કરવામાં આવેલું છે તે 'નયસાર'ના બવથી કરવામાં આવ્યું
 છે 'નયસાર' એટલે જેનામાં વિવેક ભુદ્ધિ જાગ્રત રહ્યું છે તે એટલે
 મોક્ષ પ્રાપ્તિના માર્ગમાં પ્રથમ દરેક મનુષ્યે 'નયસાર' થવું પડશે અને
 તે માટે સતત જાગ્રત રહેવું પડશે શ્રી મહાવીર પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા
 તે પહેલાં તેઓએ જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે પણ સતત જાગ્રત
 રહેવાનો જ આપેલો. જે પ્રભુએ કહ્યું છે કે 'હે મોતમ' એક સમયનો
 પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ' પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે મોતમ તે પ્રભુ
 પામે હતા જ નહિ છતાં પ્રભુએ 'મોતમ' શબ્દ વાપર્યો તેનો અર્થ
 શું ? પ્રભુ મોતમ સ્વામીને ઉદ્દેશીને તે વાક્ય બોલ્યા જ નથી પરંતુ
 દરેક મનુષ્યને ઉદ્દેશી બોલેલા છે કારણ 'જો' એટલે ઇન્દ્રિયો અને
 "મોતમ એટલે ઇન્દ્રિયોના સ્વામી. પ્રભુનો કહેવાનો કાવાર્થ એ
 છે કે હે ઇન્દ્રિયોના સ્વામી (મન) ! એક સમયનો પણ પ્રમાદ સેવીશ
 નહિ પ્રભુએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે ઇન્દ્રિયોના સ્વામીને ઉદ્દેશી કહેલું
 છે, ઇન્દ્રિયોના દાસને નહિ તે, ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ધર્મ

સમજેતુ વ્યક્ત કરવાનું કામ વવારે મુશ્કેલ જાતે છે, અને તેથી
ધર્મમય જીવન કેમ જીવવું એ સમજાવવાનું કામ વધુ જ
મુશ્કેલ ■

જેણે કદી સાપ જોયો નથી તેને દોરડામાં સાપની બાંતિ કોઈ
દિવસ સપ્તમા પણ નહિ થાય અને તેને સાપનું અને તેનું વર્ણન
આપીએ તો પણ 'સાપ' એટલે શું તે તે સમજી શકશે નહિ
જેણે સાપ જોયો કે તેને જ દોરડામાં સાપની બાંતિ ધરા તેથી
રીતે 'ધર્મ' એટલે શું અને ધર્મમય જીવન કેમ જીવવું તે સમજાવવું
આતિ મુશ્કેલ છે 'ધર્મ' એ શું વસ્તુ છે અને ધર્મમય જીવન
કેમ જીવી શકાય એ જાણવાની જો ખરી જિજ્ઞાસા મનુષ્યને થઈ
દેવ તો પ્રથમ તેણે પોતાની જાતને પ્રથમ પૂઠો જોઈએ કે 'ધર્મ'
શા માટે જોઈએ છીએ? મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા, આભરૂં વવારવા,
જ્ઞાતિ મેળવવા કે લોકપ્રિયતાથી કળા? આ ધેશીનો જો કોઈ ઉદ્દેશ
હોય તો સમજાવું કે પોતે ધર્મને સાધ્ય નથી આત્મપ્રાપ્તિ
એજ જીવનનું એકમાત્ર ઝંઘરૂં છે જીવનનું ને મૂળ માર્ગ છે અને
તેના વિના જીવી શકાય નહિ એવી પ્રતીતિ મનુષ્યને હોય તો જ જાણવું કે
ધર્મના રસ્તે ચાલવાને પોતે યોગ્ય કે તે માટે પ્રથમ 'સત્સંગ' કે વે
જોઈએ ધાર્મિક પુસ્તકોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તેના
ઉપર વિચાર અને મનન કરવું જોઈએ સત્સંગ કે વાંચી મનુષ્યમાં
વિવેક આવે તે જ્યાં સુધી 'વિવેક' આવતો નથી ત્યાં સુધી
મનુષ્ય એક કમરુ પણ આગળ વધી શકતો નથી કારણ 'વિવેક'
એ ધાર્મિક જીવનનું પ્રથમ પગથીયું છે અહીં આપણે 'સત્સંગ'
અને વિવેક એટલે શું તે પ્રથમ જાણી લેવું જોઈએ સત્સંગ
એટલે જ્યાંથી આપણને સત્ મળે તે 'સત્સંગ' વિવેક એટલે
ખરા જોગની પરખ એટલું જ નહિ પણ વિવેક એટલે ખરા
જોગની પરખખરાને વગળી રહેવાનો અને જોડાનો ત્યાગ કરવાનો
નિશ્ચય અને તે પ્રમાણે વર્તન આવો 'વિવેક' ઉત્પન્ન થાય પછી જ

યાય તારે જ આપણને મોક્ષ મળી શકે મગાવતરણ આનું સરસ રૂપક છે ભગીરથ ગંગા, ઘડા, વિષ્ણુ અને મહેશ શરીર, પ્રાણ અને મનના અધિષ્ટાતા દેવોને પ્રસન્ન કરી પોતાના પૂર્વજોને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવા માગણી કરે છે ત્રણેય દેવો પોતાની અશક્તિ જાહેર કરે છે અને ભગીરથને કહેવામાં આવે છે કે મગાજી—મદાવિદેહની શક્તિનું જો અવતરણ થાય તો જ તે કાર્ય બની શકે ભગીરથ મગાજીને પ્રસન્ન કરે છે પરંતુ મગાજી સીધાં પાતાળમાં આવવાની ના કહે છે તેમને ઝીણનાર તો ઠાકક જોઈએ જ ભગીરથ ફરી ઘડા, વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરે છે પરંતુ તેઓ પોતાની અશક્તિ જાહેર કરે છે છેવટે શકરને પ્રસન્ન કરવામાં આવે છે અને તેઓ મગાજીને ઝીણવાની દ્વા પાડે છે મગાજી શકરના મસ્તકમાં બરાઈ જાય છે ભગીરથની પ્રાર્થનાથી આગળ ચાલી જન્મુ ઋષિની જામમાં પેસી જાય છે વળી ભગીરથ પ્રાર્થના કરે છે એટલે મગાજી આગળ ચાલે છે અને ભગીરથના પૂર્વજોને મોક્ષ થાય છે આપણને મોક્ષ અપાવનારી કાર્તિક શક્તિ હોય તો તે મદાવિદેહની શક્તિ છે મદાવિદેહની શક્તિ આપણામાં ઉતરે પરંતુ તે ક્રમે ક્રમે મદાવિદેહથી ઉતરતા પડેલી ભૂમિકા મનની આવે એટલે ઘડા અને વિષ્ણુએ—શરીર અને પ્રાણના અધિષ્ટાતા દેવોએ—મગાજીને ઝીણવાની ના પાડી મગાજી શકરના—મનના અધિષ્ટાતા દેવ મન્મથમાં બરાઈ ગયા ને મનની ભૂમિકાનું રૂપાંતર કર્યું તે બતાવે છે ત્યાગના, જન્મુ ઋષિની જામમાં પેસા તે પ્રાણની ભૂમિકાનું રૂપાંતર કર્યું તે બતાવે છે જામનો જાગ પ્રાણમય ભૂમિકાનું મુચન કરે છે અને પછી જ ભગીરથના પૂર્વજોની રાખ એટલે શરીરની ભૂમિકાનું રૂપાંતર થાય છે તેથી જ આપણો અચલ શરીર, પ્રાણ અને મનની પેલીપાર રહેતી મદાવિદેહની શક્તિનું અવતરણ કરવા માટે હોવો જોઈએ અને તે માટે “મનની સકલ્પ-શક્તિ જોઈએ, દ્વયની આધ્યાત્મિક તૃણ અને પ્રાણની અનુમતિ જોઈએ અને રથૂવ દેહને વિષ શક્તિ પ્રયે ખુલ્લો કરવો જોઈએ તથા રથૂવ ચેતન્ય

પગ રાખી શકાય નહિ. જે ધર્મને જીવનથી જુદો પાડી શકાય છે તે ધર્મ 'ધર્મ' જ નથી, બીજુ તમે તે હોય જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયામાં ધર્મ વણાયેતો જ હોવો જોઈએ, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ધર્મ પ્રમાણે જ આપણી દરેક ક્રિયા-આવાધીયની સુવા બેસવાની સુદાંત થવી જોઈએ. કુન સુમધ જ આપે અમુક સમયે આપે અને અમુક સમયે ન આપે તેવું બનવું નથી, તેવી રીતે આપણી દરેક ક્રિયા ધર્મ પ્રમાણે જ થવી જોઈએ આગળ વધીને કહીએ તો આપણી દરેક ક્રિયા જ 'ધર્મ' હોવી જોઈએ તેમ થવા માટે વિવેક પ્રાપ્ત કર્યા પછી ધણું ધણું કરવાનું રહે છે 'વિવેક' એ તો પ્રથમ પગથીયું છે વિવેક પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ ગાનનાં (પ્રાણનાં) કિલો આવવા માટે છે એટલે મનુષ્ય મરીચિ યાગ છે (મરીચિ-પ્રકાશનું કિરણ) આપણે આગળ વધવા માટે ખાસ કરી ત્રણ ચીજોની જરૂરિયાત છે- (૧) અભિષ્ઠા, (૨) ત્યાગ અને (૩) સમર્પણ.

‘અભિષ્ઠા’ એટલે આત્મા વા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઉર્ધ્વમાર્ગી ઇચ્છા, શરીર, પ્રાણ અને મનની ભૂમિકાઓ ઉપરની ભૂમિકામાં જે શક્તિ રહેલી છે તેને જાગૃત કરી તેનું આદરણ કરી તે શક્તિને નીચે લાવી આપણા શરીર પ્રાણ અને મનનું રૂપાંતર કરવાની ઇચ્છા. આ માટે પડુ શાસ્ત્રોમાં ધણું બોલેલું આવેલું છે એમ કહેવાય છે કે જાણીપમા મોક્ષ મળતો નથી પરંતુ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેવામાં આવે તો મોક્ષ મળી શકે છે જાણીપ જેવો દ્વીપ ખરેખર છે કે કેમ અગર તો મહાવિદેહ ક્ષેત્ર જેવું કોઈ ક્ષેત્ર છે કે નહિ તેની ચર્ચામાં નહિ ઉતરીએ, પરંતુ આ એક મુંડ રૂપ તો છે જ ‘જાણી’ એટલે જડ મન પ્રાણ અને ચીત્તના ધર્મો જડ છે અને જ્યાં સુધી આપણે જડમાં જ રચ્યાપચ્યા હીએ ત્યાં સુધી આપણને મોક્ષ મળે શકે જ નહિ એ દેખીતું છે ચીત્ત પ્રાણ અને મનની ભૂમિકાઓની પર રહેલ મહાવિદેહની ભૂમિકાની રાશિ જ્યારે આપણામાં પ્રગટ

‘કપટરૂઢિત યર્ષ આતમ અરપણા આનંદધન પદ રેક’

અભિપ્સા, ત્યાગ અને સમર્પણ એટલે શુ તે આપણે ઉપર જોયું ત્યોની વ્યાખ્યા બધા પછી સ્હેજે પ્રજ્ઞ હિંમતે તેમ જ આ તો મોટો પદાર્થ આપણા સામે ઉભો કરવામાં આવે છે શુ આવું વર્તન શક્ય છે? આ તે શી રીતે બની શકે? આનો ઉત્તર એટલો જ છે કે આત્મા પરવિન્યવ મેળવવો હોય તો તે કરવું જ પડશે. પ્રયત્નથી સપ્તર્થ વસ્તુ સાધ્ય થઈ શકે છે આત્મપ્રાપ્તિ એ જોવો તેવો લાભ નથી, તેને મેળવવા કિંમત તો આપવી જ પડશે નહિવામાં નહિવો ચીજ જોઈતી હોય તો પણ તેની કિંમત આપવી પડે છે, તો પછી આત્મપ્રાપ્તિ, વગર કિંમતે મેળવવા અભિનાય કેમ રખાય? કુરતનો નિયમ છે કે ‘મક્ત આપવું નહિ એટલે આત્મ પ્રાપ્તિની કિંમત તો આપણે ચુકવવી જ પડશે કિંમત ચુકવવાનાં સાધન કે શક્તિ આપણી પાસે ન હોય તો તે મેળવવાની આશા રાખવી તે આકાશકુસુમવત્ છે

અભિપ્સા, ત્યાગ અને સમર્પણ કરવા માટે આપણે આપણું દષ્ટિમિદુ જ ફેરવી નાખવું પડશે. દુનિયાદારીની હરેક ચીજ કે હરેક કાર્ય પાછળ અત્મારે આપણી જે ભાવના કામ કરી રહી છે તેને બદલી નાખી આત્મપ્રાપ્તિમાં મદદકર્તા થાય તે જ ભાવના રાખવી પડશે કનાંપણાનું અભિમાન અને ફળની આશાનો ત્યાગ કરવો પડે જે થાય તે સમજાવે, ઉદાસીન બાને, સાક્ષીભાવે જોવાની ટેવ કેળવવી પડશે આત્મપ્રાપ્તિ માટે આપણી પાસે અખૂટ ઉત્સાહ અને અખૂટ ધૈર્ય જોઈશે. આજે ને આજે આત્મપ્રાપ્તિ કરવી છે એવા ઉત્સાહથી કામ કરવું પડશે ઉત્સાહ એટલે ચચળતા નહિ એ આત્મમાં રાખવા જેવું છે આટલી ઉનાવળની શી જરૂર છે, ધીમે ધીમે કરીએ તો ન ચાલે? આવા પ્રજ્ઞ માટે શ્રી મહાવીર પ્રભુના શબ્દો જ બમ છે શ્રી પ્રભુ કહે છે કે ‘મોત (મરણ)ની સાથે જેને

અને સ્થૂન પ્રકૃતિને આશ્રય હવેર ચક્રવેલી આવીના જેવી નરમ અને
લીધ સસ્કારમાંથી બનાવવી જોઈએ ” આ પ્રમાણે થાવ તે જ
આપણે આગળ વધી શકીએ.

ખીજી જરૂરી વસ્તુ છે ‘ત્યાગ’ ત્યાગ એટલે અસ્વીકાર.
અસ્વીકાર શેનો ?

‘ અવિદ્યામય, માનવ પ્રકૃતિની સામાન્ય ક્રિયાઓનો અસ્વીકાર.
મનના વિચારો, અભિપ્રાયો તેની પસંદગીઓ, તેનો લુપ્તો અભ્યાસ
તથા તેણે બાંધેલા કારાધોરણો અને પરિમિત-સક્રિય-ઐશીઓ
વગેરે સર્વેનો સાધક અસ્વીકાર કરવો જોઈએ પ્રાણમાં રહેલી
ક્રિયાઓનો, વાસનાઓનો તથા ઇન્દ્રિયોનાં સ્પર્શો વિગેરે વિગેરેનો
તથા સ્વાર્થ, અભિમાન ઇર્ષ, ક્રમવાસના, લોભ, ઇર્ષ્યા અને અસત્યનો
વિગેરે સર્વેનો સાધક સત્તર અસ્વીકાર કરવો જોઈએ સ્થૂન શારીરિક
પ્રકૃતિમાં રહેલી મૂર્ખાઈ, શકાશીય કૃતિ અથવા, તપોમસતા,
દુરામદ, કુદ્વેતા, પ્રમાદ, રૂપાંતર પ્રત્યે ઊઠાસીનતા, તમોગુણ, (જડતા)
વિગેરે સર્વેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ ” મનની વિકૃતિઓનો
ત્યાગ કરવાથી “ શાંત થયેલા મનમાં સત્યજ્ઞાનની જ્યોતિનો
ઉદય થઈ શકશે. ” પ્રાણની વિકૃતિઓના ત્યાગથી “ વિશાળ અને
શાંત થયેલા પ્રાણમાં હૃદયબૃમિકામાં રહેલી સત્ય શક્તિનું અને સત્ય
જ્ઞાનનું અવતરણ થઈ શકશે. સ્થૂન શરીરમાં રહેલી વિકૃતિઓના
ત્યાગથી “ જ્ઞાનની જ્યોતિની શબ્દની અને જ્ઞાનદની વાસ્તવિક
પ્રતિષ્ઠા સ્થૂન શરીરમાં થઈ શકશે. ”

ત્રીજી વસ્તુ છે ‘સમર્પણ’ સમર્પણ કરવા માટે આપણે
નિરપૂર્ણ નિરંજન અને નિરહકારી થવું પડશે. નિર્વંશ થવા શિવાય
નિરપૂર્ણ થઈ શકાતું નથી આ જાગૃતમાં વિશેષ શિવેચન નહિ કરતાં
જ્ઞાનદયનું મહાશબ્દની એક લીંગ જ પ્રથમ જિનેશ્વરના સ્વપ્નમાંથી
અસ થશે.

‘કપટરહિત યર્ષ આતમ અરપણા આનંદપત્ર પદ રેહ’

અભિપ્સા, ત્યાગ અને સમર્પણ એટલે શું તે આપણે ઉપર જોયું ત્રણેની વ્યાખ્યા જાણ્યા પછી સહેજે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તેમ છે કે આ તો મોટો, પહોડા આપણા સામે ઉભો કરવામાં આવે છે શું આવું વર્તન શક્ય છે? આ તે ચી રીતે બની શકે? આનો ઉત્તર એટલો જ છે કે આત્મા પરવિજય મેળવતો હોય તો તે કરવું જ પડશે. પ્રયત્નથી સધળા વસ્તુ સાધ્ય યર્ષ શકે છે આત્મપ્રાપ્તિ એ જોવો તેવો લાભ નથી, તેને મેળવવા કિમત તો આપવી જ પડશે નહિવામાં નહિવી ચીજ જોઈતી હોય તો પણ તેની કિમત આપવી પડે છે, તો પછી આત્મપ્રાપ્તિ, વગર કિમતે મેળવવા અભિનાય કેમ રખાય? કુલ્તનો નિયમ છે કે ‘મક્ત આપવું નહિ એટલે આત્મ પ્રાપ્તિની કિમત તો આપણે ચુકવવી જ પડશે કિમત ચુકવવાનાં સાધન કે શક્તિ આપણી પાસે ન હોય તો તે મેળવવાની આશા રાખવી તે આશાશુભવત છે

અભિપ્સા, ત્યાગ અને સમર્પણ કરવા માટે આપણે આપણું દરિમિદુજ ફેરવી નાખવું પડશે. દુનિયાદારીની દરેક ચીજ કે દરેક કાર્ય પાછળ અત્યારે આપણી જે ભાવના કામ કરી રહી છે તેને બદલી નાખી આત્મપ્રાપ્તિમાં મસ્કર્તા થાય તે જ ભાવના રાખવી પડશે કર્તાપણાનું અભિમાન અને ફજની આશાનો ત્યાગ કરવો પડશે જે થાય તે સમજાવે, ઉદાસીન બાવે, સાક્ષીબાવે જોવાની ટેવ કેળવવી પડશે આત્મપ્રાપ્તિ માટે આપણી પાસે અખૂટ હિત્સાહ અને અખૂટ ધૈર્ય જોઈશે. આજે ને આજે આત્મપ્રાપ્તિ કરવી છે એવા હિત્સાહથી કામ કરવું પડશે. હિત્સાહ એટલે ચચગતા નહિ એ ખ્યાવમાં રાખવા જેવું છે આટલી હિનાવગની શી જરૂર છે, ધીમે ધીમે ટરીએ તો ન આવે? આવા પ્રશ્ન માટે શ્રી મહાતીર પ્રભુના શબ્દો જ બસ છે શ્રી પ્રભુ કહે છે કે ‘મોત (મગ્ધ)ની સાથે જોને

દોસ્તી છે તે બંને ગમે તેમ વર્તે પરંતુ મોત જોના દોસ્ત નથી
તેવાઓએ તો દુરત જ ધર્મકાર્યમાં લાગી જવું જોઈએ ' મનુષ્ય
દેહ દેવોનેય દુર્ગંધ અને મોક્ષતુ દાર હોવા છતાં આયુષ્યનો ભરોસો
નથી મોત કઈ થઈએ આવી ઉશ્ચ રહેશે તે કાઈ - ત્યારું નથી માટે
આત્મપ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળાએ તો એક સમયનો પણ પ્રમાદ નહિ
કરતાં દુરત ધર્મકાર્યમાં રત થઈ જવું જોઈએ

ધૈર્ય એટલું હોવું જોઈએ કે યુગોના યુગો વહી જાય છતાંય
નિરાશા આપણામાં પ્રવેશી શકે નહિ ' નિરાશા ' સાધકનો મોટામાં
મોટો દુશ્મન ॥ મનુષ્ય અનંત જન્મોના સાગ અને ખોટા સરકારો
લાઈ જન્મે છે તે પૈકી ખોટા તમામ આત્મપ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છતા માણસે
દૂર કરવા પડશે અને તેમ કરવામાં સમય તો જશે જ ગટરમાં કચરો
જામી જાય છે અને પાણી તેના ઉપરથી વહી જાય છે આપણે તો
એમ જ માનીએ છીએ કે ગટરમાંથી પાણી સીધી રીતે જાય જ છે-
પરંતુ કાઈ વખત ગટરના તળાએ જામેલો કચરો આપણી નજરે
ચડે છે અને તેને સાફ કરાવવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ ગટરનો
કચરો જે વખતે ઉબેગવામાં આવે છે ત્યારે એટલી તો દુર્ગંધ ફેલાય
છે કે આપણાથી તે સહન થતી નથી અને આપણને લાગે છે કે
આવી ગૂંચળામણ જોગવવા કરતાં તો ગટર સાફ કરવી યશ ન કરી
હોત તો જ સાફ હવું તેવી જ રીતે સાધક જ્યારે ધર્મ તરફ વળે
છે ત્યારે અનંત જન્મોનો દુસરકારો રૂપી કચરો પડ્યો હોય છે
તેને ઉબેગવો પડે છે તેમ કરતાં તે ગૂંચળાઈ જાય છે તેને લાગે
છે કે આના કરતાં સાધના ચડન કરી હોત તો જ સાફ હવું આનો
તો અતજ દેખાતો નથી આવા વિચારો તેનામાં નિરાશા લાવે, કે
અને કેટલીક વખત સાધક સાધના મુકી પણ દે છે અને તેટલામાં
જ અખૂર ઉત્સાહ અને અખૂર ધૈર્યની અભાવ રહે ॥ ખીણ એક
વારુની જરૂર છે તે એ કે સાધના મરતી વખતે આત્મવચના તો

યત્રી જ ન જોઈએ. કાષ્ટકે કહ્યું છે કે ' પોતાની જાતને હેતરવામાં મનુષ્ય એકો જ ' દરેક કાર્ય કરતી વખતે કંઈ જાવના કામ કરે છે તેની સતત ચોકીદારી સાધકે રાખવી જ રહી. કેટલાક કાર્યો એવા હોય છે કે દેખાવમાં તે શાસ્ત્રસમન અને લોકપ્રમાણ હોય છે પરંતુ જરા ઉઠા ઉત્તરને જોતા તેની પાછળ મનુષ્યનું અભિમાન જ—(Ego) કામ કરતું હોય છે આત્મધર્મના વિરોધીઓનો તો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ જાવવો જોઈએ નહિ આત્મધર્મના વિરોધીઓ—કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, માયા વિગેરે એવા તો ચાલાક, બહુશી અને શક્તિશાળી છે કે તેમને જરા જેટલોય માર્ગ મળ્યો કે તરત જ આપણામાં પ્રવેશ કરશે અને આપણને આડા રસ્તે ચલાવી દેશે નજરાળએ કાચ જઈ આવી દાઢપગ ધોયા પરંતુ પાનીની સહજ જગ્યા ધોયા વગરની ગદી ગઈ અને કહ્યું તેમનામાં પ્રવેશ કર્યો. રમણદેવીની વાત તો પ્રસિદ્ધ જ છે વાતનો દુઃ સાર નીચે મુજબ છે—

એ જામજો દરિયાની મુસાફરી કરે છે વહાણ ભાંગી જાય છે બન્ને જામજો ધણા દિવસે ખિન્ન આવે છે કિનારા ઉપર તેમનું સ્વાગત એક અનુપમ સુ રી કરે છે તેમને પોતાની સાથે લઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના ભોજનવિલાસ ભોજવે છે વર્ષ પૂરું થવા આવે છે મુન્ગી કે જે રમણદેવી છે તેને બહાર જવાનું થાય છે કિન્નવાની કુળીઓ બન્ને જામજોને આપે છે અને જ્યાં હરવુ ફરવુ હોય ત્યાં હરવા ફરવાની છૂટ આપે છે માત્ર ઉત્તરનો દરવાજો ઉઘાડવાની અને કિન્નવા બહાર જવાની ના પાડે છે મનુષ્ય સ્વભાવએવો છે કે જેની મના કરી હોય તે કરવાની ઈચ્છા તેનામાં પ્રથમ થાય છે રમણદેવીને પાછા આવવાને એક દિવસ બાકી રહે છે અને બન્ને જામજો ઉત્તરનો દરવાજો ઉઘાડે છે ઉઘાડતાની સાથે તેમની નજરે દુનરો માણસોની ખોપરીઓ પડે છે અને એક માણસને ચળાએ ચલાવેલો જુએ છે તેને હકીકત પૂઝતા જણાય છે કે બન્ને જામજોના આગમન

સમગ્રજ્ઞ પાપા પછી માનવુ તે શ્રદ્ધા નથી પણ જ્ઞાન છે નાના
બાળને કહીએ કે એ ને બે ચાર બાળક તેવું કાગળ પૂટે છે ત્યારે
તેને કહેવામાં આવે છે કે તેમ જ થાવ. હું ખેંટો થઈ ગણિત
શીખીશ એટલે તને સમજશે, અત્યારે તો અમે કહીએ છીએ તેના
ઉપર શ્રદ્ધા રાખી આગળ જ્ઞાન તે જ પ્રમાણે આત્મા છે, તે એક
જ પ્રાપ્ત થવા સાધક વસ્તુ છે અને તે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ
જ્ઞાની પુરુષો જેમણે આત્મા જોયો કે જેળયો છે તેમણે કહ્યું છે
તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી આપણે તેમણે બતાવેલા રસ્તે પ્રયાણ કરવું
જ જેમણે જ્ઞાની પુરુષોએ બતાવેલા રસ્તે ચાલીશું તો જરૂર એક
દિવસ આપણે સ્થિતિ વસ્તુ મેળવી શકીશું શ્રદ્ધા એવી હોવી
જેમણે કે આપણને હવામાં ફાઈની પણ મદદ સિવાય લટકવાનું
કહેવામાં આવે તો પણ આપણે બીજા ફાઈની મદદ સિવાય માત્ર
આપણી શ્રદ્ધાના બળે જ હવામાં લટકી શકીએ

જન અનંત જન્મોના કુસરકારો આપણામાં પડ્યા છે એટલે
આપણાથી જૂનો તો અનેક થો, પરંતુ તેથી નિરાશ થવાની જરૂર
જરૂર નથી જુન ક્યાં પછી તેના માટે નકામા રાત્રી શાઈ વખત
બગાડવાની જરૂર નથી હું પાપી છું બારે કમી છું મારાથી
કાંઈ થઈ શકે તેમ નથી, અથમ છું 'આવા વિચારોને તો સ્વપ્નમાં
પણ સ્થાન આપવાનું નથી જૂન થઈ જાય તો તેને માટે પશ્ચાત્તાપ
થાય એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ ઉપર જેવા વિચારો કરી વખત
બગાડવો તે કાંઈ રીતે કષ્ટ નથી પશ્ચાત્તાપનો અર્થ થયેલી જૂન
માટે મારી માગવી અગર નિર્પાત કરવું એવો નથી 'પશ્ચાત્તાપ'
એટલે થયેલી જૂન ન થાય તે માટે સતત પ્રયત્ન. અત્માને અનંત
શક્તિના ધણી તરીકે જાઓએ વર્ણવેલો છે આત્મા ધારે તે કરી
શકે છે એટલે જૂન થવાનાં કાગળે 'હું પાપી છું વિગેરે વિચારો
કરવાના બંધે 'મારો આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી છે, તે ધારે તે

કરી શકે છે. એવી ભાવના ભાવવાની જરૂર છે મત અનંત જન્મોનાં સંસ્કારોને લઈ જૂન યર્ષ ગઈ પણ ફરીથી આવી જૂન કરીશ નહિ એવી ભાવના ગમવાની જરૂર છે સાધકમાં આ ભાવના આવી હશે તો ફરીથી જૂલ કરતી વખતે પણ તે જાગૃત હો, પોતે જૂન કરે છે તેનું તેને જ્ઞાન હશે, ફરી જૂન ન થાય તે માટે તેના અપભ્રંશ પણ હશે આવી રીતે આગળ ચલતાં જરૂર એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે તેના હાથે જૂલ થવા પામશે જ નહિ.

મહાવિદેહની શક્તિને પ્રગટાવવા માટે અને તેનું આહવાન કરી ન એ લાવી મન પ્રાણ અને શરીરની ભૂમિકાઓનું રૂપાંતર કરાવવા માટે પ્રથમ તો આપણું શરીર મજબુત નોંધીએ મનુષ્ય દેહ દેવોનેય દુર્લભ અને મોક્ષનું દ્વાર છે આપણે આત્મા તેમાં બિરાજે છે એટલે તે આત્માનું મદદ છે મદદરતે તો સ્વચ્છ અને સારું મજબુત જ નોંધીએ શરીર માટે-મજબુત નહિ હોય તો તે મહા વિદેહની શક્તિને ઝીલી શકશે નહિ અને ઉચ્ચ પશ્ચિમ એવું આવશે કે મહાશક્તિના અવતરણના કાળે મનુષ્યનું કાલો મોત થાય વા તો તે મોટો યર્ષ જાય, એટલા માટે પ્રથમ આપણે આપણું શરીર સુદૃઢ અને સુદૃઢ બનાવવું પડશે. શરીરને મોજરોખ કાવી બગાડવાનું નથી તેમ હતી ઉપગત ઉપવાસ વિગેરે કરીને પણ શરીર બગાડવાનું નથી શરીર સુદૃઢ રહે માટે જોઈતા ઉપચાર અને આહાર કાર્ય જ છુટકો શરીર માટે નહિ હોય તો પછી મનુષ્યદેહ મોક્ષનું દ્વાર હોવા છતાં મોક્ષમાં પ્રવેશ કરી શકાશે નહિ અજ્ઞ થશે આ તે કેવી વાત ! દેહ મન તો તપ છે મદાવી પ્રભુએ પણ ઉપવાસ દેવા છે 'શાઓના દહેવા પ્રમાણે જો મનુષ્યદેહ મોક્ષનું દ્વાર હોય અને મનુષ્ય-યોનિમાંથી જ મોક્ષે જવાનું હોય તો પછી શરીરને સુદૃઢ રાખવાની આજ્ઞામાં કાંઈ બિન્ન મત બનાવશે નહિ શરીર ઉપર મોક્ષ કે આસન્નિ રાખી તેનું લાલનપાલન કરવાનું નથી પરંતુ ધર્મ કરવામાં

સમગ્રથી પાયા પછી માનવો તે શ્રદ્ધા નથી પણ જ્ઞાન છે નાના
બાળને કદીએ કે એ ને એ ચાર બાળક તેણે કારણ પૂછે છે ત્યારે
તેને કહેવામાં આવે છે કે તેમ જ થાય તું મોટો થઈ ગણિત
શીખીશ એટલે તને સમજશે, અત્યારે તો અમે કદીએ છીએ તેના
ઉપર શ્રદ્ધા રાખી આજ્ઞા ચાલ તે જ પ્રમાણે આત્મા છે, તે એક
જ પ્રાપ્ત કરવા સાચક વસ્તુ છે અને તે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ
જ્ઞાના પુરોષો જેમણે આત્મા જોયો છે, જેણે જોયો છે તેમણે કહ્યું છે
તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી આપણે તેમણે બનાવેલા રસ્તે પ્રયાણ કરવું
જ જેમણે જ્ઞાની પુરોષોએ બનાવેલા ગતે ચાલીશું તો જરૂર એક
દિવસ આપણે પ્રવિષ્ટ વસ્તુ મેળવી શકીશું શ્રદ્ધા એવી હોવી
જેમણે કે આપણને હવામાં ફાઈની પણ મદદ સિવાય કદાચના
કહેવામાં આવે તો પણ આપણે ખીળ ફાઈનો મદદ સિવાય માત્ર
આપણી શ્રદ્ધાના બળે જ હવામાં કદાચી શકીએ

મન અને જ-મેના કુસરશરે આપણામાં પદ્મ છે એટલે
આપણાથી જૂનો તો અનેક થઈ પડે, તેથી નિરાશ થવાની જરૂર
જરૂર નથી જૂન ક્યાં પડી તેના માટે નમ્રતા રાહજી રાઈ વખત
બગાડવાની જરૂર નથી 'હું પાપી છું બારે કમી' છું મારાથી
કંઈ થઈ શકે તેમ નથી અધમ છું' આવા વિચારોને તો સ્વપ્નમાં
પણ સમાન આપણને નથી જૂન થઈ જાય તો તેને માટે પશ્ચાત્તાપ
થાય એ રામાયણ છે પડે ઉપર જેવા વિચારો કરી વખત
બગાડો તે કાઈ રીતે હજી નથી પશ્ચાત્તાપનો અર્થ થોડો જૂન
માટે મારી માગવી અમર મર્યાદા કરવું એવો નથી 'પશ્ચાત્તાપ
એટલે થોડો જૂન ન થાય તે માટે સતત પ્રયત્ન આત્માને અનત
શક્તિના ધણી તરીકે ધારણે વર્ણવેલો છે આત્મા ધારે તે કરી
શકે છે એટલે જૂન થવાનાં કારણે 'હું પાપી છું' વિગેરે વિચારો
કરવાના બદલે 'મારો આત્મા અનત શક્તિનો ધણી છે, તે ધારે તે

નથી અત્યારે જગતમાં અનેક ધર્મો છે એમ કહેવાય છે, પરંતુ સુક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોઈશું તો તે બધાનું મૂળ એક જ છે જેવી રીતે વૃક્ષનું મૂળ તો એક જ છે પણ ડાળીઓ અનેક છે, તેવી રીતે આ જુદા દેખાતા ધર્મો ક્રિયાકારકે હીંધે પડેલા જુદા જુદા પથો છે. દરેકનું લક્ષ્ય તો એક જ છે હા ત કાર્ત્ત ધર્મ એમ નહિ કહે કે અનીતિમાન બનો અગર અસત્ય બોલો.

મનુષ્ય આ દુનિયામાં પોતાના જીવનનો બધો સમય દેહની એવામાં-દેહના લાલનપાલનમાં ગુમાવી દે છે ઇન્દ્રિયોનાં સુખો માટે રાત્રિ દિવસ મહેનત કરતો જોવામાં આવે છે એમ ક્રૂતા જે કંઈ થોડું થયું મળે ॥ તેથી તેને સતોષ નથી થતો, તે વધારે માટે પ્રયત્ન કરે છે હા ત તેને રહેવાને ધર મળે તો તે બગના માટે પ્રયત્ન કરતો જોવામાં આવે છે કલ્યાણ એથી પણ થયું મળે તો પછી તેના ક્રૂતા બીજો કાંઈ મને ન જાય એ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ એ સમજતો નથી કે આ દેહની જેને હીંધે કીમત છે તે આત્માને માટે તો કંઈ પણ કરતો નથી દેહલાવમાં તે એવો રમ્યો પમ્યો રહે છે કે તેને આત્મા શું છે એ પણ ખબર પડતી નથી હું કહેનાર આ શરીર છે એમ તે દુઃખને માની બેઠો હોય છે પરંતુ જો વિવેક શુદ્ધિ-સારાસાર પામવાની શક્તિથી વિચાર કરવામાં આવે તો 'હું' કહેનાર આ શરીર નથી પણ બીજું કાંઈ છે એમ જણાયો હા ત આપણે મૃત્યુ પામીએ છીએ ત્યારે આ શરીર કાષ્ટ જેવું થઈ જાય છે, તેમાંથી દુર્મંથ નીકળવા લાગે છે ત્યારે વિચાર થાય છે કે આપણામાં પહેલાં એવી કંઈ વસ્તુ હતી કે જેને હીંધે આ શરીર પહેલાં હાલતું-ચાલતું તેજોમય દેખાતું હતું તે ઉપરથી લાગે છે કે આપણે આ શરીર ઉપરાંત બીજું કાંઈ છીએ વળી કાંઈ પરંતુ પર ચડીએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ દૃષ્ટિથી જોતા તો એમ જ લાગે છે કે શરીર ચડે છે પણ ત્યારે શરીર આત્મા

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું ?

(લેખિક-બહેન ચદ્રા એ શાહ અમદાવાદ)

ધર્મમય જીવન શા માટે અને કેમ ગાળવું એ પ્રશ્ન ચર્ચા પડેલાં ધર્મ એટલે શું એ પ્રશ્ન ઉભો થાય તે ધર્મ એટલે ફરજ, Duty મનુષ્ય તરીકેની ખીમ મનુષ્યો તરફ તેમજ પ્રાણી માત્ર તરફ આપણી ફરજ માનવતાનો મહા ધર્મ, પ્રેમનો પરમ ધર્મ એ જ ખરો ધર્મ છે કાઈ પધ્ધતિ પૂજારી થવું અથવા મંદિર કે મંત્રાલયમાં જઈ મૂર્તિની પૂજા કરવી માત્ર ફેરવરી વત જપ, તપ વગેરે કરવા એવું નામ ધર્મ નથી. આ નથી વિધિઓ અને પ્રથમ પગથી આ તરીકે કરે પરંતુ ત્યાંથી આગળ વધવાની દૃષ્ટિથી નહિ કે પછી તે ક્રિયાકાંડને વળગી રહેવું અને તેને જ ખરો ધર્મ માની એસવું ક્રિયાકાંડ એ તો સાધન છે, ધ્યેય નથી અત્યારે તો ખરો ધર્મ પ્રેમનો પરમ ધર્મ, પ્રાણી માત્ર તરફ સમભાવ-વિશ્વમધુર્યની ભાવના જુલાઈ મયા ૧૯૧૯ અને લોકો નાલક્રિયાકાંડને જ વળગી રહ્યા છે તે જ ખરો ધર્મ છે એમ માની લેણું છે જુલુ. જુલા ધર્મો વચ્ચે ક્યાંક ચલાવું મુખ્ય કાગળ પશુ આ જ છે દરેક ધર્મમાં ક્રિયા-વિધિઓ શું છે તે જોવાની જરૂર નથી દરેકમાં ધ્યેય શું છે તે જ જોવાની જરૂર છે આત્માની દેહ ભાવનાથી, દેહ ભાવનાથી મુક્તિ એ જ દરેક ધર્મનું ધ્યેય હોવું જોઈએ પછી તે ધ્યેયને પહોંચવાના સાધન Means અને જુલાં હોય, એમાં તકરાર કરવાનું કંઈ પ્રયોજન

આપણે જોઈ ગયા કે જીવનનું અતિમ ધ્યેય આત્માની ઉન્નતિ એજ છે એટલે આ આત્માની ઉન્નતિ કરવા, તેને તેના પૂર્ણ સ્વરૂપે પહોંચાડવા ધર્મમય જીવન ગાળવાની ખાસ જરૂર છે પરંતુ ધર્મમય જીવન પણ ત્યારે જ ગાળી શકાય કે જ્યારે આપણે સાચું આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ સપૂર્ણ દેહભાવમાથી જ્યારે મુક્ત થઈએ ત્યારે જ સ્વાર્થી-મધીન વાસનાઓનો નાશ થાય છે દેહના, ઇન્દ્રિયોના વિષયો તરફ અનાસક્તિ આવી જાય છે અને હું દેહ છું એ ભાવ જ નષ્ટ થઈ જાય છે વળી એક અધ્યાત્મ રસિક મહાત્માએ કહ્યું છે કે —

નાડહ નારકીં નામ, ન સિર્યં નાપિ માનુષ ।
ન દેવ કિંતુ સિદ્ધાત્મા, સર્વોડય કર્મવિવ્રન ॥

જ્યારે આવી ભાવના હૃદયમાં ગુણ રહે છે ત્યારે જ કરેલી ક્રિયા સફળ થાય છે કહ્યું છે કે—

અનક્રિયામ્યાં મોક્ષ યાન ક્રિયા ઉભયતો સયોગ થાય ત્યારે જ પૂર્ણ આત્મવિકાસ થઈ શકે નરસિંહ મહેતાએ પણ ગાયું છે કે—

“જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી.”

જ્યાં સુધી આપણે ખરૂં તત્ત્વ સમજ્યા ન હોઈએ ત્યાં સુધી કરેલી બધી ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે.

વળી જ્યાં સુધી દેહાધ્યાસ જેને બહિરાત્મભાવ પણ કહે છે તે જુદો ન જાય ત્યાં સુધી નવીન કર્મ બધાવા જ કરે છે અને તે કર્મને ભોગવવા માટે આત્માને દેહના બંધન ધારણ કરવા પડે છે. વળી પોતાના એકનાના ઉદ્ધાર માટે પણ મનુષ્યે ક્રિયા નથી કરવાની, પરંતુ ‘આત્મસમ કરોમિ’ “જન પશુ-જમના કૃત્યાણ્યયત પર,

વિનાનું થઈ જાય છે ત્યારે તો એક રૂઠું પણ આગળ ચાલી શકું નથી એ ઉપરથી ખાતરી થાય છે કે આપણે શરીર ઉપરાંત બીજું કંઈ હીએ અને તે જ બલવાન છે, કારણ તેના વિના શરીરની કંઈ કીમત નથી અને તેને જ આપણે ચેતન અથવા આત્મા એ નામે ઓળખીએ છીએ

આ રીતે આપણે જોઈ ગયા કે દેહભાવે રહેવાથી મુખ્ય આત્માનું સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જેથી આખી માનવ જીવિતી મુશ્કેલી છે, છતાં પણ તે પોતાના ધ્યેયને પહોંચી શકતો નથી અને ધ્યેય પ્રાપ્તિ એક રૂઠું પણ આગળ વધી શકતો નથી પ્રશ્ન હવે એ થાય છે કે જ્ઞાનથી જીવનનું ધ્યેય શું છે ?

આપણે જોઈ ગયા કે શરીરમાં આત્મા એ જ મુખ્ય છે કારણ આત્મા વિનાનું શરીર તો કાષ્ટ જેવું નમમુ થઈ જાય વળી શરીર તો પાંચ, પચીસ, પચાસ કે સો વર્ષ પછી નાશ પામવાનું જ છે એનાં સુખો તો મજાનાના જળ જેવાં છે મદા મહેનતે મેગવેલાં ઈંદ્રિયોનાં સુખો ઘણવારમાં નાશ પામી જાય છે

‘ આરામ અર્થે જે અમે આ વસ્તુઓ ઉત્તમ ગણી રહેતો સદા એ માનીએ પણ નિતનિતામાં જતી ’

ત્યારે આ મા એ તો અજર અને અમર છે એટલે આત્માનું સુખ એજ ખરું સુખ છે, એજ સ્થાયી ટકનારું છે એટલે આપણા જીવનનું ધ્યેય પણ આત્માનું ખરું સુખ પ્રાપ્ત કરવું એજ હોવું જોઈએ. આત્માનું ખરું સુખ આત્માને પૂર્ણ સ્વરૂપે-પરમાત્મ સ્વરૂપે પહોંચાડવો, દેહ બંધનમાંથી એની મુક્તિ કરાવવી એજ છે એટલે જીવનનું ધ્યેય એજ હોવું જોઈએ અને એ ધ્યેયને પાનમાં રાખીને જ આપણી બધી ક્રિયા થવી જોઈએ. વળી સદ્ગુણ દૃષ્ટિથી જોઈશું તો જશુરાઈ કે આત્મા એ પરમાત્માનો જ એક અંશ છે તકાવત માત્ર મુશુના વિસ્તારનો છે પરમાત્મા સર્વત્ર છે આ સર્વ અને મેળવવા એજ આત્માનું અંતિમ ધ્યેય છે, એમાં જ આત્માનું પરમ ધ્યેય છે

આપણે જોઈ ગયા કે જીવનનું અંતિમ ધ્યેય આત્માની ઉન્નતિ એજ છે એટલે આ આત્માની ઉન્નતિ કરવા, તેને તેના પૂર્ણ સ્વરૂપે પહોંચાડવા ધર્મમય જીવન ગાળવાની ખાસ જરૂર છે પરંતુ ધર્મમય જીવન પણ ત્યારે જ ગાળી શકાય કે જ્યારે આપણે સાચું આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ સપૂર્ણ દેહભાવમાથી જ્યારે મુક્ત થઈએ ત્યારે જ સ્વાર્થ—મત્લીન વાસનાઓનો નાશ થાય છે દેહના, ઇન્દ્રિયોના વિષયો તરફ અનાસક્તિ આવી જાય છે અને હું દેહ છું એ ભાવ જ નષ્ટ થઈ જાય છે વળી એક અધ્યાત્મ રસિક મહાત્માએ કહ્યું છે કે—

નાડહ નારકો નામ, ન તિર્યચ નાપિ માનુષ ।

ન દેવ કિંતુ સિદ્ધાત્મા, સર્વોડય કર્મવિગ્રમ ॥

જ્યારે આવી ભાવના હૃદયમાં ગુણ રહે છે ત્યારે જ કરેલી ક્રિયા સફળ થાય છે કહ્યું છે કે—

જ્ઞાનક્રિયાઓ મોક્ષ મેળવે ક્રિયા ઉભયનો સયોગ થાય ત્યારે જ પૂર્ણ આત્મવિકાસ થઈ શકે નરસિંહ મહેતાએ પણ ગાયું છે કે—

“જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્મે નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી.”

જ્યાં સુધી આપણે ખરું તત્ત્વ સમજના ન હોઈએ ત્યાં સુધી કરેલી બધી ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે.

વળી જ્યાં સુધી દેહાધ્યાસ જેને બહિરાત્મભાવ પણ કહે છે તે છૂટી ન જાય ત્યાં સુધી નવોન કર્મ બધાયા જ કરે છે અને તે કર્મને ભોગવવા માટે આત્માને દેહના બંધન ધારણ કરવા પડે છે. વળી પોતાના એકનાના ઉદ્ધાર માટે પણ મનુષ્યે ક્રિયા નથી કરવાની, પરંતુ ‘હાતમસમ કરોમિ’ “જન પશુ-જમના કત્યાણુયત પર,

હોમું અગ સો મારા " 'સબી છવ કર ચાસનરસી' એવી બીજાનુ બહુ કરવાની વૃત્તિથી જ કર્મ કરવાની જરૂર છે કારણ બીજાનુ બધું કરતાં આપણુ દિન એની મેલે થવાનું જ છે કહ્યું છે કે "અન્યનું દિન સાધતાં આત્મહિત સધાય છે " 'મહિ હમયે ભાવ હૈ કિ તારતા હુઆ તરે " એક બીજાને તાગતો નવ્ય અને પોતે તરે એજ એક વસ્તુ છે અરિદ્ધતનું પણ એજ લક્ષણુ છે કે પોતે તરે અને બીજાને તારે અને આ ધ્યેયને પહોંચતાં-અરિદ્ધતાના પદને પહોંચનાં વચ્ચે વિદ્વો આવે તેથી અધ્યાત્મરસિક માનવી દિલગીર થતો નથી તેને તે તો ઇશ્વરની કૃપા તરીકે હર્ષથી વધાવી લે છે કારણ કે તે સમજી ગયો હોય છે કે ગુમાનને જ કાઢી હોય છે વળી કહ્યું છે કે—

। વિદ્વૈ પુન પુનરપિ પ્રતિદ્યમના
પ્રારવ મુક્તમગ્ન્યા ન પરિત્યજન્તિ ॥

ઉત્તમ મનુષ્યો ગમે તેટલી વિષ્ણુતિઓ આવે છતાં પણ શકે કરેલું કાર્ય છોડી દેતા નથી

- ધર્મમય છવન શા માટે, તે આપણે જોઈ ગયા હવે પ્રથમ એ ચાલ છે કે ધર્મમય છવન કેવી રીતે ગાળવું! કાંઈ એમ કહેશે કે દીક્ષા એટલે કે સંન્યાસ લઈએ તો જ ધર્મમય છવન ગાળી શકાય. અન્યતઃ, સાધુઓ ગૃહસ્થાશ્રમના બધનમાધી મુક્ત હોય એટલે ધારે તો ધર્મમય છવન બધી જ સારી રીતે ગાળી શકાય, પરંતુ જોને ગૃહસ્થ તરીકે પોતાના ઉપર આગર રાખનારાં જેવાં કે નાના બાઈ બાંકુઓ વૃદ્ધ માતા પિતા, સહી બાગકો, બચ્ચા હોય તે મનુષ્ય બધાંતે તરકોડી સાધુજીવન રીતમગે લે તો તે પોતાના ગૃહસ્થ-ધર્મમાધી ચૂકે છે અને એ રીતે લીધેનું સધુમન બને તે કાપાથી પાળતો હોય પણ મનથી ધ્યાપિ નહિ પામી શકે કારણ તેનો તે અત્મા ગૃહસ્થ તરીકેની ફરજમાધી ચૂક્યો હોવાથી કમ્પા જ કરશે.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ ધર્મમય જીવન ન જીવી શકાય એવું કંઈ નથી કાંઈવમાં ગહેવા છતાં કમળ જેમ કાંઈવથી અલિપ્ત ગહે છે તેમ ગૃહમાં રહેવા છતાં સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતા આદિની સેવા અનવર્તા છતાં ગૃહમાં તે બધાની પ્રત્યે આસક્તિ રહિત થવું આનો અર્થ એવો નથી કે તેઓ પ્રત્યે પ્રેમ ન રાખવો તે બધા આત્માને લીધે આપણને પ્રિય હોવા જોઈએ, નહિ કે દેહને લીધે વળી આ જીવો મારા સબંધમાં આત્મા છે તો મારે તેઓનું કષ્ટમાણ કરવું જોઈએ એવી ભાવનાથી ગૃહજીવન ગાળવું અને જો એવી સારી ભાવનાથી જીવન ગાળ્યું હશે તો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ પવિત્ર તીર્થધામ બની ગહેશે કહ્યું છે કે “મન ચગા તો કથશટમા ગગા” મન, જો પવિત્ર હોય તો ગગામાં સ્નાન કરો અગર ઘેર ઘરો-એ સરખું જ, છે વળી ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ હોય પણ નીચેના અપાર નિયમો- પ્રતો પાળીને વર્તે તો પછી પોતાના ધ્યેય-પરમાત્મપદે પહોંચવામાં, કદાપિ તે પાછો નહિ પડે

સાથી પડેતું પ્રત અહિંસા છે કોઈ મનુષ્યની કે પ્રાણીમાત્રની હિંસા ન કરી કોઈ જીવને પ્રાણગ્રહિત ન કરવો એવો દ્વંદ્વો આ અહિંસાનો અર્થ નથી મન, વચન તેમજ કાયાથી પણ કોઈને દુઃખ ન દેવું એવો વિશાળ અહિંસાનો અર્થ છે મનથી કોઈપણ પ્રાણીનું બૂકું ચિતવવું નહિ કોઈએ આપણું બગાડ્યું હોય છતાં પણ આપણે તો તેના ઘાતા માટે જ કાર્ય કરવું એ જ ખરી વીગતા છે એટલે આ અહિંસા એ વીરનું સસ્ત્ર છે, નહિ કે કાયરનું હથોડી વીરસ્ય મૂળજમ્ ધણું બળવાન, ઉત્તર હાથ, હોય તે જ શૂમા આપી શકે એટલે જ કહ્યું છે અહિંસા પરમોધમ

ખીનું પ્રત સત્યનું સત્યમેવ જયતે નાનુતમ્ સત્ય એ જ જય પામે છે અસત્ય નહિ એ વસ્તુ દરેક પોતાના હૃદયમાં કાનરી રાખવી જ તે અસત્ય ધણી, ય પામવું દેખાય, પરંતુ જાતે તો

જા જ્યાં છે વળી સત્ય પ્રતિષ્ઠા વચનસિદ્ધિ જ્યારે સત્ય સપૂર્ણ
રીતે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે

ત્રોત્તુ મત અસ્તેય એટલે ચોરી ન કરવી પારકાની વસ્તુ તેના
આપ્તા વગર લેવી જેને અદનાતન કહે છે અત્ય એટલે નહિ આપેલું
અને અદાન-એટલે મદલ્યુ કરવું આવી ટેવ મનુષ્યે અવશ્ય વર્જવી
માનમિત્કન એ મનુષ્યના બાહ્ય પ્રાણ છે એટલે કાંઈની માનમિત્કત
દરી લેવી એ તેની હિસા કર્યા બરાબર છે

ચોથુ મૈથુનત્યાગ એટલે કે સ્વભાર્ય સાધુએ તો મન
વચન તેમજ કાયાથી આ મનનું સપૂર્ણપણે પાતન કરવું જોઈએ
વળી મુદરથી પણ જોમ બને તેમ જીતેન્દ્રિય ચલાવી જરૂર છે કારણ
જ્યાં સુધી માણસ જીતેન્દ્રિય નહિ રાખે ત્યાં સુધી દેહ અને તેના
વિષયો તરફ આસક્તિ આવવાની જ અને આ આસક્તિ એજ
સસાગતા બંધનનું કારણ છે આ વિવરણસત્તા ઉપર જ્યારે
મનુષ્ય જીત મેળવે છે ત્યારે જ તે કયા ધર્મ વગર ઉચ્ચ પ્રકારના
માનસિક વિષયો પ્રતિ લક્ષ આપી શકે છે વળી આ વૃત્તિને ઢાળી
નહી દેનાં ગેટ ૧. ૧૦૫૫૫૫૫૫ નહિ કરતાં તેને ઉચ્ચ માર્ગે
વાગવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ તો તેમાથી માનસિક વિકૃતિ જન્મે છે

પાંચમું પરિમિદ્ધને લાગ. પરિ એટલે ચારે બાજુએથી મદ
એટલે ધેરાવું જેનાથી ચારે બાજુએથી પડાઈએ તે પરિમદ્ધ. મોઢ
વસ્તુના માલીક મવા જતાં અતે તે આપણી માલીક થઈ જાય છે
એટલે કોઈ વસ્તુ અત્યે માલીક બાવ ન રાખવો પરંતુ આપણે તો
તેના દુરગી છીએ એ પ્રમાણે વર્તવું માલીકી-આવથી આસક્તિ
આવી જાય છે અને આસક્તિ એજ પરિમદ્ધનું મૂળ ॥ માણસ મને
તેટલો નિષ્પરિમિદ્ધી હોય છતાં પણ જો વસ્તુ અત્યેની આસક્તિ ન
જાય તો તે નિષ્પરિમિદ્ધી ન કહેવાય જેટલો પરિમદ્ધ વધારે તેટલો
માણસ વધારે દુઃખી કારણ તૃપ્તિનો કદિ અત આવતો નથી એટલે
કદિ પરિમદ્ધીના ચિત્તને શાંતિ મળતી નથી.

વળી ક્રોધ, માન, માયા અને લોક એ ચાત્ર કપાયો આત્માની મુક્તિના અતરાય રૂપ છે, એટલે મનુષ્યે તે અવશ્ય વર્જવાં. આ કપાયોમાંથી મુક્ત થવું એનું જ નામ મુક્તિ. એમાં ક્રોધ એ અર્થિ જેવી બળનો જાણ ને જાણતો જાય ક્રોધથી શરીર તેમજ આત્મા બન્ને ઉપર માઠી અસર થાય છે વળી ક્રોધથી વિવેકચકિત ચાલી જાય છે અને તેવો ત્યાગી અને તપસ્વી માનવી પણ જો ક્રોધને વશ થઈ જાય તો તેના આત્માની અધોગતિ જ થાય. મુખદુ ખના પ્રસન્ન આવે તો ખીજ તો માત્ર નિમિત્ત રૂપ છે, કાચુરૂપ તો આપણે પોતે જ છીએ એ વાત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવી એથી ક્રોધનો આવેશ નહિ થાય વળી ખીજએ આપણી પ્રત્યે ગમે તેવું વર્તન કર્યું હોય છતાં આપણે તો તેના બદલ માટે જ કાર્ય કરવું છે એ નિયમ રાખ્યો હોય તો ક્રોધ કદિ નહિ થાય.

વળી માન એટલે કે અભિમાનથી મનુષ્યનો વિનાશ થાય છે કાચુ અભિમાન અતે કાઈનું ટકવું નથી. અભિમાનથી તો ગભરાવણું પશુ નાશ થયો અભિમાનથી તો મનુષ્યનો આત્મા હિંમત હવન પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો, કારણ “લઘુતાસે પ્રશુતા મીયે, પ્રશુતામે પ્રશુ દુ” નમ્રતા હોય તોજ જ્ઞાન આવે. આનો અર્થ એવો નથી કે માણસે સ્વમાનનો પણ ત્યાગ કરવો સ્વમાનથી તો મનુષ્ય કેટલાક હનન કામ કરતો અટકે છે એટલે સ્વમાન હોવું જોઈએ પણ અભિમાન—મદનો ત્યાગ કરવો.

માયા એટલે કે કપટમાવથી કરેલું મહાન મેવાનું કાર્ય પણ નિષ્ફળ જાય છે મનુષ્યમાં કપટ પરેને છે એટલે અત્યરૂપિતા નાશ થાય છે જેવું મનમાં હોય તેવું વચનમાં અને વચનમાં હોય તેવું કાર્યમાં તેવું જોઈએ મન વચન અને કર્મમાં એકરૂપતા હોવી જોઈએ એટલે સાચાનો ત્યાગ કરવો.

સોમયા સર્વગુણો નાશ થાય છે લોકને વશ થએલી મનુષ્ય એક ધુણ પણ મુખ પામી શકતો નથી કારણ હોમ એવે તુષ્ટને લીધે થોડું મળે તો વધારે મેળવવા માણસ પ્રવલ્ન કરે છે, વધારે મળે તો તેના પર માલીની સ્થાપવા પ્રવલ્ન કરે છે અને એક વસ્તુઓ મળ્યા છતાં તેને તૃપ્તિ થતી નથી, અને તુષ્ટને વધારવાને મનુષ્ય અને દુર્ગુણોના સંકળમાં સપડાય છે માટે લોકોને સર્વથા ત્યાગ કરવો

વગી રાગ અને દ્વેષ એ પણ આત્માની ઉન્નતિમાં અતરાયક છે, માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો

મનુષ્ય જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિમાંથી રૂઝ જવો જાર છે, અને આસક્તિ આવી એટલે જીવન આબુજ નામથી માણસ જગી પરત્વરિયતિ સમજી શકતો નથી કારણ રાગે લીધે માણસ અધ એટલે કે વિવેચન્ય જતી જાય છે કદ્યુ છે રાગીયો જે નિવૃત્તિ મળી અધ થએલા વસ્તુરિયતિ સમજી શકતો નથી કોઈ વસ્તુ જ્યારે મનુષ્ય પ્રત્યે જોડાયો રાગ વધારે તેટલું તેના વિરોધથી દુઃખ પણ વધારે આમી ગાપતીઈના સન્દોર્ભા કહીએ તો “જોડવા ગમના ખીના હવમાં ઉડા ઉતવા દરો તેટલા જ તે કાળા વખતે વિરોધ દુઃખના કાગલામૂત થશે” રાગ મમત્વભાવથી-કે અને આજે એમાંથી ઉતરે છે, એટલે આ મમત્વભાવનો ત્યાગ કરવો, જોઈ કે વગી આ પનો રાગ હતા પ્રેમનો આકાંક્ષિક હાથ ખીના રાગ ન થઈ જાય તે આસ સજાવુ આ એક જીવ છે તે ૧૧૦ મધમાં આ પો છે તો મારે તેનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ એવી કારણથી અને “મનુષ્ય પોતાના કાઈ જાડુ, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરેનું જીવન પાળી કરે તો તે ગમ હાં પણ પ્રેમ કહેવાય અને આ પ્રેમ કાંઈ જાડુ મને જામના મનો નવા કાણુ તે આત્માને લીધે

હિંમત્તો છે વળી આ પ્રેમમા આસક્તિ ન આવી જાય એટલી કાળજી રાખવાની

દેવ એ પણ આત્માનો નાશ કરનાર છે “દેવ અરોચક-
ભાવ” ન્યા અર્થે ચક્ર ત્યા દેવનું બીજ શાપાવાનું જ દેવ સ્વાભાવિક
રીતે રાગમાયી પ્રકટ થાય છે રાગાત્ દેવોપિ જાયતે । દેવનું મૂળ અગ્નિ
જે વસ્તુઓ ખરી રીતે આત્માની નથી તેને આપણી માની
સહજે છીએ, પછી તેને કાઈ જગાડે, કાઈ તેનો નાશ કરે તો આપણે
તે સામા માણસ પ્રત્યે ક્રોધ કરીએ છીએ અને ક્રોધ વ્યાપે છે ત્યારે
તે દેવ રૂપે પ્રકટ થાય છે પરંતુ આ દેવને આધીન નહિ થતાં
મનુષ્યોએ —

“લામેમિ સઘ્વ જીવે સઘ્વે જીવા લમંતુ મે ।

નિતિ મે સઘ્વ મૂણસુ વેર મજ્જ ન કેળદ ॥

હું સર્વ જીવોને ક્ષમા આપુ છું સર્વ જીવો મને ક્ષમા આપો
મારે કાઈ સાથે વેર નથી પણ સર્વ સાથે મૈત્રી છે, એવી કાવનાથી
જીવન ગાળવું અને એમ કરવાથી તેના અહર દેવ લાના વખત સુધી
ટકનાર નથી, કારણ જેમ અજવાળું થાય એટલે ચોરી કરનારા ઉભા
ગહેના નથી તેમ સત્ય જ્ઞાન રૂપી અજવાળું થાય છે એટલે અજ્ઞાન એક
સણ પણ ટકી શકતું નથી

વળી કલહ ક્રકાસ એ પણ નાશનું કારણ કલહશીલ
વૃત્તિવાળાને આર્ત અને રોદ્ર ધ્યાન જ રક્ષા કરે છે એટલે તેને કદિ
શાન્તિ મળતી નથી એટલે તેના મનમાં કદિ સુખ વિચાર પણ
પ્રવેશ કરી શકતા નથી એટલે આત્મવિમુક્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાએ ક્રકાસનો
સર્વથા ત્યાગ કરવો છે

તેમજ અભ્યાખ્યાન એટલે કે બીજાને માટે આજ મૂકવું તે પણ
સારા માણસને શોભતું નથી લોકોના કહેવા ઉપરથી કાંઈના ઉપર

અમુક દોષ ચલાવશે જો બાલું નીચ કાઢે છે, તેથી તો આપણે બીજાના ચાગ્રિની ચોરી કરીએ છીએ કાઠના ચારિત્ર ઉપર આજ ચલાવવાથી સામાને કેટલું દુઃખ થતું હશે તેનો ખ્યાલ પણ આપણને આવી શકતો નથી કેટલીક વાર માણસને આપનાત પણ કરવો પડે છે વળી પારકી પચાતોમાં પાડવાથી આપણે સમય વૃથા પણ ગુમાવીએ છીએ એટલું નહિ પણ આપણી ક્ષાતિ પણ ગુમાવીએ છીએ

ધૈર્ય એટલે આડીચુગલી કરવી-Back bang-આ બાલું જ હનમ પ્રકારનું વ્યસન છે બહુને આવું વ્યસન પડી જાય છે બીજાની હાજિમાં સારા થના માટે બહુ મનુષ્ય પારકી વાતો લાવી-તાવી તેમાં મીઠું મરચુ જાળગવી લોકોને કહે છે પગલુ આથી શો લાભ? આથી બીજાના કગતા આપણી જ-આડીચુગલીકારની જ વ્યવહારિતિ વધારે થશે, કારણ આત્મા એવા હનમ વિચારોમાં રમણ કર્યા કરશે જેથી ઉન્નત વિચારોને પ્રવેશ કરવાને ત્યાં સ્થાન જ નહિ મળે.

મનુષ્યે ગતિ અરિતિ એટલે કે સુખના પ્રસંગો ઉપગ્રેમ અને દુઃખના પ્રસંગો પર અપ્રેમનો લાગ કરવો સુખ અને દુઃખમાં સમભાવે રહેનાર જ આત્માની ઉન્નતિ કરી શકે છે વળી સુખ અને દુઃખ હમેશાં ટકતા નથી, એટલે ધડીમાં સુખ આવે એટલે હર્ષ, દુઃખ આવે એટલે શોક એમ કર્યા કરવાથી મનુષ્યનું મન સ્થિર થઈ શકતું નથી તે સંયોગોને આધીન બની જાય છે મનુષ્યે હૃદયમાં નિમિષ્યતિ આ પણ જશે આ સુત્ર સુખ તેમજ દુઃખના પ્રસંગે નીરતર ખ્યાનમાં રાખવું એથી સુખદુઃખમાં સમભાવ રહી શકશે.

પારકાની નિદ્રા જોને પરપરિવા. કહે છે તે પણ મનુષ્યે અવશ્ય વર્જવી. બીજાની બાજતોમાં માથું ગાથો કરતાં જો મનુષ્ય પોતાની જ વાતોમાં રસથી ખ્યાન રાખે તો તેને અવશ્ય લાભ થાય કાઠપણુ મનુષ્ય સંપૂર્ણ નથી એક માત્ર પ્રભુ સિવાય. “થોડા બહુ અવગુણે

સૌ જ્યાં રે, કાઈના નળીઆં ચુલે, કાઈના નેવરે " એટલે બીજાની નિંદા કરવાનો આપણને અધિકાર નથી કાઈના દોષ જોવા કરતાં જો આપણા દોષ આપણે જોઈશું તો તેથી આપણને લાભ પણ થશે કારણ તેથી આપણને સુધરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું મન પણ થશે વળી પારકાનાં ગુણ જોવાની વૃત્તિ રાખવી જોયી આપણામાં પણ તેવા ગુણો ખાસી નીકળે. કહ્યું છે કે —

परगुणपरमाणन् परतिष्ठत्य नीत्य ।

निज हृदि निवसन्त सन्ति सन्त क्रियन्त ॥

વળી માયામૃષાવાદ એટલે કે ઢોંગ—આ વસ્તુ મનુષ્યે અવશ્ય વર્જવી મનુષ્ય પોતે હોય તે ગુણો સારા દેખાવા ઇચ્છે છે ત્યારે તેને પોતાના દોષ દાકવા બહુ કુશળોનો આશરો લેવા પડે છે માનસશાસ્ત્રમાં આને Inferiority Complex કહે છે આ Complex એટલે પ્રથિ જોનામાં બધાઈ ગઈ હોય છે તે મનુષ્ય પોતે બીજાથી ઉતરતો હોય અગર કેટલીક વાર ન પણ હોય છતાં પોતે કંપનાથી માની લીધું હોય કે એટલે બીજાની દૃષ્ટિમાં પોતે સારા દેખાવા પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે હા ત ગરીબ માણસ મોટા મોટા વરપોશા કાઢશે, કદરૂપા માણસો મોટા કડોરા કરશે વળી આવું કરવામાં તેને ધણો લય ગળવો પડે છે વળી જાણનાં માર્ગો તે અસત્ય બોલે છે કપટ કરે ॥ અને બીજા અનેક કુશળો સેવે છે અને અતે તેનો ઢોંગ હિઠાડો પડે છે એટલે પોતે એવો ને એવો રહે ॥

કે ને મનુષ્યે મિથ્યાત્વ શ યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ મિથ્યાત્વ એટલે સત્યને અસત્ય માનવું અસત્યને સત્ય માનવું દુઃકારમાં વસ્તુને અવસ્થા રૂપે જાણખવી તેનું નામ મિથ્યાત્વ અસત્ય જ્ઞાન જ્યાં મળે હોય ત્યાંસુધી સકારોથી ભરેલું રહે છે અને

સ્થિતિમા દ્વ નિશ્ચયી તે કોઈ પણ કાર્ કરી શકતો નથી માટે
 વસ્તુને તેના સત્ય સ્વરૂપે ઓળખવા માણસે હમેશ પ્રયત્ન કરવો
 કારણ સત્યગાન પ્રાપ્ત થશે એટલે મિથ્યાત્વ આત્મું જશે અને આત્મા
 પરમાત્માનું જ્ઞાન હૃદયમા પ્રવેશ કરશે જેથી આત્માને ઉચે ચક્રતા
 વાર નહિ લાગે પછી તેને કાર્ધનુ આનંદન લેવાની પણ જરૂર
 નહિ પડે તે પોતાના આત્મનજથી—Soul force થી જ ઉચે
 ચઢી જશે

ધર્મમય જીવન

શા માટે

અને કેમ ગાળવું?

લેખક દુલચંદ લાધચંદ માવાણી—રાજકોટ

ઐકાર વિન્દુ સયુક્ત નિત્ય પ્યાયન્તિ ચૌગિન ।

કામદ મેક્ષદ ચૈવ ઐકારાય નમો નમ ॥

શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ છંદાગ્ને નમસ્કાર કરી આ લેખનનો પ્રારંભ

કરું છું

વિષયના મૂખ્ય પ્રશ્નો પર આપુ તે પહેલાં 'ધર્મ'નું સાચું સ્વરૂપ જોળખવું આવશ્યક છે, કારણ કે એની પાછી સમજ વિના આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરવો તે રેતાળ પ્રદેશમાં મુદ્દ મહાન ખાધવાના પ્રયાસ કરવા જેવો નિર્ધાર છે, માટે ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ જોળખી લઈએ

ધર્મ એટલે શું

'ધર્મ' શબ્દમાં મૂળધાતુ ધૃ છે વ ધાતુનો એક અર્થ 'અટકાવવું' એવો થાય છે, તે ઉપરથી ધર્મ એટલે એ આચરણ જે પ્રાણીને પાપમાર્ગમાં જતું અટકાવે, પરંતુ ધર્મ એ એવો વ્યાપક શબ્દ છે કે તેની ઉપર્યુક્ત વ્યાખ્યા સંપૂર્ણ અર્થયુક્ત લાગતી નથી કેમકે સદ્ગુણોના અનુપાલનમાં ધર્મ જુએ છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોને જીવનમાં ધર્મ માને છે, તથાના દયા-શાવથી ઉત્તેજિત

રિયતિ

જો છે, કેમકે આત્મ

નિદાને છે કાઈ સામાજિક સંસ્થાઓ તથા કુરુદિઓને ઉચ્છેદવામાં
ધર્મ અનુભવે છે, કાઈ સમાજમાં મહેલી વર્મ-ભાવનાને નાશ
કરવામાં ધર્મ જાણે છે વાસ્તવિક રીતે ધર્મના આ બધા બિન્ન
બિન્ન અંગો છે

ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવા માટે આપણે ધર્મના બે વિભાગ
પાડીએ—(૧) વ્યવહારધર્મ (૨) નિશ્ચયધર્મ માનવ-જીવનના યુગ્મવશ
ભરેલા પ્રભોનું નીતિ તથા સફળાવશ્ય અને સુયોગ્ય નિરાકરણ
વ્યવહાર ધર્મ કરે અને આત્માને વિકાસને માર્ગ સર્જવાનું કાર્ય
નિશ્ચયધર્મ કરે વ્યવહારધર્મ નિશ્ચયધર્મના ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચ
વાનું અવશ્યક છે, વ્યવહારધર્મ અને નિશ્ચયધર્મ બંનેનું સ્વયં
આત્માનું નિર્માણ ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રગટાવવાનું છે આજકાલ કેટલેક
સ્થળે વ્યવહારધર્મને બહુ અગ્રસ્થાન આપવામાં આવે છે તો બીજી
જગ્યાઓએ નિશ્ચયધર્મને અતિશય મહત્વ આપવામાં આવે છે એ
સુષ્ટિ નથી હોતી પ્રમાણના ધર્મો મહત્વના છે અને આત્મોન્નતિ
પ્રાપ્તિ માનવે બંને પ્રમાણના ધર્મોની આગવતા કરવી જોઈએ

વ્યવહારધર્મનું સ્વરૂપ — વ્યવહારધર્મ એ પાપાનો ધર્મ છે
પાપા વિનાનો મહેલ મહાકાળ મહેલ જેવો તડતડી અને ક્ષણજીવી
છે તેમ પાપા વિનાનો ધર્મ-વ્યવહારધર્મ વિનાનો ધર્મ-નિર્જીવ અને
નકામો છે, એટલે વ્યવહારધર્મનું મૂલ્ય જોએ એણે સમજે કે તેણે
ધર્મના યથાર્થ સ્વરૂપને પીછાનના નથી નિશ્ચયધર્મની ઉચ્ચ શ્રેણીએ
પહોંચ્યા પહેલાં વ્યવહારધર્મનું યથાર્થ પાલન ઉચ્ચાથથી આત્માએ
કરવું જોઈએ સમાજે માન્ય કરેલી નીતિ-સન્નીતિ-જેવી કે ચોરી
ન કરવી, જુદું ન જોડવું, દિસા ન આચરવી વ નું અશ્વમ્ભ
પાલન, પ્રમાણિતતા, નિર્મયતા, નમ્રતા તા સદ્-વિદ્યા-વ્યાસન
વ સફળતાને જીવનમાં કર્તવ્યસત્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ ધર્મ-નોત્પન્ન
કાર વિજેતા બનવા માટે જાગીરથી પ્રવૃત્તિ કરવામાં ઉચોગ આત્મ

સુધારણાને પીઠે ડગ લાગી દેખાતી પગસુધારણા-સમાજ સુધારણામાં
જીવન-ધન ખર્ચવાનો પ્રયાસ જે વ્યક્તિ કરે છે તે વ્યવહારધર્મ
બરાબર આવરે છે એમ કહેવામાં અત્યુક્તિ નથી કાંઈ એક જ
વ્યક્તિમાં વ્યવહાર ધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન થતું જોવા એ મુશ્કેલ
વાનું કારણ કે તેને જીવનમાં ઉતારવાનું કાર્ય આપણને દેખીતી
રીતે લાગે એટલું સહેલું નથી

નિશ્ચય ધર્મનું સ્વરૂપ-આત્માની સંપૂર્ણ નિર્વિકાર દશા
એ મોક્ષશા છે અને તેની પ્રાપ્તિ એ માનવનું લક્ષ્ય (Goal) હોવા
જોઈએ વિષય-ક્રિયાવાદિ અતિ ધીર કર્મોને પરિણામે આત્મા પુરુષનોથી
વિસ્તરતા ક્ષેત્રમાં બધા દશામાં પ્રવેશે છે તેને તે સ્થિતિમાંથી અમલ
મુખ્ય સ્થિતિમાં પ્રવર્તાવવાનો પ્રયોગ નિશ્ચયધર્મ કરે છે રાગદ્વેષના
બંધને નિર્મૂળ કરવો ક્રોધાદિ ક્રિયાની તીવ્રતા તોડી પાડવી અને
આ અવસ્થાની ચરમ સ્થિતિમાં શુભાશુભ ભાવોને બંધના કારણ
જાણી વળવા તે નિશ્ચય ધર્મ છે આ ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવું
એ અતિ-અતિ મુશ્કેલ કાર્ય છે પરંતુ અશક્ય તો નથી જ તેથી
મુક્તિનું પરમ સુખ ઇચ્છના જીવે ખૂબ મક્કમતાપૂર્વક આ પથે
આગળ વધવું જોઈએ

ધર્મમય જીવન શા માટે ગાળવું જોઈએ ?

સસાર પ્રત્યે રુચિ ધરાવતા જગત પરના નાનાવિરા માન્યોના-
જીવન તપાસીએ તો તેમાંથી એક જ વસ્તુ દેખાશે કે કાંઈ ધીમેટકે
દુખી છે તો કાંઈ સ્ત્રી-પુત્રાદિ સળધે દુખી છે, કાંઈ રોગાદિ
દુખોથી પીડાય છે તો કાંઈ માનસિક તાપથી દુઘાય છે આ રીતે
સસારમાં સર્વત્ર દુખોનું સામાન્ય જામેલું દર્શિગોચર થાય છે
સાચું જ કહ્યું છે કે અધુને અસાસનમિ સસારમિ દુખમ પદ
આમુવ અને પુરમા અનેક પ્રકારનાં દુખ છે

ધારન સુત્ર અ ૮ માથા ૧) અહીં તાહી કાઈ સુખ દેખાવ છે. તે સુખ નથી, સુખાભાસ છે અને તેથી અઘાથત છે અઘાથન વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મપ્રવૃત્ત થનાર વ્યક્તિની રિષિતિ મદદ ખોટના વેપાર કરનાર વેપારી જેવી છે એવો ખોટનો વેપાર ન કરવા હચ્છનાર વ્યક્તિએ સસારના અઘાથન સુખો પ્રાપ્ત કરવાને બાદે પરમ સુખ પામવાને તત્તર બનવું જોઈએ અને એવું પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો એક માત્ર માર્ગ ધર્મ છે, તેથી તે વ્યક્તિએ ધર્મમય જીવન ગાળવું ધો છે

પરમ સુખ પામવાનો સૌથી મુયોગ્ય મળ માનવ-જન્મ છે સર્વેષ્ટ શાસ્ત્રમાર કહે છે કે દેવ તિર્થંત્ર કે નગ્ન યોનિમાં જન્મ મોક્ષધર્મ કહી પામે નહિ મુક્તિ માટે તો તેણે માનવ-જન્મ પામવો જ જોઈએ અને જીવને માનવ-જન્મ તો અકરપનીવ મુશ્કેલીથી જ મળે છે એવો દુર્લભ માનવજન્મ જીવને મળેનો છે તો તેણે તેને નિષ્કૂળ જવા દેવો જોઈએ નહિ. પરમ સુખ પામવાની જીવને આ સોનેરી તક મળી છે તો તે તકનો લાભ ધર્મશુદ્ધિ જીવે લેવો ધટે! આથી ધર્મમય જીવન ગાળવાની ધર્મપરાયણ જીવની ફરજ છે

ધર્મમય જીવન શા માટે ગાળવું તેના સુન્દર ચિતાર નીચેના શ્લોક આપે છે —

મૃત્ત શરીરમુત્સૃગ્ય કાષ્ઠલોપસ ક્ષતો ।
 વિમુક્તા ના ધવા યાતિ ધર્મસ્તમનુગચ્છતિ ॥
 તસ્માદ્ધર્મ સદાયાર્થ નિત્ય સચિનુયાચ્છનૈ ।
 ધર્મેણ હિ સહાયેન તમસ્તરતિ દુસ્તરમ્ ॥

અર્થ — તાકડા અને માટીના ઢેફા જેવા મૃત્યુ પા પૃથ્વી પર છોડી દઈ સત્તાવહાર્થજો આ

સાથે જાય છે, તેથી (૭) માત્ર-સહાય માટે હમેશાં ધર્મ આચરવો જોઈએ, કારણ કે ધર્મની સહાયથી જ મહામુશ્કેલીથી તરી શકાય તેવા અધમર (મય સસાર)ને તરી શકશે.

ધર્મમય જીવન શી ગીતે ગાળવું ?

તીવ્રેની બાળનો પ્રત્યે ધર્મવત્સલ જીવે સપૂર્ણ સાવધાનતા પૂર્વક જાગૃત રહેવું જોઈએ —

(૧) હિંસા ન કરવી-અહિંસા પરમો ધર્મ એ મહામત્તનું સમજાવ્યું પૂર્વનું આચરણ ધર્મપ્રેમી જીવ કરે આજે અહિંસાની જીવના કાયદામાં ફેનાઈ રહેલી જોવામાં આવે છે એ ઠીક નથી એવી વેવલી અહિંસા ધર્મોત્તમાનુ ગમણુચાન કહી ન હોય. ઠીકી મજાકોને ન માગનાર જીવો બ્યાપારાદિ કાર્યોમાં હજારો પચેન્દ્રિય જીવોના ગળા કાપે છે અને જીવો બવદાગમાં અહિંસાની નરી મરકરી થતી જોવામાં આવે છે સાચી અહિંસા માનવમાં કહી વીગતા પ્રેરે છે અને તેની અહિંસાનું પાનન એ કર્તવ્ય છે

(૨) જીહ્વા ન ખોલવું-આજે કેવળ ગુમજમાં પણ અનેકવાર અસત્ય મોનાતું સાબળાએ છીએ જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અસત્યાચરણ કરીને તે પમલે થતું જોવામાં આવે છે પરંતુ ધર્મોત્તમા જીવ અસત્ય બાપણ કહી નહિ કરવાનું વન લે અને પ્રાણુતિ પણ તેનો જગ થના ન હે મ્નાત્માને ઈંદ્રની મહાસમૃદ્ધિ કરતા પણ સત્યની વધારે કિંમત છે કાગળ કે તે જાણે છે કે નાસીધમો યજ ન સત્યમસ્તિ.

(૩) ચોરી ન કરવી-કોઈની ચીજ દુર્જીવિથી લઈ લેવી અથવા કોઈની ખોવાએલી ચીજમાં પોતે સ્વામિત્વ સ્થાપવું તે ચોરી છે. ચોરીના સક્ષમ પ્રગચી પણ અગમ્ય હેવું એ ધર્મજીવી પ્રાણીની રૂજ છે

(૪) અજયાર પાગલુ-જીવનના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં વચસ્વી રીતે માર્ગ જોવામાં અજયારનું પાવન નાવસ્યક મનાવ છે અજયાર્યથી

અપાર સામર્થ્ય પ્રકટે છે અને તે સામર્થ્યને ધર્માચરણમાં ફેરવવાથી મનુષ્ય જલસાગર સહેનાઈથી તરી શકે છે

(૫) પુગ્ગિમ્હ ન મેવવો—સામાન્ય મનુષ્યની વૃત્તિ વૈભવવિનાશના સાધનો વધારવા તરફ છે તે તેવા સાધનોમાં સુખ માને છે પરંતુ તે સુખ દાણુજીવી છે માટે ધર્મશુદ્ધિ જીવ અપુગ્ગિમ્હી બને છે

ધર્મપ્રેમી દુવાત્માએ પોતામાં નીચેના અચાવરણક સદ્ગુણો ખીલવવા ભ્રમ્યે —

(૧) નમ્રતા—પર્યતિકામી જીવ હમેશા નમ હોય છે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં નમ્રતા આવશ્યક છે દેવ, ગુરુ માતા, પિતા વગેરે પ્રત્યે નમ્રતા ધારણ કરવી એ ધર્મરત નાનવનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે

(૨) ક્ષમા—ક્ષમા વીરત્વ મૂળમ્ સાચો વીર તે છે કે જે પ્રમજાપત્ ક્ષમા બનાવો શકે ક્રોધએ અનુપક્ષર કૃષ્ણ હોય ત્યારે પણ તેના ક્રત્યે બે જીવ ક્ષમા બનાવી શકે તો તેમાં તેની વીરતા છે આવી વીરતા તેને ધર્મમાં સોપાન ચડવામાં આ લ્પ્યમૂલ થાય છે

(૩) વિવેક—હ સદીરની ન્યાયે જે વ્યક્તિ સદ્—મમદ્નો વિવેક કરી શકે છે તે વ્યક્તિને ધર્મપથેથી અત્યાપમાન હવાને ક્રોધ સન્નિમાન નથી વિવેક એ ધર્મનું મૂળ છે અને ધર્મનો સાચો મર્મ સમજાવ નાર અતિ ઉપયોગી સદ્ગુણ છે

(૪) સત્સંગ—જે માનવ વિવેકશુદ્ધિ રહે સતપણ્ડુ ઓળખી લઈ તે મતના નિરતર સમાગમમાં ગહે છે તે ધર્મનો સાચો ઓળખ કરી શકે છે અને હૈંથી કોટિનું ધર્મમય જીવન માળી શકે

(૫) અપ્રમાદ—જે અરેખગે ધર્મ—લાભ પ્રાપ્ત કરવો હોય તો અપ્રમાદી બનવું પડશે મનુષ્ય અત્યાકુષી છે અને તેટલા થોડા

વખતમાં તેણે બગીરથ કાર્ય-સિદ્ધિ કરવાની છે એટલે જીવનની ક્ષણે
ક્ષણે ધર્મ-વીર કાર્ય-સિદ્ધિમાં ખર્ચવી જોઈએ.

(૬) દયા-જૈન ધર્મમાં 'દયા'નું સ્થાન અતિ ગૌરવભર્યું છે
કુખી જીવોને જોતા ધર્મીના દિનમાં દના ઉપજે એટલું જ નહિ પરંતુ
તે કુખીઓનાં કુખ, મથાશકિતમતિ ફેડે પણ ખરો બાત્મવત
સંમૂલેષુ ના અર્થ-મળીર સિદ્ધાંતને દયાપ્રેમી જીવ ચર્ચિતાઈ ક્યાં
વિના ગહે નહિ.

(૭) નિર્ભયતા-વિવેકી માણસ હમેશા સતપથગામી હોય છે
અને તેથી નિર્ભય હોય છે, તેને મ્હાથી ખીવાપણું હોતું નથી
મહાવીર પ્રભુને જે જે પગિસહ સહન કરવા પડ્યા તે તે તેમણે
નિર્ભયપણે સહ્યા છે કારણ કે તેમને પોતાના માર્ગની સત્યાઈની
સપૂર્ણ પ્રતીતિ હતી.

(૮) અનિદા-આપણી આડપાસનું વાતાવરણ નિદાની ભાવ
નાથી એટલું બધું ભરેલું છે કે નિદા-વચનો બોલવામાં સામાન્ય
માણસોને કશું અનુગતું લાગતું નથી ધર્મમય જીવન જીવનાર માણસ
કોઈની નિદા ન કર, તેમ પોતા સબધે નિદા-વચનો બોલનાર
માણસનું છુટું ચાહે નહિ કે કરે નહિ તેવા સમ્બંધને તો તેની
નિર્મળતાના નિમિત્તશૂન્ય માને.

ઈદ્રિયોને પગલિત કરી એ મહા મુશ્કેલ વાત છે, તો પણ
ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં ગમભાણુ યવા ઇચ્છનાર જીવે તેમ ક્યાં વિના છટકો
નથી જ તેણે નીચેની ઈદ્રિયોને જીતવી પડશે—

(૧) ચતુર્ગિન્દ્રિય—જેવાનું કામ કરે છે તે દ્વારા જે જીવ
હલકાં દ્રશ્યો જુએ છે અને તે જાતના વિચારો કરે છે તે માણસની
અવનતિ યાવ છે, માટે પ્રયત્નપૂર્વક એવાં દ્રશ્યો જોવામાંથી જીવને
વાળવો જોઈએ. એ દૃષ્ટિએ ધર્માત્મા વળ્યું ગણાય.

(૨) નાસ્તિમધન્દ્રિય—મુખવાનુ કાર્ય કરે છે મુગધ તરફ મમતા અને દુર્મધ તરફ દ્વેષ એ ધર્મી જીવની મનોવૃત્તિ ન હોય, અને તેથી પોતાની આસપાસ મુગધી પદાર્થો વસાવવાની પ્રવૃત્તિ તે ન આદરે

(૩) ક્ષેત્રન્દ્રિય—સાક્ષિજવાનુ કાર્ય કરે છે ધર્મી આત્મા વિકૃષ્ટા કે વિમાર્ગે પ્રેરે તેવા જાગન તરફ રુચિ ન બનાવે કે નિદ્રા-વચનો સાક્ષિજવામા રસ ન લે તે સંતોના સન્માર્ગે દોરે તેવા વચનો સાક્ષિએ અને તેનું મનન કરે.

(૪) શૂન્યા—ધ્વજન્દ્રિય—સ્વા નુ તેમજ જોનવાનુ કાર્ય કરે છે ધર્મીઆ જીવે સ્વાદને મારનો જોઈએ સ્વાગાર્થા ખાલોથી તે પ્રમુદિત ન થાય કે સ્નાહ વગરના પદાર્થોથી તે હિંગન ન થાય. તે જીવવા માટે ખાય છે, ખાત્રા માટે જીવતા નથી મદાપુરુષો તેટલા માટે પોતાના જોજનમાથી ઇશિદાપૂરક સ્વાદને તિનાગમિ કે છે મહાત્મા મીધીજના આપ્રમમા ખાદ્ય પદાર્થો જિનકુન સ્નાહ વગરના રહાય છે, તેની પાછળ શૂન્યા—ધ્વજન્દ્રિયને વચત્તી કરવાની જાવના કામ કરે છે

સતજને જોઈએ તેટલું અને સત્ય જાપણુ જ કરવું જોઈએ તે નિરર્પક રીતે વાપીતો કદી ઉપયોગ ન કરે

(૫) સ્પર્શન્દ્રિય—સ્પર્શ મવાનુ કાર્ય કરે છે ધર્મીજીવે જીવે સિયાજની કડી કે ઉનાજાની ગરમી પર વિજય મેગ પો દોમ તેથી તે તેનાથી ત્રાસી જઈ નહિ કે પોતાનો સખલાવ ગુમાવે નહિ. ગમે તેવી નાસત્યક રિચાતમા પણ તે પોતાનું ચિત્ત-સ્વાસ્થ્ય જાળવી રાખે

સમાજ સુધારણા—ધર્મી જીવના આચરણની સૌરમ આસપાસમાં ફેંચાય તેથી લોકોના જીવન-ન્યવસાય પર સારી અસર થાય છે.

અને લોકોના દિલમાં તેવી આચરણ તરફ જવાના મનોભાવ જાગે છે અને કેટલાક તેમ કરવા પશુ લાગે છે પરંતુ પોતાના આચરણનું દષ્ટાંત લઈ લોકો સુમાર્ગે ગમન કરશે એમાંજ પોતાના કાર્યની સમાપ્તિ છે એમ ધર્મી જીવે માની બેસવું એ સર્વાંશે યોગ્ય નથી. પરોપકારણ સત્તા વિમૂલ્ય એ ન્યાયે પરનો ઉપકાર કરવો તે સત્પુરુષની ફરજ છે તેણે સમાજમાં આચરવામાં આવતાં ઘેનજાભર્યાં કાર્યો પ્રત્યે સ્પષ્ટપણે પોતાનો અલગમો જાહેર કરવો જોઈએ.

પછાત વર્ગો-જેવા કે બીલ, હરિજન વ.-ને ઉન્નતિયાત ગણાતા વર્ગોની હરણમાં લાવવનો યત્ન કરે, પીડિતો અને આતોની ત્રાણ સમજી લઈ તેમાંથી તેમને ડોહાવવાનો યત્ન કરે, સમાજમાં પ્રવર્તતી કુરુદિઓ-જેવી કે બાળલગ્ન, અયોગ્ય લગ્ન, પદા-પ્રથા, ઉત્તરક્રિયા ઇત્યાદિને નિર્મૂળ કરવામાં સાહાય્ય આપે રાષ્ટ્રની યુનામી એ સર્વ કુખનું મૂળ છે એમ જાણી લઈ રાષ્ટ્રને ઉત્થાનને માર્ગે લઈ જનારી પ્રવૃત્તિમાં પોતે સાથ આપે જે સમાજમાં પોતે જન્મેલા છે તે સમાજ પ્રત્યે પોતાનું નજર છે અને તે નજર ફેરવાડી દૃષ્ટિએ તેણે આ બધું કરવું તે તેનો માનવ તરીકેનો ધર્મ છે.

ધર્મમય જીવન ગાળવા ઈચ્છના પુરુષે કરવા યોગ્ય ઉપયુક્ત કાર્યોની સફળતાનો આધાર તેણે મનને જેટલા પ્રમાણમાં જીત્યું હશે તેના પર રહેલો એટલે મનને પ્રમળ બનાવવાનો નિર્ધાર તેણે પ્રથમથી કરેલો નહોતો માત્ર જ કે મન માત્તરુપ જ્ઞાનાકુશલિ ઘસ્યતે.

માનસિક લાભોને પ્રકટ કર્યા તેટલામાં જ ધર્મ-કાર્યની પગલિસમાપ્તિ થતી નથી હવે જ સુક્તિદાયી મહામંદિર માર્ગે પ્રયાણ કરવાનું નર યાવ છે હવે જીવે અતિમક લાભોને વિકસિત કરવા પ્રયત્નકર્ય પડશે.

સમ્યગ્વિજ્ઞાનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાગ ૧ જ્ઞાનમાર્ગના

નિયોગરૂપ આ તત્ત્વાર્થ શુદ્ધ બદામી છે સાચી શ્રદ્ધામાંથી આવતું જ્ઞાન પ્રક્ટે છે અને તેમાંથી સત્યાચરણ જન્મે છે, જે જીવાત્માને મુક્તાત્મા બનાવે છે એવું જ કથન ઉત્તરાખ્યનસૂત્ર આ ૨૮ મી નીચેની ૩૦મી ગાથામાં કરાયું છે -

નાદસંચિસ્ત નાથુ, નાથેન વિના ન હોતિ ચરણગુણા ૧

અચિરસ નતિ મોકષો, નતિ અમુકસ્ત નિગ્ધાથુ ૨

અર્થ - સમ્યગ્વિજ્ઞાન વિના સમ્યગ્વિજ્ઞાન હોય નથી, સમ્યગ્વિજ્ઞાન વિના સમ્યગ્ચારિત્ર્ય હોય નહિ, તે ગુણ વિના મોક્ષ થાય નહિ. અને કર્મથી મુક્ત થયા વિના નિર્ગુણ થાય નહિ.

ત્યારે પરમ ધર્મ પામવા ઇચ્છના જીવનું કર્મ સમ્યગ્વિજ્ઞાન, જ્ઞાન તથા ચારિત્ર્ય પ્રકટ કરવાનું છે. આ સર્વં વીતરાગદેવે પ્રરૂપેતા તત્ત્વમાં નિઃસંદેહ શ્રદ્ધા સ્થાપવાથી સમ્યગ્વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. સમ્યગ્વિજ્ઞાનમાં સ્થિર થવાથી અનુક્રમે સમ્યગ્વિજ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર્ય પ્રક્ટે છે નીચેની વીગ્રહશ્રુત દેશનાનું પરિપાલન સમક્ષિત બાવે પ્રકટાવશે -

(૧) સુમુખ્યે અરિહત બનવુ

અરિહત એટલે રાગદેવના દ્વેષ તથા આગ્રહપાપના આત્મગુણનાશક દુશ્મનભાવોનો જે નાશ કરે તે રાગ દ્વેષ તથા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ વિરોધી બધે સર્વ કુખનું મૂળ છે આ કુટ્ટ બાવોને નષ્ટ કરવા માટે આવકોને આર વ્રતની આજ્ઞા કરવામાં આવી છે - જેમાં મૂખ્ય સામાયિક, પૌષ્ઠ, રાત્રિભોજન-ત્યાગ સચિત્ત ત્યાગ આરબ-ત્યાગ-કે રાગદેવો ઝાડી સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ એકાંત સ્થાનમાં વિધિપૂર્વક અમુક સમય માગવો તે સામાયિક ૩ કષાય અને વ્યાપાર વગેરે આરબ-મયોને ઝાડીને પૌષ્ઠ સહિત ઉપવાસ કરવો તે પૌષ્ઠપત્રાસ છે

(૨) ઉદય પામતાં ક્રમેનિ ઉદાસીન ભાવે લોગવવા.

જીવે પૂર્વે જે ક્રમે જાણેલાં છે તેને પગિણામે તેને જ્યાં જીવનમાં સુખદુઃખની જાણનામગ્રી મળે છે, તે તે જ સુખદુઃખની જાણનામગ્રીમાં રાગદ્વેષને સ્થાપે છે તો તે તેની સાધનદયાનો માર્ગ બૂલે છે. જિનદેવે ફરમાવ્યું છે કે જન્મે પ્રકાશનાં ક્રમેનિ જીવે રાગદ્વેષ રહિત ભાવે—ઉદાસીનભાવે સેવવા બોધ્યું.

(૩) જીનાત્માએ તપસ્વી બનવું

ઈચ્છાનિરોધ તપ । ઇચ્છાને રાગદ્વેષ અને કષાયોના કુભાવોમાં અનિયતિત રીતે બદલાયામયી જે વસ્તુ અટકાવે અને સ્વ-ભાવમાં પ્રવર્તાવે તે તપ છે. આવું તપ મુમુક્ષુને માટે આદરણીય છે એવી વીર—વાણી છે માનવી જે કાઈ કાર્ય કરે તેમાં ફળની આશા રાખે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. ફોનનાનો નિષેધ ગીતાજીમાં પણ ફરમાવાયો છે.

(૪) ધર્મધ્યાન વરવું

પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે પરમાત્મદયાનું ધ્યાન વિરલુ ખાસ જરૂરી છે. મુમુક્ષુ જીવના ધ્યાનનો માર્ગ નીચે પ્રમાણેનો બોધાયો.

અહમિક્કો ખતુ સુદ્ધો, નિમ્મજો નાણુદસણુ - સમગ્ગો,
તમ્મિ દિઠ્ઠિજો તિવ્વત્તો, સન્ન એએ ખય નેમી ।
નિરજણુ નિક્કલ અયન દેવ, અણાઈ અણઈ અણાત,
ચેરણુવકુખણુ સિદ્ધસમ, પરમધ્યા સિવસત ।

અર્થ—હું એકલો છું શુદ્ધ છું, મમતા રહિત છું, જ્ઞાનચર્ચન મયી છું ચેતન્ય ગુણ તે મારી સત્તા છે, હું આત્મ સ્વરૂપને ધ્યાવતો સર્વ ક્રમેનિ જ્ઞાન કરું છું હું નિર્ગુણ છું, સ્વસ્વરૂપમાયી કદી અવાયમાન થાઉં નહિ, પગમ દેવ છું મારા આદિ કે અંત નથી, ચેતનાવશ્યુ છું, સિદ્ધ સમાન છું, સત સત્યમયી છું.

સ્વામીજી પ્રાગવશા આનની મંદતા પેલી છે તેનું જાને
દુખ નિર્ધન નીચેનો દુરો કરાવે છે —

ઈંદ તજાં મુખ જોગ્યા, જે તુખિ નવ ઘર,
તે મુખ મુજ જિજ્ઞાસે, મિત્રે આનમે આવ

મિતાનદ મહારાજ

(૫) જ્ઞાપદોરની પ્રાર્થના કરી

પ્રાર્થના એ અત્મગુણો વિસ્તારવાનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. પ્રાર્થના
અન્યથા નિમગ્નના પ્રાર્થને છે. આમુલિક પ્રાર્થના અન્ય કોઈએ
જણ તેથી જ્ઞાપદોર પ્રાગવશા પ્રેરે છે તેથી તેનું મહત્ત્વ સવિશેષ
જે છે તે સદા સદા સ્વામીજી પ્રાર્થના કરવાનો નિર્ણય
માનવો કરેલો.

(૧) ધા ૧૧૩

મન વિ ન્યાસ રાગમુ છે એમ જણી કોને તે તે વસ્તુઓને
ત્યજી રહે એક દેહ દેહની વખતે જાતે રમ્યાં માનાંદિની રતિઓ
જાહે તે તે દેહની રૂપ રિચા નથી. જન રૂપિ માનાંદિ લીધાં
એકાં તે નથી જાણી જાણી જાણી છે એમ જે જોયેલાં આંદરૂપિ
દેહ એ એક રૂપ જોયેલાં જાણી જાણી જાણી તેમ જાણી કો
જન રૂપિ જાણી તે નથી જાણી રૂપિ નિર્ણય રૂપિ એકો જાણ-રૂપિ
જાણ નિર્ણય-રૂપિ જાણ એ એ એકો રૂપિ-રૂપિ સાથે જાણી છે

(૨) મુખ ૧૧ ૭૦૦ નીચેના અને દુઃખ-રૂપિ જાણી કરે.

જ્ઞાપદોર પ્રાર્થના એ અત્મગુણો મન રૂપિ છે જાણી મુખ
કે જે જાણી જાણી રૂપિ જાણી રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ
રૂપિ જાણી રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ
રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ
રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ રૂપિ

(૮) ધર્મ-ક્રિયા-સમગ્રપૂર્વક કરવી

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, ઉપવાસ આદિ ક્રિયાઓ સમર્પણ વગર કરવાથી સ્વ-સ્વરૂપ પામવામાં અશક્ય ઉપયોગી નથી તેથી જીવે તે ક્રિયાઓની પાછળ રહેવા અતર્કિત હેતુઓને સમજી લેવા જ નોંધ્યે અને તે ક્રિયાઓ કરતી વખતે તે ક્રિયાઓનું હાઈ મનઃક્રમ સમક્ષ રહેતું જ નોંધ્યે તેમ ચલાવી રાગદ્વેષ ક્ષાયાદિ કુભાવો નષ્ટ થશે અને આત્મચુલ્લવધૈક ભાવો જન્મત થશે.

જે પદ શ્રી સર્વમે દીકું યાનમાં,
કહી શક્યા નહિ પણ તે શ્રી ભગવાન જો,
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શુ કહે !
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે યાન જો

શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્ર

વીર ભગવાન જેવા મહા શક્તિશાળી તીર્થ કરેલ પણ નિષ્કલક શુદ્ધ યાનને સપૂર્ણતયા વાણીમાં ઉતારી શક્યા નથી તો મહારા જેવો અધ્યાત્મા એ વસ્તુને શબ્દોમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ કરે તે સર્વથા અપૂર્ણ હોય તેમાં શુ આશ્ચર્ય !! છતાં જો રીતે ઉપર વસ્તુનું સ્વરૂપ વિચારાયું છે તે રીતે પણ જો જીવ તેને પોતાના જીવનમાં શુ થશે તે જવ ધર્મના સર્વોચ્ચ સિદ્ધાંતને બિરાજી શકશે મનુષ્યપણુ, જૈન ધર્મ જેવો ઉચ્ચો ધર્મ, વીતગમહેવની વાણી અવલુ કરવાનું નિમિત્ત એ ધર્મારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ સાધનો મળ્યાં છે, માત્ર વીર્ય ફેરવવાનું બાકી રહ્યું છે બાકીને ‘બાકી’ તરીકે રહેવા દઈએ નહિ તો સાધ્યની સિદ્ધિ નિઃસંશયપણે થવાની

“સર્વત્ર યાતિ વિસ્તરો” એ સુરમ્ય ભાવના ધ્યાવતો થકો
જીકારમય બની જાઉં છું યાતિ યાતિ યાતિ ।

ધર્મમય જીવન શા માટે અને કેમ 'ગાળવું' ?

[સિખક - જયતીલાલ રા. રાહ-મુબદ્દી]
ધર્મમય જીવન શા માટે અને કેવી રીતે જીવી સમય ?

આ વિષયને 'ધર્મ' સ્વરૂપે સમજવા માટે સૌથી પ્રથમ જીવન અને ધર્મને અલગ-અલગ સમજવા જોઈએ

લોકદૃષ્ટિએ વિચારતા

જીવન એટલે " જન્મથી મૃત્યુ પર્વતનો સમય " કાઈ પણ જીવ જન્મ પામ્યું કદે-દેહ પદે-ત્યારથી એનું જીવન શરૂ થાય, અને એ દેહ છોડી જ્યારે એ પરલોકને પધે પધે, ત્યારે એનું જીવન પૂર્ણ થાય પરંતુ

તાત્વિકદૃષ્ટિએ તો

"દેહ ધારણની ક્રિયામાંથી આત્મા મુક્તિ મેળવે ત્યાં સુધીનો સમય," તે જ જીવન અર્થાત્ "જર બમણું" તે જ જીવન આ જીવનનો ધર્મ એટલે

લોક દૃષ્ટિએ "દેહની નૈસર્ગિક જૂખ સંતોષવા મથન કરતી ક્રિયા" અને

તાત્વિક દૃષ્ટિએ "આત્માની જ્ઞાન જૂખ સંતોષતી ક્રિયા" આમાંની દેહની નૈસર્ગિક જૂખ એટલે "ઇન્દ્રિયોની મુખ મોત વૃત્તિ"

અર્થાત્ ૨૫મું, ૨૬મું, ૨૭મું, ૨૮મું અને ૨૯મું સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન થતી સુખ

આ સુખ-ઈન્દ્રિયજન્ય સુખભોગવૃત્તિ-દ્વયેર્થા અતૃપ્ત જ રહે છે-અને એ અન્યના ભોગે-હિંસા ઉપર જ અવલંબીત હોય છે [જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ ! આ સૂત્ર એને સમજવા માટે પૂરતું છે] તેથી ઇન્દ્રિયસુખ એ સાચું અને શાશ્વત સુખ નથી. પણ જો સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો ઇન્દ્રિયોની સુખભોગવૃત્તિનું-દેહની નૈસર્ગિક સુખનું-શમન કરવું રહ્યું આ શમન એ સતોષથી જ શક્ય છે અન્યથા નહિ જ માટે “સતોષ પથે સચગતી ક્રિયા તે જ ધર્મક્રિયા ” અને એ ક્રિયાએ વહેતું જીવન એ જ ધર્મમય જીવન ”

ત્યાં સતોષ છે, ત્યાં તૃષ્ણા નથી ત્યાં તૃષ્ણા નથી, ત્યાં ઇર્ષ્યા નથી, -અસાતિ નથી-હિંસકવૃત્તિ નથી-લોભ નથી-માન નથી-માયા નથી-ક્રોધ નથી-દ્વેષ નથી-અન્યનું ગુટવવાની ભાવના નથી અર્થાત્ સતોષ એ દુન્યવી અનેક ઝઝાવાતો જગતના આશુરી બળતુ એક કાંત્ર મારણ છે એક કવિએ કહ્યું છે કે, “ એક વિષયને જીતતા જીવે સૌ સસાર. ” આ વિષયને સતોષથી બહુ સરળતાએ જીતી શકાય છે એ !! વડે દુન્યવી અનેક અથડામણો, અનેક કડુણ દ્રવ્યો, અનેક પાપાચરણો, અને અનેક ક્રૂર કૃત્યો અને અનિચ્છનિય બનાવો બનતા અટકે છે એટલું જ નહિ પરંતુ સર્વત્ર શાન્તિ, સુખ અને આગાહીનું સામાન્ય પ્રવર્તિ રહે છે, મુખદ જીવનના મોઢાં મધુરા સંગીત સરોદો સર્વત્ર ગુન્જારવ કરતાં નિરતર વહ્યા કરે છે અને દશે દિશાએ નિબ્યતાની ફેરમ પ્રસરી રહે છે કહો કે, પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉતરે

સહિષ્ણુમાં આનો અર્થ એમ તારવી શકાય કે, “ સતોષો,

આત્મસક્તિ અને અન્યને ઉપમાર્ગ ગદિત અદિ સક જીવન એજ
ધર્મમય જીવન

અને એથી વિમુખ એવું અસતોષી ભૌતિક સુખની શોધમાં
અટવાતું અને અન્યને પિત્ત એવું દ્વિસક-જીવન એજ અધર્મીય જીવન

આ અધર્મીય જીવનથી દુઃખ, અશાન્તિ અને વિનાશનાં
વટાજ એતરફ વાયા કરે ■

આ તો લોકદષ્ટિએ જીવન ધર્મ અને ધર્મમય જીવન વિચાર્યા
પરંતુ જે લોકદષ્ટિથી વધુ ઉચ્ચતાએ અને મૂલ-નિમૂલ છે, એવી
તાત્વિક દષ્ટિ જ (આધ્યાત્મિક-યૌગિક દષ્ટિ જ) આ વિષય ઉપર
વધુ અને યથાર્થ પ્રાપ્ત પાડી શકે એટલું જ નહિ પણ એ જ ધર્મ
અને જીવનને તત્ત્વ સ્વરૂપે સમજાવી શકે

કારણ કે આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ જ પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર
લભ્ય છે ન્યારે ધર્મીય જીવનપથી લોક દષ્ટિએ તો એનો એક
અશ માત્ર ■

શાશ્વત સુખની શોધમાં બટકતો આત્મા નિરતર ભવબ્રમણ
કરતો જ હોય છે એવું જીવન એ કોઈ એક ભવ પૂરતું નથી હોતું
પણ ભવોભવ આતુ જ ગમે છે

અમ્મા સો પરમમ્મા !

આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ એ પરમાત્મ સ્વરૂપ છે પરંતુ આ ભવ
બ્રમણમાં અટવાયેતો આત્મા એ સ્વરૂપથી ખૂબ વેચળો છે એવું
ધ્યેય એ વેગળાપણે દૂર કરી મૂળ સ્વરૂપમાં ભળી જવાનું ■ પરંતુ
ન્યાસધી એવું નાશવત જીવન પૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી એને સિદ્ધિ
પણ ન જ મળે એટલે કે આ નાશવત દેહ જીવન એજ આત્માનું
બંધન છે પછી તે ધર્મીય હોય કે અધર્મીય

પરંતુ જો આ નાશવત જીવન પૂર્ણ થાય તો આત્મા નિશ્ચિ-
તપણે પરમાત્મ-સ્વરૂપમાં જાણી શકે જે ॥ અપિ નાશ તો થુ પણ
જરા જોટલા ફેરફારને પણ પામતું જ નથી, જે નિત્ય ને નિરતર છે,
અમર ને અમર છે, જ્યાં સુખનો, બાસ નહિ પણ સપૂર્ણ સુખનો
સાક્ષાત્કાર છે, જે સમ્યક્દાનદ સ્વરૂપ છે.

આનો અર્થ એ જ કે, આત્માનો જીવન ધર્મ તો એના નાશ-
વત-ફરી ફરીને ધગતાં દેહ જીવનનો જ અત લાવો

। આ જીવન ધર્મ એ જ સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્
ચરિત્ર નો ત્રિવેણી સંગમ.

આ ત્રિવેણી સંગમમાં ન્હાતો આત્મા હિસાથી સર્વથા વિમુખ
થાય છે અહિંસા-અભય દાન ધર્મ ત્યાં સપૂર્ણપણે મન-વચન-કાયાએ
ફરીને પ્રમટી રહે છે અને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-ગમ-દેવ અને
વૃદ્ધાંતું ઉત્કું શુદ્ધ પણ ત્યાંથી ખરી પડે ॥

આમ થતાં આત્માના નશ્વર જીવનની પૂર્ણાહતિ થાય છે અને
અનંત સુખ, અનંતિ શાન્તિ અને અવિચળ એવું અખંડિત જીવન
પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપમાં બળી જાય છે

આ આત્મદર્શનનું સમગ્રાર્ણવ-એવું જ્ઞાન અને આચરણારા
પ્રાગટ્ય એ મનુષ્યજીવનમાં જ સંભવે છે, (અન્ન યોનિ-જીવનમાં
નહિ જ) એટલે મનુષ્ય જીવનનું તત્ત્વજ્ઞાન-નિરીક્ષણ જ આત્મજીવન
ધર્મ અર્થાત્ ધર્મમય જીવનને સંગતતાથી અને સર્વ સ્વરૂપે સમગ્રવી
શે એટલે હવે આપણે મનુષ્ય જીવન ઉપર નજર દોડાવીએ

અન સિદ્ધિ અર્થે માનવી જાણે એક જ માર્ગ ઉપરિહત છે
જાણે તે જાન માર્ગ

જ્યાં જાન નથી ત્યાં દિશા પણ નથી અને જ્યાં દિશા નથી
ત્યાં સ્વપ્રત્યક્ષ જ ન પરંતુ જ્યાં જાન છે ત્યાં ચોક્કસ દિશા છે
ચોક્કસ પદ્ય છે

આ જાનમાર્ગમાંથી ત્રણ વિભાગો રૂપાત્ર છે (૧) સુગ્રાનમાર્ગ,
(૨) પ્રગ્રાનમાર્ગ, (૩) કુગ્રાનમાર્ગ—જાન પદિત માર્ગ

આમાંથી સુગ્રાનમાર્ગે જાણે મુદરાધામ રચી શકે છે અને
જ્યાં મુદરાધામ જાણે છે, ત્યાં સમાજજન્ય મુદર અને સ્વ
દોષ ઉપમાનીતુ અવનિષેધ પણ જાણે છે અને કુગ્રાનમાર્ગે
ઉર્ધ્વમાધી દોષ છે

જ્યારે પ્રગ્રાનમાર્ગે એ પ્રવચન માર્ગથી વધુ ઉર્ધ્વમાધિને વહેતા
દોષ, સંસારીને સસાધી પર એવા કાળનાલીન—સંજ્ઞા સુખને
બિનારે ફેરી જાય છે—એવામાંથી એક જ છે

આ બે માર્ગની વચ્ચેથી પ્રગ્રાનમાર્ગે એ જાણી સિદ્ધિને
ચીધો શકે દોષ સર્વોત્તમ જ સ્વાત્, તે પણ સુગ્રાનમાર્ગની પ્રાપ્તિ
સિદ્ધિ સિવાય પ્રગ્રાન માર્ગની સ્વસ્થતા નથી એ દૃષ્ટિએ
સુગ્રાનમાર્ગનું મદતર પણ પ્રગ્રાનમાર્ગની જરોજર જ રહી શકે
અથવા તે પ્રગ્રાનમાર્ગથી પણ કંઈક જાણે વધુ સ્વર્ગને તે પણ કંઈક
અલગનું નથી, જાણે સ્વસ્થતાથી સમજવા માટે એમ કહી શકાય કે,
'સુગ્રાનમાર્ગે એ પ્રગ્રાનમાર્ગની મદત છે'

હવે આ માર્ગની ત્રીજી વિભાગનું નિગૂણ કરીએ

આ માર્ગ એ માનવીને આત્મદર્શનથી વિમુખ રાખે છે ન્યા આત્મદર્શન નથી, ત્યાં જીવનલાલસાઓનું જોર અતિશય હોય છે જેને કારણે સમાજરચના ક'ગી બની જાય છે અને માનવજીવન અધોમુખી બની રહે છે

આમ ન્યાં અધોગતિ હોય ત્યાં સસાર-જીવન ખૂબ જ કષ્ટપૂર્ણ બની ગયું છે, એટલું જ નહિ પણ દર્દ અને દુઃખની જ સળગતી બકીઓ એ નિરંતર શોકાતુર રહે છે

ઉપરાંત જ્ઞાનમાર્ગનાં ત્રણે વિભાગો ઉપર વહેતું જીવન મુખ્યત્વે ચાર સ્વરૂપે વહેતું હોય છે ,

(૧) કૌટુંબિક, (૨) સામાજિક, (૩) ગૃહીય, અને (૪) ધાર્મિક

આ ચાર સ્વરૂપમાં પ્રથમનાં ત્રણ સ્વરૂપો પહેલાં અને ત્રીજા માર્ગ ઉપર અને ચોથું સ્વરૂપ બીજા માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિગોચર થાય છે

આમાંથી ચોથું ધાર્મિક જીવન એ પ્રથમના ત્રણે જીવન સ્વરૂપમાં મુદ્દાનમાર્ગના રસ્તે યઈ પસાર થયેલું હોઈ, તેમાંથી સરે પરમાના કમળની જેમ અવિષ્ક નહિ હોવા છતાં પણ અલિપ્ત જ હોય છે

માનવજીવનનો આ જ્ઞાનમાર્ગ યથાસ્વરૂપે સમજવા માટે અહિં એ માર્ગનાં પેઢીનો ક્રમ આપ્યો છે એનાં અવલોકનથી એનું સ્વરૂપ સમજવું બહુ હળવું થશે

સમજનારનું જીવન વિશેષે કરીને પારલૌકિક જીવન સિદ્ધિને અનુવક્ષીને જ હોય છે

આય-દર્શનનું મહત્ત્વ સયમ અને સેવા ઉપર છે, ત્યાં સયમ અને સેવા છે, ત્યાં ત્યાગભાવના અવસ્ય હોય જ આમ જ સરકૃતિ સયમ, સેવા અને ત્યાગભાવના ઉપર સ્થિર છે, તે ચિરજીવી છે, એટલું જ નહિ તે શુદ્ધ આત્મવક્ષી જ છે, તેનું હાઈ લોકકલ્યાણની પવિત્ર ભાવનાઓનાં પૂનિત પ્રવાહે નિરતર ધોવાતું રહે છે માટે તે સુચારી અને પ્રચારમાર્ગી છે

ત્યારે અનાય-દર્શનનું ચલુતર કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિ અને શરીર-સુખભોગના પાયા ઉપર જ ચંચુએનું હોય છે અન્યનાં ભોગે પોતે સુખી થવાની મહત્ત્વ ભાવના જ એનાં અંતરને આવરી રહી હોય છે અને એટલે તે અસ્થિર છે-અધોમુખી છે લોક કલ્યાણની ભાવનાને ત્યાં સદતર અભાવ હોય છે માટે તે કુચારમાર્ગી છે

જીવો આજની પાત્રિમાત્ર સરકૃતિ અને એ સરકૃતિએ આગળ ધપતું આજનું જગત્ છે ક્યાં સાચી જીવનશક્તિનું દર્શન છે ક્યાં સાચું જીવન સુખ છે ક્યાં એક સૂચની પણ યાન્તિ કેટલી બધી દુન-જરૂરીઆતો વધી પડી છે અને એ જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવા, જીવન સાથે કેટલું અવિરત શુદ્ધ ચલાવી રહ્યું છે જાણે-જીવનને એક યત્ર જ બનાવી દીધું છે ત્યાં જીવો ત્યાં અચાતિ અને અચાતિનો જ વાવાનલ લાગુ કરી રહ્યો છે

આજના વિજ્ઞાનવાદની અને આજના જગત્ની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી વાદરુદ્ધ જેવી મનોવૃત્તિ અને તીક જેવી શરીર સુખને સતોષવાની શૂંખ, આજે સારાથે માનવસમાજને અને જળચર-ભૂચર અને ખેચર સુદાને વિનાશના લાકર દાવાનજમા ધકેલી રહી છે હમણે માર્છન દર વચનાં-કુ રતે દીધેતો જીવોસુદા ધરસસાર

અહાવતા એને શાન્તિમાં રાચતા લાખજો માનવ-માણેને-ધરતીના
પુત્રોને એક યા ખીલ માંગે એ સદારની ચક્કીમા પીલી રહી છે

આમનાં ભગતરી આ વિનાયક-સદારક પાશ્વિમાત્ય સ્પૃક્તિ
અથમ દષ્ટિએ દેખાવમાં કેટલી મોહક લાગે છે ! એની વૈજ્ઞાનિક
સિદ્ધિઓમાં કેટલી પ્રમળ અને દિગ્મુદ્ધ કરતી શક્તિઓ ભરેલી છે !

અમાપ સાગગ્ગળ અને વિશાળ ધરતી, આજ દિવસ ગિરિ-
વિખરો અને અપ્રવેશનીય-રૂપનાતિત એવા ગાઢ અરણ્યો અને વન-
પ્રોથો, એ સર્વ આ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિએ જાણે કેટલાં વામણા લાગે
છે ! ખરેખર એણે પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગની સિદ્ધિ-કિતારી છે !

પરંતુ આ બધામાં એક જ તત્વ જોર કરે છે અને તે આ
જીવન પુરતી જ સુખની શોધ અને તેણે અમુક ધરતીમાં જ અને
અમુક વર્ષોના જ માનવ-માણે માટે

અને એટલે જ ખીલ દષ્ટિએ જણાઇ આવે છે કે, એ
સ્પૃક્તિ કેવળ મોહક જ નહિ-મૂઢ પણ છે તેવી એમનાં નગરોની
અભકર અને વિલાસનું અહોગત ગાન ગાતી રચના છે, તેવી જ
રચના એમની જીવન સ્પૃક્તિની પણ છે

એ અભકર અને મોહક નગરોમાં ઉપરનું માળખું ઉપાડી
લેવામાં આવે તો નીચે દુર્ગંધ ભારતી ગટરો સિવાય ખીલુ શું બાકી
રહે ? આવું જ એમનું જીવન-રહસ્ય પણ છે એમનાં જીવનની
સિદ્ધિના આધાર નીચે ચારિત્રહીન જીવનની દુર્ગંધ ભારતી ગટરના
પ્રવાહનું વહેણ જ વહી રહ્યું છે

જે પોતાનો જ વિચાર કરે છે અને અન્યનો કદિ કરતા જ
નથી, જે પોતાના માની લીધેલા સુખની ખાતર અન્ય અનેકાનાં
સુખ અને શાન્તિ છીનવી લેવાની પ્રમળ અને લોહીભીની લાલસાઓ
સેવે છે અને એ પ્રમાણે જ વર્તે છે, જ્યાં કૌટુંબિક અને સામાજિક
જીવનમાં અભીર નથી, એ એથી કરીને ન્યાય -

